

ФОРМЫ СКЛОНЕНИЯ И СПРЯЖЕНИЯ ВЪ СОВРЕМЕННОМЪ БѢЛОРУССКОМЪ ЯЗЫКѢ

Замѣчанія общаго характера о склоненіи и спряженіи въ бѢлорусскомъ языкѢ. Подобно тому какъ и въ звукахъ, современная бѢлорусская рѣчь представляетъ рядъ весьма характерныхъ явленій въ формахъ склоненія и спряженія. Одни изъ этихъ явленій общебѢлорусскія, а другія только діалектическія. Взятая вмѣстѣ, они составляютъ ту сумму признаковъ, по которымъ бѢлорусская рѣчь легко распознается среди другихъ нарѣчій русскаго языка. Эти явленія особенно ярко выступаютъ при сопоставленіи бѢлорусскаго языка въ фактахъ склоненія и спряженія съ другими нарѣчіями русскаго языка и русскимъ литературнымъ языкомъ.

Русскій языкъ въ современномъ своемъ состояніи во всѣхъ своихъ нарѣчіяхъ и говорахъ представляетъ значительныя отклоненія въ формахъ склоненія именъ и спряженія глаголовъ отъ общерусскаго языка. Общерусскій языкъ, то-есть тотъ единый когда-то русскій языкъ, который съ теченіемъ времени распался на отдѣльные говоры, былъ богаче формами склоненія и спряженія, чѣмъ современный русскій языкъ. Въ немъ было нѣсколько больше разновидностей склоненія именъ существительныхъ, чѣмъ въ современномъ русскомъ языкѢ; на примѣръ, слова: сынъ, волъ, домъ и нѣкоторыя другія склонялись въ немъ иначе, чѣмъ слова—рабъ, городъ мужъ и т. д.; больше также было въ немъ падежныхъ формъ, несходныхъ другъ съ другомъ; на примѣръ: дательный, творительный и мѣстный *) падежи множественнаго числа мужескаго рода не были сходны съ тѣми же формами именъ женскаго рода, оканчивающихся на А; кромѣ того, звательный падежъ единств. числа въ цѣломъ рядѣ именъ существительныхъ не былъ сходенъ съ именительнымъ, а имѣлъ особое окончаніе; наконецъ, чиселъ въ общерусскомъ языкѢ было не два, какъ въ наше время, а три—кромѣ единственнаго и множественнаго числа, было еще двойственное число, употреблявшееся тогда, когда рѣчь шла о двухъ предметахъ. Несходны были и нѣкоторыя падежныя формы именъ прилагательныхъ, числительныхъ и мѣстоименій съ соответствующими формами въ современномъ русскомъ языкѢ. Въ спряженіи глагола были формы прошедшихъ простыхъ, и сложныхъ временъ; иныя окончанія, чѣмъ теперь, имѣли и формы причастій и т. д.

Достаточно этихъ бѢглыхъ замѣчній, чтобы видѣть, что современный русскій литературный языкъ значительно отстаетъ отъ старины—въ немъ мы находимъ или рядъ новообразованій или полную утрату того, что широко было распространено въ общерусскомъ языкѢ. Въ этомъ отношеніи бѢлорусская рѣчь болѣе архаична—въ ней больше сохранилось старыхъ формъ, чѣмъ въ русскомъ литературномъ языкѢ. Но съ другой сто-

*) См. стр. 211.

роны, въ ней есть и новообразованія, свойственныя какъ всѣмъ современнымъ русскимъ нарѣчіямъ и русскому литературному языку, такъ и исключительно ей одной. Выдѣляя изъ бѣлорусскаго склоненія именъ и спряженія глаголовъ формы, представляющія, съ одной стороны, архаизмы, а съ другой—неизвѣстныя русскому литературному языку новообразованія, мы получимъ въ итогѣ особенности измѣненія въ бѣлорусской рѣчи именъ и глаголовъ, сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ. Какъ и при описаніи звукового состава бѣлорусскаго языка въ современномъ его состояніи, такъ и здѣсь попутно я буду отмѣчать, въ какихъ своихъ особенностяхъ бѣлорусскія рѣчи сходятся съ другими нарѣчіями русскаго языка, чтобы такимъ путемъ выяснитъ и въ этой области отношеніе бѣлорусской рѣчи къ другимъ нарѣчіямъ русскаго языка.

СКЛОНЕНІЕ ИМЕНЪ.

Имена существительныя. Нѣкоторыя особенности въ грамматическомъ родѣ именъ существительныхъ. Въ именахъ существительныхъ бѣлорусская рѣчь сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ представляетъ особенности въ принадлежности нѣкоторыхъ именъ къ тому или иному грамматическому роду, въ измѣненіи именъ по числамъ и въ образованіи формъ нѣкоторыхъ падежей.

Нѣкоторыя имена существительныя въ бѣлорусской рѣчи принадлежатъ не къ тому грамматическому роду, къ которому они относятся въ русскомъ литературномъ языкѣ. Такъ слова: собака, лошадь, боль, гибель, плѣшь, цѣпь, полынь, пыль и нѣкоторыя другія—мужескаго рода и наоборотъ—гусь, лучъ, мечъ, а также стадо, пиво, диво, царство и нѣкоторыя другія—женскаго.

Происходитъ это отчасти по той причинѣ, что нѣкоторыя изъ этихъ словъ въ бѣлорусской рѣчи имѣютъ другія окончанія, чѣмъ въ русскомъ литературномъ языкѣ, и по своимъ окончаніямъ сходны со словами другого грамматическаго рода. Такъ слова—плѣшь, цѣпь, полынь, пыль въ бѣлорусской рѣчи имѣютъ на концѣ твердый согласный звукъ, т.-е. произносятся въ бѣлорусскомъ языкѣ слѣдующимъ образомъ: плѣш, цѣп, палын, пыл, и сходны въ этомъ отношеніи съ именами мужескаго рода, а потому, естественно, стали измѣняться одинаково съ ними и перешли въ разрядъ именъ мужеск. рода. Въ словахъ средняго рода—стадо, пиво, диво и др. конечно неударяемое О въ силу аканья звучитъ одинаково съ такимъ же неударяемымъ окончаніемъ А именъ существительныхъ женскаго рода; отсюда—измѣненіе этихъ словъ по падежамъ такъ же, какъ именъ существительныхъ женскаго рода, оканчивающихся на А. Другія слова измѣнили свой грамматическій родъ подъ вліяніемъ другихъ болѣе сложныхъ причинъ.

Необходимо однако здѣсь отмѣтитъ, что далеко не у всѣхъ отмѣченныхъ наблюдателями именъ измѣненіе грамматическаго рода есть явле-

ніе общебѣлорусское—въ большинствѣ случаевъ имена съ такимъ измѣненіемъ встрѣчаются въ отдѣльныхъ говорахъ.

Формы двойственного числа въ современной бѣлорусской рѣчи. Въ общерусскомъ языкѣ, какъ уже сказано раньше, кромѣ единственного и множественнаго числа, было еще двойственное число, употреблявшееся тогда, когда рѣчь шла о двухъ предметахъ.

Примѣчаніе. Двойственное число было и въ древне-церковно-славянскомъ языкѣ, при чемъ древне-церковно-славянскія формы двойственного числа сходны съ соотвѣтствующими формами общерусскаго языка. Поэтому, припоминая древне-церковно-славянскія формы двойственного числа именъ существительныхъ, мы получимъ представленіе и о формахъ двойственного числа въ общерусскомъ языкѣ. Лицамъ же, незнакомымъ хотя бы съ элементарной грамматикой древне-церковно-славянскаго языка, рекомендую ознакомиться съ этими формами по любому учебнику древне-церковно-славянскаго языка для среднихъ учебныхъ заведеній.

Современная русская литературная и великорусская рѣчь представляетъ лишь незначительные остатки этихъ формъ, напимѣръ, въ такихъ выраженіяхъ, какъ — два разá, два рядá, два шагá, два часá, гдѣ формы разá, рядá, шагá, часá — сохраненіе старины, остатки формъ двойственного числа. Тѣ же формы двойственного числа употребляются въ современной русской литературной рѣчи и послѣ числительныхъ три четыре: три, четыре рядá, шагá и т. д., но такое употребленіе формъ двойственного числа есть уже новообразованіе, такъ какъ при числительныхъ три и четыре въ станину ставились имена существительныя во множественномъ числѣ.

Примѣчаніе. Въ звуковомъ отношеніи формы разá, рядá, шагá, часá совпадаютъ съ формами родительнаго паднжа единств. числа, но отличаются отъ нихъ по мѣсту ударенія, сохраняя удареніе формъ двойственного числа.

Но и сохранившіяся формы двойственного числа — разá, рядá, шагá, часá обыкновенно сознаются нами, какъ формы родительнаго падежа, а въ школьныхъ учебникахъ грамматики говорится, какъ о правилѣ, что послѣ числительныхъ 2, 3 и 4 ставится родительный падежъ имени существительнаго. Однако съ научно-исторической точки зрѣнія это — формы именительнаго или винительнаго падежа двойственного числа, и слѣдовательно въ русскомъ литературномъ языкѣ сохранились остатки формъ двойственного числа отъ именъ существительныхъ мужескаго рода при названныхъ числительныхъ.

Бѣлорусская рѣчь здѣсь нѣсколько расходится съ русской литературной. При числительныхъ два, три, четыре эти существительныя ставятся не въ двойственномъ, а во множественномъ числѣ: два, тры, чатыры разы, два, тры, чатыры рады (или ряды) и т. д., т.-е. бѣлорусская рѣчь не сохранила и въ такой степени, какъ русскій литературный языкъ и великорусское нарѣчіе, формъ двойственного числа отъ именъ существи-

тельныхъ мужскаго рода даже при числительномъ два и не употребляетъ ихъ, какъ новообразованіе, при числительныхъ 3 и 4. Но съ другой стороны, правда, преимущественно на юго-западѣ Бѣлоруссіи распространены въ сочетаніи съ тѣми же числительными формы именительнаго и винительнаго падежей двойственнаго числа отъ именъ существительныхъ женскаго рода съ окончаніемъ А и средняго рода съ окончаніемъ О, напримѣръ: дзэвѣ руцѣ, дзэвѣ назѣ, тры бядзѣ, тры хацѣ дзэвѣ сялѣ, тры, чатыры сялѣ и т. д. Подобныхъ примѣровъ приводится достаточное количество въ записяхъ бѣлорусскихъ говоровъ изъ разныхъ мѣстъ юго-западной Бѣлоруссіи, на сѣверо-востокѣ же это явленіе рѣдко, а во многихъ сѣверо-восточныхъ говорахъ и вовсе не встрѣчается: здѣсь въ подобныхъ сочетаніяхъ тѣ же формы множественнаго числа, что въ русскомъ литературномъ языкѣ и въ великорусскихъ говорахъ.

Въ сохраненіи въ этихъ условіяхъ формъ двойственнаго числа бѣлорусская рѣчь сходится съ малорусскимъ нарѣчіемъ, которое также сохраняетъ при тѣхъ же числительныхъ формы именительнаго и винительнаго падежей двойственнаго числа отъ тѣхъ же именъ женскаго и средняго рода.

Формы остальныхъ падежей двойственнаго числа почти вовсе не встрѣчаются въ русскомъ литературномъ языкѣ. Бѣлорусская же рѣчь употребляетъ кое гдѣ формы и другихъ падежей двойственнаго числа, не ограничивая при этомъ употребленіе ихъ, какъ въ формахъ именительнаго и винительнаго падежей, сочетаніемъ съ указанными числительными. Правда, форма родительно-мѣстнаго падежа двойственнаго числа въ современной бѣлорусской рѣчи рѣдка: въ записяхъ имѣются чуть ли не единичные примѣры. Но формы дательно-творительнаго падежа отмѣчаются наблюдателями бѣлорусской рѣчи довольно часто, на ряду съ болѣе распространенными формами множественнаго числа, главнымъ образомъ отъ названій парныхъ предметовъ — плечо, око, ухо, рука, нога, т. - е. формы — плячыма, ачыма, ушыма, рукама, нагама и т. д., а также и отъ другихъ словъ мужск., женск. и средн. рода, напр.: грашыма, грыбама, слугама, слязыма и т. д.

Формы звательнаго падежа единств. числа въ современной бѣлорусской рѣчи. Крупной чертой, характеризующей бѣлорусское склоненіе и отличающей въ этомъ отношеніи бѣлорусскій языкъ отъ русскаго литературнаго языка, является также сохраненіе въ нѣкоторыхъ разновидностяхъ склоненія именъ существительныхъ формъ звательнаго падежа ед. числа, несходныхъ съ именительнымъ. Въ современномъ русскомъ литературномъ языкѣ, какъ извѣстно, звательный падежъ единств. числа отъ именъ существительныхъ, за весьма немногими исключеніями, напримѣръ: Господи, Боже, отче и нѣкотор. др. сходенъ съ именительнымъ. Явленіе это есть новообразованіе, такъ какъ въ общерусскомъ языкѣ такого сходства между этими падежами отъ именъ мужскаго и женскаго рода, кромѣ нѣкоторыхъ разновидностей склоненія этихъ именъ, не было, и звательные падежи имѣли особое окончаніе.

Бѣлорусскій языкъ въ этомъ отношеніи расходится съ русскимъ литературнымъ языкомъ: въ немъ сохранились старыя формы звательнаго падежа единственнаго числа отъ именъ существительныхъ мужескаго и женскаго рода съ окончаніемъ А. Звательный падежь отъ именъ мужескаго рода имѣеть въ бѣлорусскомъ языкѣ тѣ же окончанія, что и въ общерусскомъ, т. е. Е и У или въ отдѣльныхъ говорахъ на мѣстѣ Е тотъ звукъ, въ который въ силу аканья переходитъ неударяемое Е, напримѣръ: брате, пане, Паўле, коню, гаю, паночку, паничыку, дзѣду, воўче, чалавѣче и т. д. Отступаеъ отъ общерусскаго языка бѣлорусская рѣчь лишь въ томъ, что окончаніе У, а иногда и Е не всегда принимаютъ тѣ имена, которыя имѣли его въ звательномъ падежѣ въ общерусскомъ языкѣ.

Имена женскаго рода также образуютъ звательный падежь со старыми окончаніями О и Е, со свойственнымъ бѣлорусской рѣчи измѣненіемъ при извѣстныхъ условіяхъ О и Е, напримѣръ: мамо, матко, сестро, земле, панюхно и т. д.

Однако и въ бѣлорусской рѣчи звательные падежи часто замѣняются, какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ, именительными, особенно въ сѣверо-восточныхъ говорахъ, тѣмъ болѣе что неударяемые О и Е звучатъ здѣсь какъ неударяемые А и 'А (А послѣ мягкаго согласнаго, на письмѣ Я).

Въ говорахъ, сосѣднихъ съ великорусскими, въ именахъ женскаго рода въ значеніи звательнаго падежа встрѣчаются новообразованія, свойственныя великорусской рѣчи и имѣющія въ великорусскихъ говорахъ также значеніе звательнаго падежа, напримѣръ: Дунь (Дуня), Каць (Катя), цѣць (тѣтя), баб (баба) и т. д.

Въ сохраненіи формъ звательнаго падежа бѣлорусская рѣчь имѣеть сходство съ малорусскимъ нарѣчіемъ.

Въ формахъ другихъ падежей бѣлорусская рѣчь также представляетъ не мало особенностей сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ, но здѣсь нѣтъ единства между падежами отдѣльныхъ разновидностей склоненія, то-есть въ одной разновидности склоненія одни падежи представляютъ своеобразныя особенности, а въ другой другіе. Въ виду этого въ дальнѣйшей характеристикѣ бѣлорусскаго склоненія придется отмѣчать эти особенности отдѣльно въ каждой разновидности склоненія.

Разновидности склоненія именъ существительныхъ въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ.

Въ склоненіи именъ существительныхъ въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ различаются почти тѣ же разновидности, что и въ современномъ русскомъ литературномъ языкѣ. Отступленія весьма незначительны и касаются только слова путь.

Въ современномъ русскомъ литературномъ языкѣ слово путь склоняется иначе, чѣмъ другія имена существительныя мужеск. рода, оканчивающіяся на мягкій согласный звукъ (на письмѣ Ъ): вмѣстѣ съ такими славами женск. рода, какъ—ночь, кость, мышъ и т. д. оно образуетъ особое склоненіе, извѣстное въ учебникахъ грамматики подъ именемъ третьяго склоненія.

То же было и въ общерусскомъ языкѣ. Въ бѣлорусскомъ же языкѣ слово путь измѣняется, какъ всѣ другія имена мужеск. рода мягкаго склоненія, т.-е. такія, какъ—конь, пень, звѣрь и т. д.

Такимъ образомъ въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ можно различать слѣдующія разновидности въ склоненіи именъ существительныхъ: а) твердое и мягкое склоненіе именъ существительныхъ мужеск. рода, б) твердое и мягкое склоненіе именъ средняго рода, в) твердое и мягкое склоненіе именъ женск. рода съ окончаніемъ А, г) склоненіе именъ существительныхъ женск. рода съ мягкимъ или бывшимъ когда-то мягкимъ*) согласнымъ звукомъ на концѣ (на письмѣ В) и д) склоненіе именъ, извѣстныхъ въ учебникахъ грамматики подъ именемъ разносклоняемыхъ.

ТВЕРДОЕ И МЯГКОЕ СКЛОНЕНІЕ ИМЕНЪ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХЪ МУЖЕСКАГО РОДА.

Единственное число.

Именительный падежъ, кромѣ обычныхъ формъ, общихъ съ русскимъ литературнымъ языкомъ и другими нарѣчіями русскаго языка, иногда имѣетъ въ твердой разновидности склоненія, преимущественно въ собственныхъ именахъ или въ словахъ, означающихъ родство, окончаніе О, а въ говорахъ, измѣняющихъ неударяемое О въ конечномъ открытомъ слогѣ,—А, на примѣръ: Пятрѣ, Паўлѣ, Гаўрыло, Днятрѣ, бацько, татко и т. д. или Гаўрыла, бацька, татка. При переходѣ О въ А эти имена въ косвенныхъ падежахъ могутъ измѣняться, какъ имена женск. рода съ окончаніемъ А—Гаўрылы, Гаўрылѣ, или Гаўрыли, съ Гаўрылой и т. д.

Въ образованіи формъ именительнаго падежа единств. числа съ окончаніемъ О бѣлоруск. рѣчь сходится съ малорусской.

Въ бѣлорусскихъ пѣсняхъ въ значеніи именительнаго падежа можно встрѣтить формы звательнаго, напр.: поўхаў сынку, идзе казача, ишоў паничу и т. д.***) И здѣсь также сходство съ малорусскимъ языкомъ.

Родительный падежъ такъ же, какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ, оканчивается на А и отчасти на У, при чемъ въ бѣлорусской рѣчи окончаніе У иногда принимаютъ такія слова, которыя въ русскомъ литературномъ языкѣ имѣютъ А.

Въ дательномъ падежѣ особенность представляютъ только нѣкоторые юго-западные бѣлорусскіе говоры: здѣсь дательный падежъ отъ именъ лицъ иногда имѣетъ въ твердомъ склоненіи окончаніе -ОВИ и въ мягкомъ -ЕВИ со свойственнымъ отдѣльнымъ говорамъ измѣненіемъ при безударности звуковъ О и Е, на примѣръ: хлопцави, дзядзькави, канѣви, кавалѣви и т. д. Подобныя формы дательнаго падежа отмѣчены въ Грод-

*) Такія слова, какъ рожь, ночь, мышь въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ имѣютъ на концѣ твердый согласный, такъ какъ шипящія въ бѣлорусскомъ нарѣчій тверды, но въ общерусскомъ языкѣ они были мягки.

**) См. Е. Θ. Карскій. Бѣлоруссы, П. стр. 160—161.

ненскомъ, Рѣчицкомъ, Слуцкомъ, Сокольскомъ уѣздѣ и нѣкоторыхъ другихъ мѣстахъ.

Винительный падежъ у именъ предметовъ неодоушевленныхъ въ нѣкоторыхъ случаяхъ бываетъ сходенъ съ родительнымъ, а не съ именительнымъ, на примѣръ: сѣкутъ дуба, вазми рубля, пояса несла и т. д.*), чѣмъ бѣлорусская рѣчь отличается въ этомъ падежѣ отъ русскаго литературнаго языка.

Творительный падежъ въ твердомъ и мягкомъ склоненіи имѣтъ такія же окончанія, какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ, только въ говорахъ звуки О и Е окончаній -ОМЪ и -ЕМЪ подвергаются въ силу аканья соотвѣтствующимъ измѣненіямъ.

Мѣстный падежъ чаще, чѣмъ въ русскомъ литературномъ языкѣ, принимаетъ окончаніе У; отмѣчается оно и у такихъ именъ, которыя въ русскомъ литературномъ языкѣ имѣютъ окончаніе Е (на письмѣ Ъ), на примѣръ: у бярэзнику, у вучылищу, на каню, у мяшку и т. д. Съ другой стороны, въ нѣкоторыхъ говорахъ отмѣчены мѣстные падежи съ окончаніемъ Е или съ соотвѣтствующимъ измѣненіемъ его при безударности отъ такихъ именъ, которыя въ русскомъ литературномъ языкѣ въ мѣстномъ падежѣ имѣютъ У, на примѣръ: у лѣси, у садзи (въ саду), на берази (на берегу) и т. д. при формахъ съ окончаніемъ У. Въ мягкой разновидности склоненія, кромѣ того, встрѣчаются мѣстные падежи съ окончаніемъ И и при удареніи на окончаніи, на примѣръ: на кани, на край и т. д. Сходно съ этимъ образуютъ мѣстный падежъ и имена, оканчивающіяся на шипящій звукъ или Ц—на нажы, на мячы, на канцы и т. д.

Формы мѣстнаго падежа съ окончаніемъ И есть остатокъ старины. Въ общерусскомъ языкѣ такое окончаніе всегда имѣлъ мѣстный падежъ въ мягкой разновидности склоненія. Слѣдовательно современный русскій литературный языкъ, а также и бѣлорусскій, тамъ гдѣ онъ имѣетъ мѣстные падежи въ мягкомъ склоненіи съ окончаніемъ Е (Ъ), представляютъ въ этихъ падежахъ новообразованіе.

Въ сохраненіи формы мѣстнаго падежа съ окончаніемъ И въ мягкой разновидности склоненія бѣлорусская рѣчь сходится съ малорусскимъ нарѣчіемъ.

Особенность склоненія именъ мужеск. рода въ бѣлорусскомъ языкѣ составляетъ также измѣненіе задненѣбныхъ звуковъ предъ падежными окончаніями въ звательномъ и мѣстномъ падежахъ. (Сравн. выше. стр. 211).

Множественное число.

Сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ, бѣлорусская рѣчь въ именительномъ падежѣ твердой разновидности склоненія представляетъ особенности какъ общебѣлорускаго, такъ и діалектическаго характера.

*) См. Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, т. II, ч. 2, стр. 167.

Во-первыхъ, именительный падежъ множествен. числа съ окончаніемъ А вовсе неизвѣстенъ бѣлорусской рѣчи: во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, гдѣ русская литературная рѣчь и великорусское нарѣчіе имѣетъ А, напримѣръ: города, берега, лѣса и т. д., въ бѣлорусской рѣчи—Ы (или послѣ задненѣбныхъ И) — гарады, бираги, лясы и т. д. Явленіе это общебѣлорусское.

Во-вторыхъ, на юго-западѣ Бѣлоруссіи въ отдѣльныхъ говорахъ встрѣчаются, но почти исключительно въ твердой разновидности именительные падежи множествен. числа съ окончаніемъ Э, а въ говорахъ, имѣющихъ дифтонги, — съ дифтонгами ЪЭ или ЙЕ, если удареніе падаетъ на окончаніе, напримѣръ: волэ, дворэ, братэ, мясэ, хлопцэ, конэ, рублэ, ваукэ, мужыкэ, хлопцыэ, братыэ, сярпыэ, лугиэ, гаршкиэ*) и т. д.

Именительныхъ падежей съ такимъ окончаніемъ нѣтъ въ русскомъ литературномъ языкѣ, и съ точки зрѣнія современнаго русскаго литературнаго языка такая форма именительнаго падежа можетъ показаться очень странной. Но обратимъ здѣсь вниманіе на то, что въ говорахъ, имѣющихъ дифтонги, здѣсь слышится не Е, а дифтонгъ и что въ памятникахъ западно-русской письменности встрѣчаются такія формы не только съ Е въ окончаніи, но и съ Ъ. Эти два обстоятельства указываютъ на то, что когда-то этотъ падежъ имѣлъ на концѣ звукъ Ъ, въ послѣдствіи измѣнившійся въ Е или въ дифтонгъ. Дальнѣйшее объясненіе происхожденія этихъ формъ даетъ намъ исторія русскаго языка. Именно, въ общерусскомъ языкѣ Ъ было въ окончаніи винительнаго падежа множественнаго числа тѣхъ именъ существительныхъ мужеск. рода, которые въ современномъ русскомъ языкѣ имѣютъ мягкій согласный звукъ на концѣ, т.-е. такихъ, какъ—конь, корабль, царь и т. под. Съ теченіемъ времени форма винительнаго падежа стала смѣшиваться съ формой именительнаго. Вслѣдствіе этого винительный падежъ сталъ употребляться вмѣсто именительнаго, т.-е. у именъ мягкаго склоненія значеніе именительнаго падежа получили формы съ окончаніемъ Ъ—конѣ, князѣ, краѣ, обычаѣ и т. д., что и находимъ въ памятникахъ письменности. Отъ именъ мягкаго склоненія это окончаніе было перенесено и въ именительный падежъ твердаго, что также встрѣчается въ памятникахъ западно-русской письменности и удержалось преимущественно въ нихъ, какъ діалектическое явленіе, съ соотвѣтствующимъ измѣненіемъ Ъ.

Примѣчаніе. Отмѣтимъ здѣсь, что современная русская литературная форма именительнаго падежа множествен. числа твердаго склоненія съ окончаніемъ - Ы—рабы, столы, дворы и т. д. по своему окончанію есть старая форма винительнаго падежа множественнаго числа тѣхъ же именъ; именительный же падежъ въ твердомъ склоненіи имѣлъ окончаніе И, предъ которымъ задненѣбные звуки измѣнялись въ свистящіе, напримѣръ: раби, хлѣби, человѣци, волци. То же было и въ древне-церковно-славянскомъ языкѣ (см. учебникъ грам-

*) См. Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, т. П, ч. 2, стр. 182—183.

матики древне-церковно-славянскаго языка) и въ другихъ славянскихъ языкахъ.

Діалектически, кое-гдѣ на западѣ Бѣлорусси, встрѣчается окончаніе - ОВЕ: панѡве, сватѡве, братѡве и т. д. или съ измѣненіемъ конечнаго неударяемаго Е.

Имена на -ИН, принимающія въ русскомъ литературномъ языкѣ въ именительномъ падежѣ множествен. числа окончаніе -Е (крестьяне, мѣщане, дворяне), въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ въ большинствѣ говоровъ имѣютъ -И; формы съ -Е рѣдки.

Родительный падежъ, сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ, представляетъ нѣкоторыя особенности. Во-первыхъ, въ твердомъ склоненіи въ бѣлорусской рѣчи менѣе употребительны формы родительнаго падежа множественнаго числа, равныя именительному единственнаго, т. е. представляющія съ точки зрѣнія современнаго языка слово въ его основной формѣ, каковы, напримѣръ, въ русскомъ литературномъ языкѣ родит. падежи множествен. числа: аршинъ, глазъ, волось и т. д. Въ записяхъ бѣлорусской рѣчи подобныя формы отмѣчены въ весьма незначительномъ количествѣ, но при этомъ иногда отъ такихъ словъ, которыя въ русскомъ литературномъ языкѣ имѣютъ родительный падежъ множественнаго числа съ окончаніемъ -ОВ. (См. Е. Θ. Карскій. Бѣлоруссы, т. II, ч. 2, стр. 189).

Во-вторыхъ, болѣе распространенное окончаніе этого падежа -ОВ звучитъ какъ -ОЎ или -АЎ, вслѣдствіе свойственнаго бѣлорусскому языку измѣненія В на концѣ слова и неударяемаго О, напримѣръ: гарадоў, салдатаў, разоў и т. д.

Имена съ мягкимъ согласнымъ звукомъ на концѣ имѣютъ въ этомъ падежѣ слѣдующія окончанія: а) свойственное русскому литературному языку -ЕИ съ соответствующими въ отдѣльныхъ говорахъ измѣненіями при безударности звука Е, напримѣръ: канѣи, рублѣи, грашѣи, или кѡниі, грѡшій, кѡняі, грѡшай и т. д.; б) то же окончаніе -ОЎ или -АЎ, что и въ твердомъ склоненіи, напримѣръ: рублѣў, канѣў и т. д.

Винительный падежъ, какъ въ другихъ нарѣчійхъ рус. языка и въ русскомъ литературномъ языкѣ, сходенъ съ именительнымъ или родительнымъ, а слѣдовательно въ винительномъ падежѣ встрѣчаются тѣ же окончанія, что въ именительномъ или родительномъ падежѣ.

Общебѣлорусскія формы дательнаго, творительнаго и мѣстнаго падежей тѣ же, что и въ современномъ русскомъ литературномъ языкѣ, т. е. съ окончаніями -АМ, -АМИ, -АХ. Діалектически же встрѣчаются и другія формы.

Въ нѣкоторыхъ юго-западныхъ говорахъ наблюдателями отмѣчаются у именъ обѣихъ разновидностей склоненія формы дательнаго падежа съ окончаніемъ -ОМ, если удареніе падаетъ на окончаніе, напримѣръ: братѡмъ, зубѡмъ, панѡмъ, москалѣмъ, ковалѣмъ и т. д.

Діалектически также встрѣчаются творительныя падежи съ окончаніями -МИ, -АМЫ, -АМ и -АМА, напримѣръ: коньми, ключми, грошми,

дварама, панамы, сватамы, зубам, грашам, ключам, за грыбама и т. д. Формы на -АМА сравнительно рѣдки, а на -АМ встрѣчаются преимущественно на сѣверѣ Бѣлоруссіи, по сосѣдству съ сѣверно-великорусскими говорами; прочія же діалектическія формы имѣютъ болѣе широкое распространение.

Кромѣ бѣлорусскаго нарѣчія, эти формы встрѣчаются также и въ сѣверно-великорусскихъ говорахъ.

Въ отдѣльныхъ бѣлорусскихъ говорахъ мѣстныя падежъ принимаетъ окончанія: -ЕХ, -ОХ и -'ОХ (на письмѣ -ĖХ), при чемъ окончаніе -ОХ бываетъ преимущественно ударяемо, а -ЕХ при отсутствіи ударенія на немъ подвергается въ силу аканья соотвѣтствующимъ измѣненіямъ, хотя вообще мѣстные падежи съ окончаніемъ -ЕХ встрѣчаются рѣдко. Формы же съ окончаніями -ОХ и -'ОХ болѣе часты и отмѣчаются въ рядѣ говоровъ, напримѣръ: грибох, дубох, садох, паясох, лясох, людзѣх, гасьцѣх и т. д.

Такія формы мѣстнаго падежа неизвѣстны современной русской литературной рѣчи и есть старыя русскія окончанія, нѣсколько измѣненныя въ звуковомъ отношеніи и употребляемыя въ бѣлорусскомъ языкѣ отчасти не на своемъ мѣстѣ.

Окончаніе -ЕХ есть измѣненное старое общерусское окончаніе мѣстнаго падежа -ѢХЪ со свойственнымъ бѣлорусской рѣчи измѣненіемъ Ѣ въ Е; въ общерусскомъ языкѣ это окончаніе имѣла значительная часть именъ мужескаго рода, принадлежащихъ теперь къ твердой разновидности разсматриваемаго склоненія.

Окончаніе -ОХ также есть нѣсколько измѣненное въ звуковомъ отношеніи окончаніе мѣстнаго падежа такихъ именъ существительныхъ, какъ—воль, сынъ, домъ, верхъ и т. д., которыя, какъ уже сказано (стр. 217), въ общеславянскомъ языкѣ составляли особое склоненіе. Въ образованіи мѣстнаго падежа съ окончаніемъ -ОХ не отъ этихъ только, но и отъ другихъ именъ мужескаго рода бѣлорусская рѣчь не расходится съ общерусскимъ языкомъ позднѣйшаго періода: въ общерусскомъ языкѣ въ болѣе позднюю эпоху было то же самое—разграниченіе между тѣми и другими именами мужескаго рода было въ общерусскомъ языкѣ только въ болѣе ранній періодъ его исторіи.

Окончаніе -'ОХ (ĖХ) также есть измѣненное въ звуковомъ отношеніи старое окончаніе мѣстнаго падежа такихъ именъ существительныхъ, которыя въ современномъ русскомъ языкѣ составляютъ, такъ называемое, третье склоненіе.

Примѣчаніе. Въ современномъ бѣлорусскомъ нарѣчіи къ этому склоненію, какъ уже сказано раньше (стр. 222), принадлежатъ только имена женскаго рода съ мягкимъ или бывшимъ когда-то мягкимъ согласнымъ звукомъ на концѣ (на письмѣ Ъ). Въ русскомъ литературномъ языкѣ сюда относится и слово мужескаго рода путь. Въ общерусскомъ языкѣ, по крайней мѣрѣ, въ ранній періодъ его исторіи сюда, кромѣ слова путь, принадлежали и нѣкоторыя другія имена мужескаго рода.

Современная бѣлорусская рѣчь, образуя въ отдѣльныхъ своихъ говорахъ мѣстный падежъ съ такимъ окончаніемъ вообще отъ именъ мужскаго рода съ мягкимъ согласнымъ звукомъ на концѣ, а не только отъ тѣхъ, которыя когда-то принадлежали къ тому склоненію, видоизмѣненіе котораго въ настоящее время извѣстно подъ именемъ III-го склоненія, употребляетъ такимъ образомъ это окончаніе не всегда согласно со стариной.

Подобныя окончанія принимаетъ мѣстный падежъ и въ нѣкоторыхъ южно-великорусскихъ и сѣверно-великорусскихъ говорахъ.

СКЛОНЕНІЕ ИМЕНЪ СРЕДНЯГО РОДА СЪ ОКОНЧАНИЕМЪ О И Е.

Въ склоненіи именъ существительныхъ средняго рода съ окончаніемъ О и Е бѣлорусская рѣчь расходится съ русскимъ литературнымъ языкомъ только въ именительномъ и родительномъ падежахъ множественнаго числа именъ съ окончаніемъ О, въ остальныхъ же падежахъ тѣ же окончанія, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, со свойственнымъ бѣлорусскому языку измѣненіемъ нѣкоторыхъ звуковъ.

Именительный падежъ множественнаго числа имѣетъ преимущественно окончаніе Ы, напримѣръ: балоты, дровы, кольцы, вокны, сѣлы и т. д.; окончаніе А встрѣчается рѣже.

Родительный падежъ въ отдѣльныхъ говорахъ принимаетъ окончаніе -Оў или при безударности -Аў, напримѣръ: вокнаў, яблакаў, палотнаў, мястоў и т. д. Отъ нѣкоторыхъ именъ такія формы повсемѣстны.

СКЛОНЕНІЕ ИМЕНЪ ЖЕНСКАГО РОДА СЪ ОКОНЧАНИЕМЪ А. ТВЕРДОЕ И МЯГКОЕ СКЛОНЕНІЕ.

Въ склоненіи именъ женскаго рода съ окончаніемъ А бѣлорусская рѣчь расходится съ русскимъ литературнымъ языкомъ 1) вслѣдствіе свойственнаго бѣлорусской рѣчи измѣненія нѣкоторыхъ звуковъ и 2) вслѣдствіе наличности въ нѣкоторыхъ падежахъ иныхъ окончаній.

Такъ звуки Г, К, Х предъ окончаніемъ дательнаго и мѣстнаго падежей единственнаго числа переходятъ въ свистящіе З, Ц, С (сравн. стр. 211); окончанія дательнаго и мѣстнаго падежей единственнаго числа отличаются отъ соответствующихъ окончаній въ русскомъ литературномъ языкѣ вслѣдствіе измѣненія ихъ въ говорахъ подъ удареніемъ въ дифтонги.

Изъ двухъ окончаній творительнаго падежа единственнаго числа въ русскомъ литературномъ языкѣ -ОЮ и -ОЙ въ бѣлорусскомъ языкѣ болѣе употребительно первое; формы съ -ОЙ встрѣчаются рѣже.

Въ остальномъ общебѣлорусскія формы этого склоненія сходны съ соответствующими формами русскаго литературнаго языка. Въ говорахъ же отмѣчаются формы отдѣльныхъ падежей, неизвѣстныя русскому литературному языку.

Такъ въ западныхъ бѣлорусскихъ говорахъ встрѣчаются формы родительнаго падежа единственнаго числа съ окончаніемъ Е, напримѣръ: зямле, травэ, вадэ и т. д. У именъ мягкой разновидности склоненія такія формы родительнаго падежа единственнаго числа есть остатокъ старины, а въ твердой—новообразование: въ общерусскомъ языкѣ въ мягкомъ склоненіи было Ъ, а въ твердомъ Ы; бѣлорусское Е слѣдовательно есть свойственное бѣлорусской рѣчи измѣненіе звука Ъ.

Въ мягкой разновидности въ дательномъ и мѣстномъ падежахъ встрѣчается окончаніе И не только какъ результатъ измѣненія неударяемаго Е (изъ Ъ), что свойственно, разумѣется, и твердому склоненію, но и подъ удареніемъ; напримѣръ, отмѣчены формы: зямли, зьмяи, шесьцярни и т. д.*). Ударяемое И въ подобныхъ формахъ указываетъ на то, что И здѣсь основное, а не происходящее изъ Е и слѣдовательно есть особое окончаніе дательнаго падежа мягкой разновидности. Окончаніе И въ этихъ формахъ есть остатокъ старины, неизвѣстный современному русскому языку: въ общерусскомъ языкѣ имена мягкой разновидности склоненія всегда имѣли въ этихъ падежахъ И, а Ъ было только въ твердой разновидности.

Въ твердой разновидности склоненія отмѣчаются формы дательнаго и мѣстнаго падежа съ окончаніемъ Ы и съ удареніемъ на немъ—гары, сястры, души, даццы. Въ виду только что сказаннаго объ окончаніи дательнаго и мѣстнаго падежей твердой разновидности этого склоненія въ общерусскомъ языкѣ ясно, что формы—гары, сястры и т. д. есть новообразования.

Въ нѣкоторыхъ сѣверо-восточныхъ говорахъ отмѣчены формы творительнаго падежа съ окончаніемъ -Эй, напримѣръ: з бабэй, с хоўрэй и т. д.**).

Множественное число. Въ отдѣльныхъ говорахъ отмѣчены преимущественно у именъ твердой разновидности и рѣже у именъ мягкой формы именительнаго и винительнаго падежа, когда послѣдній сходенъ съ именительнымъ, съ окончаніемъ Э, а въ говорахъ, имѣющихъ дифтонги, — съ дифтонгомъ ИЕ, напримѣръ: вадэ, крупэ, дзяўкэ, жанкэ или—дзяўкіе, жанкіе и т. д. Это окончаніе въ твердой и мягкой разновидности склоненія такого же происхожденія, какъ и соотвѣтствующія формы у именъ мужескаго рода (см. стр. 224).

Въ отдѣльныхъ случаяхъ родительный падежъ множественнаго числа принимаетъ окончаніе -ОУ или при безударности его -АУ, т.-е. такое же, какъ имена мужескаго и средняго рода, напримѣръ: мухаў, ма-тушкаў, сёстраў, лисицаў и т. д.

Диалектически, какъ и въ именахъ мужескаго и средняго рода, встрѣчаются формы творительнаго падежа съ окончаніемъ —амы, —ми;

*) Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, II, 2, стр. 216, 222.

**) Е. О. Карскій. Бѣлорусская рѣчь, стр. 42; Бѣлоруссы, II, 2, стр. 221.

—ам, напрымёръ: рукамы, нагамы, рукми, свачми, слязьми, с рукам, за дровам, лаўкам и т. д. *).

Особенность бѣлорусской рѣчи въ этомъ склоненіи, неизвѣстную русскому литературному языку, представляютъ такія формы именительнаго падежа единственнаго числа, какъ—пани, княгини, гаспадыни, отмѣчаемая въ разныхъ мѣстахъ Бѣлоруссіи, при чемъ первая встрѣчается повидимому, повсемѣстно.

Къ склоненію именъ женскаго рода съ окончаніемъ А принадлежатъ и имена мужскаго рода съ такимъ же окончаніемъ, т.-е. такія, какъ судзьдзя, стараста, старшына и т. под., но въ нѣкоторыхъ говорахъ они образуютъ нѣкоторые падежи, какъ имена мужскаго рода.

СКЛОНЕНІЕ ИМЕНЪ ЖЕНСКАГО РОДА СЪ МЯГКИМЪ ИЛИ БЫВШИМЪ КОГДА-ТО МЯГКИМЪ СОГЛАСНЫМЪ ЗВУКОМЪ НА КОНЦѢ (на письмѣ съ Ъ).

Имена женскаго рода, оканчивающіяся на мягкій согласный звукъ или на шипящіе, бывшіе когда-то мягкими, имѣютъ тѣ же окончанія, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, кромѣ творительнаго падежа единственнаго числа и дательнаго, творительнаго и мѣстнаго множественнаго.

Въ творительномъ падежѣ единственнаго числа отмѣчаются влѣдующія окончанія: во-первыхъ, то же, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, т.-е. ју (на письмѣ Ю), предъ которымъ происходитъ свойственное въ такомъ положеніи бѣлорусской рѣчи удвоеніе предшествующаго согласнаго звука (см. стр. 210), вслѣдствіе чего бѣлорусскіе творительные падежи съ такимъ окончаніемъ звучатъ иначе, чѣмъ въ русскомъ литературномъ языкѣ, напрымёръ: солью, грязью, пасьцелью, ноччу, печчу и т. д. Діалектически, вмѣсто удвоеннаго, бываетъ долгій согласный, сокращающійся въ нѣкоторыхъ говорахъ.

Во-вторыхъ, —ею, —ей при безударности окончанія, съ соотвѣтствующимъ измѣненіемъ въ говорахъ въ силу аканья звука Е, и въ третьихъ, подъ удареніемъ —ою, —ёю (—'ою) и —ой, —ёй (—'ой), напрымёръ: нóчею, нóчей или начóю, начóй, касьцёю, касьцёй.

Въ дательномъ, творительномъ и мѣстномъ падежахъ, кромѣ окончаній, общихъ съ русскимъ литературнымъ языкомъ, отмѣчаются въ отдѣльныхъ говорахъ подъ удареніемъ слѣдующія окончанія: въ дательномъ падежѣ —'ом и въ мѣстномъ —'ох, а въ творительномъ —ми, напрымёръ: касьцём, грудзѣх, касьцѣх, касьцыми, дзвьярьми и т. д.

Формы творительнаго падежа съ окончаніемъ —ми есть сохраненіе старины: въ общерусскомъ языкѣ въ творительномъ падежѣ въ этомъ склоненіи было только окончаніе —ми.

*) Е. О. Карскій. Бѣлорусская рѣчь, стр. 42; Бѣлоруссы, II, 2, стр. 228.

Формы дательнаго падежа съ окончаніемъ —'ом и мѣстнаго съ окончаніемъ 'ох—также старина, но нѣсколько измѣненная въ звуковомъ отношеніи.

Въ русскомъ литературномъ языкѣ къ этому склоненію принадлежитъ въ единственномъ числѣ и слово мужескаго рода путь*), но въ бѣлорусскомъ языкѣ, какъ уже сказано, оно и въ единственномъ числѣ склоняется, какъ—конь, корабль и друг., то-есть какъ имена мужескаго рода мягкаго склоненія.

РАЗНОСКЛОНЯЕМЫЯ ИМЕНА.

Склоненіе въ бѣлорусскомъ языкѣ именъ, называемыхъ въ учебникахъ грамматики разносклоняемыми, также представляетъ нѣкоторыя отличія отъ склоненія ихъ въ русскомъ литературномъ языкѣ. Такъ имена средняго рода съ такъ называемымъ наращеніемъ —ен—, т.-е. такія, какъ имя, время, темя, племя, пламя и т. д., часто образуютъ въ единственномъ числѣ формы безъ этого наращенія и склоняются, какъ имена средняго рода мягкаго склоненія, на примѣръ: имю, цемю, племя, имям, племям и т. д. Въ нѣкоторыхъ формахъ, на примѣръ, въ родительномъ падежѣ множественнаго числа они иногда сохраняютъ это наращеніе, но имѣютъ окончаніе —оў или при безударности его —аў, на прим. именаў**).

Примѣчаніе. Формы безъ наращенія употребляются иногда и въ русской литературной рѣчи. Ихъ можно также встрѣтить въ поэтическихъ произведеніяхъ, на примѣръ: «То къ темю ихъ прижметъ» (Крыловъ); «Подобраль туманъ выше темя горъ» (Кольцовъ); «Время нѣтъ» (Грибоѣдовъ, «Горе отъ ума». Д. III, явл. 18) и т. д.

Имена съ такъ называемымъ наращеніемъ Т отличаются отъ такихъ именъ въ русскомъ литературномъ языкѣ въ образованіи главнымъ образомъ формъ единственнаго числа. Въ русскомъ литературномъ языкѣ въ единственномъ числѣ почти исключительно употребляются формы съ суффиксомъ -'ОНОК: телёнокъ, поросёнокъ, теленка, поросенка и т. д. Только слово дитя измѣняется съ наращеніемъ Т: дитя, дитяти, дитятей и т. д.

Въ бѣлорусскомъ же языкѣ, наоборотъ, только слово дитя часто замѣняется новообразованіемъ съ суффиксомъ -ЁНОК (дзицёнок) и образуетъ отъ него остальные падежи единственнаго числа. Всѣ же другія имена, означающія названія молодыхъ животныхъ, склоняются съ наращеніемъ Т, измѣняя его при цеканьи въ Ц, на примѣръ: парася, парасяци, ция, цияци и т. д. Въ подобныхъ формахъ бѣлорусская рѣчь сохраняетъ старину, правда, съ нѣкоторыми измѣненіями ея въ отдѣльныхъ падежахъ.

*) Во множественномъ числѣ оно теперь склоняется какъ прочія имена существительныя мужескаго рода съ мягкимъ согласнымъ звукомъ на концѣ.

***) Акад. Е. О. Карскій. Бѣлоруссы. II, 2, стр. 246.

Примѣчаніе. Въ склоненіи слова дитя въ единствен. числѣ въ нѣкоторыхъ бѣлорусскихъ говорахъ рядомъ съ обычной формой отмѣчается и своеобразная форма дательнаго падежа—дзицяцо*).

Въ образованіи формъ множественнаго числа бѣлорусская рѣчь почти не отличается отъ русской литературной; только въ именительномъ падежѣ нерѣдко окончаніе Ы, вмѣсто А: циляты, парасяты и т. д.

Въ множественномъ числѣ нерѣдко также встрѣчаются эти имена и съ усложненнымъ суффиксомъ - ЕНЯТ- (разумѣется, съ соотвѣтствующимъ измѣненіемъ неударяемаго Е)—гусиняты, воўчаняты, казылиняты и т. д.

Объ именахъ, склоняемыхъ въ русскомъ литературномъ языкѣ съ наращеніемъ Р, т.-е. о склоненіи именъ мать и дочь, надо замѣтить слѣдующее. Слово дочь не употребляется въ бѣлорусской рѣчи, а замѣняется производными отъ него дачкѣ или дѣчка.

Слово мать обыкновенно имѣетъ на концѣ звукъ Ц'—маць; кромѣ того, употребляется форма ма ци. Эта форма есть архаизмъ и, кромѣ бѣлорусской рѣчи, сохранилась также и въ малорусскомъ нарѣчій, разумѣется, съ сохраненіемъ звука Т (мати). Формы множественнаго числа образуются отъ производнаго слова matka; иногда отъ него образуются и формы единственнаго числа.

МѢСТОИМЕНІЯ.

Общая характеристика мѣстоименій въ бѣлорусскомъ языкѣ.

Въ бѣлорусскомъ нарѣчій приблизительно тѣ же мѣстоименія, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ. Только нѣкоторыя изъ нихъ есть новообразованія, неизвѣстныя русской литературной рѣчи, но встрѣчающіяся отчасти и въ другихъ русскихъ нарѣчійхъ-языкахъ. Таковы, напримѣръ: насъкій, явоный, а въ нѣкоторыхъ говорахъ ягоный, ихній или ихный, такоўський, жодный, жодзен или жадзен, якій и другія. Нѣкоторыя мѣстоименія въ бѣлорусскомъ языкѣ нѣсколько отличаются отъ соотвѣтствующихъ мѣстоименій въ русскомъ литературномъ языкѣ или вслѣдствіе свойственныхъ бѣлорусскому языку и разсмотрѣнныхъ выше звуковыхъ явленій, или въ силу измѣненій ихъ звукового состава, вызванныхъ другими причинами. Таковы, напримѣръ: гѣты или гѣтыѣ, ўвесь, кажный (каждый), ён (онъ), яна (она), тѣй (тотъ) и т. д.

Въ формахъ склоненія мѣстоименій тоже есть особенности, сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ. Однѣ изъ нихъ—новообразованія, неизвѣстныя русской литературной рѣчи и вызванныя ствойственнымъ бѣлорусскому языку измѣненіемъ въ извѣстныхъ условіяхъ звуковъ или другими причинами, а другія—остатокъ старины. Оставляя въ сторонѣ, какъ общеизвѣстныя, формы общія у бѣлорусскаго языка съ русскимъ литературнымъ, отмѣчу наиболѣе значительныя, сравнительно съ нимъ,

*) Акад. Е. О. Карский. Бѣлоруссы. II, ч. 2, стр. 248.

особенности въ склоненіи отдѣльныхъ мѣстоименій или группъ мѣстоименій.

Личныя мѣстоименія 1-го и 2-го лица и возвратное мѣстоименіе. Въ склоненіи личныхъ мѣстоименій 1-го и 2-го лица только формы множественнаго числа сходны съ соотвѣтствующими формами русскаго литературнаго языка. Въ единственномъ числѣ эти мѣстоименія, а также и возвратное себя въ нѣкоторыхъ падежахъ отличаются отъ соотвѣтствующихъ формъ въ русскомъ литературномъ языкѣ. Приведу полностью склоненіе этихъ мѣстоименій въ единственномъ числѣ съ диалектическими вариантами отдѣльныхъ падежей.

Им.	я.	ты.	
Род.	мянѣ, мине.	цябѣ, цибе.	сабѣ, сябѣ, сибѣ.
Дат.	мнѣ.	табѣ, тобѣ.	сабѣ, собѣ.
Вин.	сходенъ съ родительнымъ.		
Твор.	мною.	табою.	сабою.
Мѣст.	сходенъ съ дательнымъ.		

Въ говорахъ, имѣющихъ дифтонги, въ дательномъ и мѣстномъ падежѣ на мѣстѣ Ъ слышится соотвѣтствующій дифтонгъ.

Формы дательнаго падежа табѣ, сабѣ и родительнаго мяне, цябе, сябя и мине, цибе, сибѣ есть нѣсколько измѣненные аканьемъ остатки старины: въ общерусскомъ языкѣ были, между прочимъ, въ дательномъ падежѣ формы тобѣ, собѣ, а въ родительномъ мене, тебе, себе.

Диалектически, въ юго-западныхъ бѣлорусскихъ говорахъ, встрѣчаются въ винительномъ падежѣ формы МЕ, ЦЕ, СЕ.

Мѣстоименіе 3-го лица. Мѣстоименіе 3-го лица склоняется какъ въ русскомъ литературномъ языкѣ только въ косвенныхъ падежахъ множественнаго числа, а въ остальныхъ представляетъ слѣдующія образования.

Единственное число.

	Мужескій родъ.	Средній родъ.	Женскій родъ.
Им.	ѣн.	янó.	яна́.
Р.	яго́.	} какъ въ мужескомъ родѣ.	яѣ.
Д.	яму.		ѣй.
В.	какъ родительный.		яѣ.
Т.	йим.		ѣй, ѣю.
М.	йим, ѣм.		ѣй.

Множественное число.

Им. яны, ены, ѣны для всѣхъ родовъ.

Диалектически отмѣчается форма родительнаго падежа единств. числа муж. рода ѣго́, а женскаго ие.

Особенность мѣстоименія 3-го лица, сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ, составляетъ еще то обстоятельство, что формы

косвенныхъ падежей, имѣя предъ собой предлогъ, не принимаютъ приставочнаго звука Н, напримѣръ: к яму, к ей, аб ей и т. д. Отмѣчаемая коегдѣ формы съ Н—результатъ великорусскаго вліянія.

МѢСТОИМЕНІЯ НЕЛИЧНЫЯ.

Общая характеристика. Въ мѣстоименіяхъ неличныхъ та же картина: однѣ формы тождественны съ соотвѣтствующими формами въ русскомъ литературномъ языкѣ, поскольку это тождество не нарушается свойственными бѣлорусской рѣчи измѣненіями звуковъ, а другія представляютъ или неизвѣстныя русскому литературному языку новообразованія, или въ большей или меньшей степени измѣненныя старыя формы и также не встрѣчающіяся въ русскомъ литературномъ языкѣ. Отмѣтимъ наиболѣе распространенныя изъ формъ, не встрѣчающихся въ русскомъ литературномъ языкѣ.

Мѣстоименія указательныя представляютъ значительное количество такихъ формъ; формъ, общихъ съ русскимъ литературнымъ языкомъ, у нихъ сравнительно немного. Приведу поэтому полностью склоненіе одного изъ указательныхъ мѣстоименій, напримѣръ, мѣстоименія то и й (тотъ) съ діалектическими вариантами отдѣльныхъ формъ.

Единственное число.

Мужескій родъ. Им. той, тый, тэй, тѣой (въ говорахъ, имѣющихъ дифтонги); род. таго; дат. таму; вин. сходенъ съ именительнымъ или съ родительнымъ; твор. тым; мѣст. тым.

Средній родъ. Им. В. Зв. тое, тоя, тоё. Остальные падежи какъ въ мужеск. родѣ.

Женскій родъ. Им. тая; род. тае, тые, таей, таёй, тэй, тыя, тыи; дат. таей, той, тэй, таёй; вин. тую; твор. таей, таёй, таею, таёю, тою; мѣст. таей, таею, той, тэй, таёй, таёю.

Множественное число.

Во всѣхъ падежахъ множеств. числа формы мужескаго, женскаго и средняго рода одинаковы.

Им. тые, тыя, тыи (въ зависимости отъ говора); род. тых; дат. тым; вин. сходенъ съ именительнымъ или съ родительнымъ; твор. тыми; мѣст. тых.

Также склоняются мѣстоименія: гэтый (діалектически геты, етый, еты), такій или таки, самый, кажный (діалектически кожный), якій или яки, ниякій, ўсякій, ихній или ихный, каторый, ейный и друг.

Изъ приведенныхъ формъ именит., отчасти винительный, творит. и мѣстн. падежи единственнаго числа мужескаго и средняго рода есть новообразованія, отличающія бѣлорусскую рѣчь отъ русскаго литературнаго языка и отчасти отъ другихъ русскихъ нарѣчій; формы род. и дат. паде-

жей того же рода и числа сходны съ тѣми же формами въ русскомъ литературномъ языкѣ съ тѣмъ лишь отличіемъ, что на мѣстѣ звука В въ родительномъ падежѣ въ рус. литературномъ языкѣ бѣлорусское нарѣчіе имѣетъ Г фрикативное*).

Примѣчаніе. Фрикативное Г на мѣстѣ русскаго литературнаго В въ окончаніи родительн. падежа единств. числа мужеск. и средн. рода имѣютъ и другія мѣстоименія, а также имена прилагательныя полной формы, числительныя порядковыя и причастія.

Формы единственнаго числа женскаго рода—попреимуществу бѣлорусскія новообразованія. Только форма род. пад. та ё есть старая форма, измѣненная въ соотвѣтствіи съ измѣненіемъ общерусскаго Ъ и неударяемаго О въ бѣлорусскомъ нарѣчіи: въ общерусскомъ языкѣ родит. падежъ единств. числа женскаго рода былъ то ѣ.

Формы множественнаго числа есть новообразованія, отличающія бѣлорусскую рѣчь какъ отъ общерусскаго языка, такъ и отъ современнаго русскаго литературнаго: въ общерус. языкѣ во множественномъ числѣ, кромѣ именительнаго и винительнаго падежа всѣхъ родовъ (муж., женск. и средн.), были тѣ же формы, что и въ современномъ русскомъ литературномъ языкѣ (разумѣется, съ Ъ на мѣстѣ современнаго Е).

Примѣчаніе. Формы именительнаго и винительнаго падежа множествен. числа мужеск., средняго и женскаго рода въ общерусскомъ языкѣ были такія же, какъ и въ древне-церковно-славянскомъ языкѣ. Желаящимъ ознакомиться съ этими формами рекомендую обратиться къ учебнику грамматики древне-церковно-славянскаго языка.

Склоненіе мѣстоименій мой, твой, свой. Въ склоненіи мѣстоименій мой, твой, свой, кромѣ формъ, общихъ съ современнымъ русскимъ литературнымъ языкомъ, въ родительномъ и дательномъ падежѣ мужескаго и средняго рода единствен. числ. отмѣчены слѣдующія, болѣе распространенныя формы: майго, твайго, свайго; майму, твайму, свайму; кромѣ того, мѣстный падежъ обыкновенно замѣняется творительнымъ. Въ нѣкоторыхъ говорахъ отмѣчаются формы родительнаго падежа маго, тваго, сваго.

Остальные падежи въ мужескомъ и среднемъ родѣ единственнаго числа тѣ же, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ.

Въ женскомъ родѣ единственнаго числа не сходны съ русскимъ литературнымъ языкомъ: 1) формы родительнаго падежа — маё, тваё, сваё, маёй, тваёй, сваёй; 2) дательнаго и мѣстнаго — маёй, тваёй, сваёй и 3) творительнаго — маёй, маёю, тваёй, тваёю и т. д. Всѣ эти формы есть новообразованія: въ общерусскомъ языкѣ были слѣдующія формы: род. пад. моеё, твоеё, своеё; дательный и мѣстный мѣей, твоей, своей и творительный моею, твоею, своею.

*) На письмѣ въ русскомъ литературномъ языкѣ также Г, равно какъ пишутся эти формы съ О—того, тому.

Въ именительномъ падежѣ множественнаго числа эти мѣстоименія имѣють одну для всѣхъ родовъ старую, форму — ма ё, тва ё, сва ё со звукомъ Е изъ стараго Ъ и съ А изъ О (вслѣдствіе аканья), но формы эти въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ отчасти не на своемъ мѣстѣ: въ общерус. языкѣ моѣ, твоѣ, своѣ были формами только именит. и винит. падежей множ. числа женскаго рода и винительнаго множественнаго числа мужскаго.

Рѣже встрѣчаются формы именительнаго падежа множеств. числа ма и, тва и, сва и (для всѣхъ родовъ). Остальные падежи множ. числа какъ въ русскомъ литературномъ языкѣ.

Сходно съ мой, твой, свой склоняются и мѣстоименія чьй, чья, чьё.

Мѣстоименіе ўвесь или увесь (весь) представляетъ въ нѣкоторыхъ падежахъ, съ одной стороны, образованія, сходныя съ отмѣченными въ только что разсмотрѣнныхъ мѣстоименіяхъ, а съ другой—отличается отъ соотвѣтствующихъ формъ въ русскомъ литературномъ языкѣ своимъ звуковымъ составомъ, обусловленнымъ звуковыми явленіями въ бѣлорусской рѣчи. Вслѣдствіе этого склоненіе его имѣетъ слѣдующій видъ.

Единственное число.

Мужескій родъ. Им. ўвесь, увесь. Р. ўсягб, ўвсягб. Д. ўсяму. В. какъ именит. или родит. Т. ўсим, ўсиэм въ говорахъ имѣющихъ дифтонги. М. ўсим, усѣм, ўсюомъ въ говорахъ, имѣющихъ дифтонги.

Средній родъ. Им. и вин. ўсё, усё. Остальные падежи какъ въ мужеск. родѣ.

Женскій родъ. Им. ўся, уся. Р. ўсяё, ўсеё, ўсеё, ўсей, ўсёй. Д. ўсёй, ўсёй. В. усю, ўсю. Т. ўсей, ўсёй. М. ўсей, ўсёй.

Множественное число.

Для всѣхъ родовъ. Им. ўси, уси, ўсе(ѣ), усіё. Р. ўсих, усих, ўсех (усѣх), ўсиэх. Д. ўсим, ўсиэм. В. какъ именительный или родительный. Т. ўсими, ўсеми (ўсѣми), ўсиэми. М. ўсих, ўсех (ўсѣх).

Въ мѣстоименіяхъ хто и што (кто и что) несходны съ соотвѣтствующими формами русскаго литературнаго языка формы творительнаго падежа ким и чым. Форма ким есть новообразованіе, а чым—нѣсколько измѣненная старая форма: въ общерусскомъ языкѣ были формы цѣмъ и чимъ. Остальныя формы этихъ мѣстоименій тѣ же, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, разумѣется, съ тѣмъ отличіемъ въ родительномъ падежѣ, о которомъ сказано выше (стр. 234).

ИМЕНА ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЯ.

Имена прилагательныя краткой формы. Бѣлорусская рѣчь Употребляетъ почти исключительно имена прилагательныя, такъ называе-

мой, полной формы. Прилагательныя, такъ называемой, краткой формы еще менѣе употребительны, чѣмъ въ русскомъ литературномъ языкѣ. Употребленіе ихъ ограничивается почти исключительно пѣснями.

Прилагательныя полной формы. Въ склоненіи именъ прилагательныхъ полной формы бѣлорусская рѣчь въ однихъ падежахъ имѣетъ тѣ же окончанія, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, а въ другихъ представляетъ своеобразныя особенности, характеризующія или только ее одну или вмѣстѣ съ ней и другія русскія нарѣчія-языки. Особенности эти слѣдующія.

Единственное число.

Мужескій родъ. Именительный падежъ обыкновенно имѣетъ въ твердомъ склоненіи окончаніе -ЫЙ, и въ мягкомъ -ИЙ. Русскаго литературнаго окончанія -ОЙ (въ извѣстныхъ условіяхъ) въ бѣлорусскомъ нарѣчіи вовсе нѣтъ, напримѣръ: красный, зеленый, синій, вяликій, дурный, слепый, злый и т. д. Въ юго-западныхъ бѣлорусскихъ говорахъ и кое-гдѣ на сѣверо-востокѣ формы именительнаго падежа не имѣютъ на концѣ Й и оканчиваются на -Ы и -И: дурны, сляпы, злы, сини, зялены и т. д.

Въ говорахъ сѣверо-восточной Бѣлоруссіи, хотя и не вездѣ, именительный падежъ оканчивается на -ЭЙ—святэй, маладэй, вяликей, другей, дурнэй и т. д.

Родительный падежъ въ твердомъ склоненіи имѣетъ -ОГО и въ мягкомъ -ЕГО, разумѣется, съ Г фрикативнымъ и съ измѣненіемъ въ говорахъ неударяемыхъ О и Е. Русскихъ литературныхъ окончаній съ В на мѣстѣ Г въ бѣлорусской рѣчи, какъ уже сказано (стр. 234), вовсе нѣтъ.

Въ качествѣ діалектическихъ отмѣчены родительные падежи—богатао друго (другого*), то-есть съ выпаденіемъ Г, а во второмъ примѣрѣ и со стяженіемъ двухъ гласныхъ въ одинъ звукъ.

Остальные падежи единственнаго числа въ мужескомъ родѣ имѣютъ такія же окончанія, какъ въ русскомъ литературномъ языкѣ, со свойственнымъ бѣлорусской рѣчи измѣненіемъ неударяемыхъ О и Е. Незначительныя отклоненія отмѣчаются только въ отдѣльныхъ говорахъ. Такъ въ рядѣ говоровъ въ значеніи мѣстнаго падежа употребляются формы творительнаго, напримѣръ: ў другимъ, ў жоўтымъ, ў цёмнымъ, на чужымъ и т. д. (**).

Средній родъ. Именительный падежъ, кромѣ одинаковыхъ съ русскимъ литературнымъ языкомъ окончаній -ОЕ въ твердомъ и -ЕЕ въ мягкомъ склоненіи, съ соответствующимъ измѣненіемъ ихъ въ силу аканья, имѣетъ иногда эти окончанія въ другомъ нѣсколько видѣ.

Такъ въ отдѣльныхъ говорахъ отмѣчается именительный падежъ средняго рода со стяженными окончаніями -О и -Е или съ измѣненіемъ ихъ соответствующимъ образомъ при аканьѣ, напримѣръ: ново, сине.

*) Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, II, 2, стр. 310.

**) Тамъ же, стр. 317.

Примѣчаніе. Отъ именъ прилагательныхъ краткой формы такіе именительные падежи отличаются по мѣсту ударенія: стяженные формы имѣютъ удареніе на томъ же слогѣ, что и полныя, а краткія—на окончаніи.

Въ нѣкоторыхъ южно-бѣлорусскихъ говорахъ встрѣчаются именительные падежи съ окончаніемъ Э, напримѣръ: бѣлэ, румянэ, малэ, чыстэ, золотэ и т. д.

Формы косвенныхъ падежей средняго рода единств. числа, кромѣ винительнаго, тѣ же, что и въ мужескомъ родѣ.

Женскій родъ. Именительный падежъ имѣетъ одинаковое съ русскимъ литературнымъ языкомъ окончаніе -АЯ. Въ юго-западныхъ говорахъ окончаніе -АЯ встрѣчается въ стяженномъ видѣ — дѣбра, вялика, и т. д.

Примѣчаніе. Формы со стяженнымъ окончаніемъ отличаются отъ краткихъ формъ такъ же, какъ и въ среднемъ родѣ, по мѣсту ударенія.

Формы родительнаго падежа представляютъ по говорамъ значительное количество разновидностей. Здѣсь встрѣчается и общее съ русскимъ литературнымъ языкомъ окончаніе -ОИ въ твердомъ и -ЕИ въ мягкомъ склоненіи съ измѣненіемъ неударяемыхъ О и Е, и рядъ окончаній, неизвѣстныхъ русскому литературному языку и представляющихъ отчасти новообразованія, отчасти остатки старинныя. Такъ отмѣчаются родительные падежи съ окончаніемъ -ЭИ въ тѣхъ говорахъ, которые имѣютъ это окончаніе въ именительномъ падежѣ единственнаго числа мужескаго рода, напримѣръ: новэй, старэй, другей и т. д.

Въ говорахъ, сосѣднихъ съ малорусскими или, по опредѣленію акад. Е. Ф. Карскаго *), поблизости къ Полѣсью, а также и въ нѣкоторыхъ другихъ отмѣчается окончаніе -ОИ въ твердой разновидности склоненія и -ЕИ въ мягкой, съ измѣненіемъ въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ неударяемыхъ О и Е, напримѣръ: богатаи, родзѣои, маладои, синяи, новои и т. д. **).

Въ отдѣльныхъ говорахъ встрѣчаются иногда формы родительнаго падежа съ окончаніемъ -ОЕ въ твердомъ и -ЕЕ въ мягкомъ, и -ЫЕ въ твердомъ и -ИЕ въ мягкомъ склоненіи, съ соотвѣтствующимъ измѣненіемъ при аканьи неударяемыхъ О и Е, напримѣръ: лихбе доли, быстрае раки ***); старые бабы, халодные вады, вяликія нядзѣли и т. д.

Изъ этихъ окончаній одни (-ОЕ, -ЕЕ, -ЫЕ, -ИЕ) есть остатки старинныя, измѣненный сообразно съ звуковыми явленіями въ бѣлорусской рѣчи; другія (-ОИ) — заимствованіе изъ малорусскаго нарѣчія, а третьи — новообразованія.

*) „Бѣлорусская рѣчь“, стр. 48.

**) Е. Ф. Карскій. Бѣлоруссы II, 2, стр. 313.

***) Тамъ же, стр. 312.

Примѣчаніе. Общерусскимъ окончаніемъ этого падежа въ позднѣйшій періодъ эпохи общерусскаго единства было -ЫѢ въ твердомъ и -ѢѢ въ мягкомъ склоненіи; рядомъ съ ними въ памятникахъ древне-русской письменности, и притомъ даже чаще, встрѣчается -ОѢ и -ЕѢ. Эти послѣднія есть окончанія родительнаго падежа единственнаго числа женскаго рода такихъ мѣстоименій, какъ тотъ и мой и другихъ, сходно склоняющихся съ ними, замѣнившія основныя окончанія -ЫѢ и -ѢѢ и употреблявшіяся въ извѣстную эпоху жизни русскаго языка одновременно съ ними.

Бѣлорусское нарѣчіе въ приведенныхъ окончаніяхъ сохранило въ отдѣльныхъ говорахъ старыя формы, со свойственнымъ бѣлорусской рѣчи измѣненіемъ стараго Ѣ и неударяемыхъ О и Е. Кромѣ бѣлорусскаго нарѣчія, эти формы сохранились и въ нѣкоторыхъ сѣверо-великорусскихъ говорахъ—ихъ отмѣчаютъ, напримѣръ, въ Олонецкой, Архангельской губ. и другихъ мѣстахъ.

Дательный падежъ, кромѣ общихъ съ русскимъ литературнымъ языкомъ окончаній -ОИ и -ЕИ, съ соответствующимъ по говорамъ измѣненіемъ неударяемыхъ О и Е, имѣетъ также въ сѣверо-восточныхъ говорахъ и окончаніе -ЭИ—чystэй, сляпэй, маладэй, другей, вяликей и т. д.

Въ винительномъ падежѣ, кромѣ общаго съ русскимъ литературнымъ языкомъ окончанія -УЮ, часто встрѣчается при безударности окончанія -АЮ, а иногда и -ЫЮ, напримѣръ: добраю, добрую, вяликаю, дубовую палку, старшаю, большаю дачку и т. д. Звуки А и Ы на мѣстѣ неударяемаго У въ этомъ окончаніи есть результатъ тѣхъ діалектическихъ измѣненій неударяемаго У, о которыхъ уже приходилось говорить при разсмотрѣніи діалектическихъ измѣненій гласныхъ (стр. 214).

Творительный падежъ, какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ, оканчивается на -ОЮ, -ЕЮ и рѣже на -ОИ, -ЕИ, съ измѣненіемъ въ говорахъ неударяемыхъ О и Е.

Диалектически встрѣчаются формы творительнаго падежа съ окончаніемъ -ЭИ: старэй, маладэй, святэй и т. д.

Формы мѣстнаго падежа тѣ же, что и дательнаго.

Множественное число.

Падежныя окончанія во всѣхъ трехъ родахъ во множественномъ числѣ одинаковы.

Именительный падежъ имѣетъ въ зависимости отъ говоровъ различныя окончанія, изъ которыхъ одни болѣе широко распространены, а другія отмѣчаются только въ отдѣльныхъ говорахъ. Болѣе широкое распространеніе имѣютъ именительные падежи съ окончаніемъ -ЫЕ въ твердомъ и -ИЕ въ мягкомъ склоненіи съ измѣненіемъ въ говорахъ конечнаго Е, напримѣръ: добрые, синіе или—добрыя, вяликія, маладыя и т. д.

Нерѣдки также формы именительнаго падежа съ окончаніемъ -ЫИ въ твердомъ и -ИИ въ мягкомъ склоненіи и послѣ задненёбныхъ, на примѣръ: халодныи, добрыи, вяликии, синіи и т. д.

Рѣже, въ отдѣльныхъ говорахъ встрѣчаются именительныя падежи съ окончаніемъ -ЭЯ, на примѣръ: старэя, чужея, злэя, маладэя и т. д. и еще рѣже съ окончаніемъ -АИ: сѣраи, добраи *).

Всѣ эти формы находятъ себѣ объясненіе или въ исторіи русскаго языка или въ свойственномъ бѣлорусской рѣчи измѣненіи гласныхъ.

Остальныя падежи множественнаго числа, кромѣ творительнаго, имѣютъ такія же окончанія, какъ въ русскомъ литературномъ языкѣ. Въ творительномъ падежѣ, кромѣ одинаковаго съ русскимъ литературнымъ языкомъ окончанія (-ЫМИ въ твердомъ и -ИМИ въ мягкомъ склоненіи), встрѣчается еще окончаніе -АМИ: дробнами, синями и т. д. и едва ли не въ единичныхъ случаяхъ -МИ и -МА. Изъ имѣющихся матеріаловъ академ. Е. О. Карскій приводитъ—горючьми слезами, з голыма рукама **).

ИМЕНА ЧИСЛИТЕЛЬНЫЯ.

Имена числительныя, такъ называемыя, порядковыя склоняются какъ имена прилагательныя полной формы, а въ склоненіи, такъ называемыхъ, количественныхъ именъ есть своеобразныя особенности. Главнѣйшія изъ нихъ слѣдующія.

Числительныя два (мужеск. родъ) и дзвѣ (женск. и средн. родъ) склоняются такъ же, какъ въ русскомъ литературномъ языкѣ, но вмѣстѣ съ тѣмъ имѣютъ и слѣдующія формы, неизвѣстныя русскому литературному языку ***).

Родит. двох, дзвюх, дзвѣх.

Дат. двом, дзвюм, дзвѣм, двомá, двумá, дзвюмá, дзвюмя.

Твор. двума, двома, дзвюма, дзвѣма.

Мѣст. двох, дзвюх, дзвѣх. *)

Сходно съ этимъ образуютъ формы родительнаго, дательнаго, творительнаго и мѣстнаго падежей числительныя 3, 4, 5 и т. д. рядомъ съ такими формами, какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ.

СПРЯЖЕНІЕ.

Общая характеристика спряженія въ бѣлорусскомъ языкѣ.

Въ спряженіи глагола бѣлорусская рѣчь меньше расходится съ русскимъ литературнымъ языкомъ, чѣмъ въ склоненіи именъ, но и здѣсь также есть, съ одной стороны, остатки старины, а съ другой — новообразованія,

*) Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, II, 2, стр. 321 и Бѣлорусская рѣчь, стр. 49.

***) Бѣлоруссы, II, 2, стр. 322.

****) Е. О. Карскій. Бѣлорусская рѣчь, стр. 46—47 и Бѣлоруссы, II, 2, стр. 323—326.

несвойственныя русскому литературному языку. Не останавливаясь по-прежнему на формахъ, общихъ у бѣлорускаго нарѣчія съ русскимъ литературнымъ языкомъ, отмѣчу новообразованія и архаизмы, неизвѣстныя современному русскому литературному языку.

Настоящее время.

Изъявительное наклоненіе. Изъ формъ настоящаго времени изъявительнаго наклоненія сюда принадлежитъ 3-е лицо единств. числа и 1-е, 2-е и 3-е множественнаго.

3-е лицо единствен. числа оканчивается, во-первыхъ, на Т мягкое или въ цекающихъ говорахъ на Ц мягкое, напримѣръ: нясець, вядзець, грѣиць, кажыць, бярэць и т. д., во-вторыхъ — у глаголовъ, такъ называемаго, I-го спряженія на юго-западѣ Бѣлоруссіи и кое-гдѣ на сѣверо-востокѣ третье лицо вовсе не принимаетъ окончанія Т' (Т мягкое, на письмѣ Ть) и равняется основѣ настоящаго времени съ соответствующимъ въ говорахъ измѣненіемъ при безударности звука Е, напримѣръ: расье, кладзе, бярэ, пье, краснѣя, спѣя дзѣлая и т. д. Не принимаютъ окончанія Т' или Ц' и глаголы, такъ называемаго, II-го спряженія съ удареніемъ на основѣ: 3-е лицо и у этихъ глаголовъ равняется основѣ настоящаго времени, но съ замѣной, подъ вліяніемъ подобныхъ формъ глаголовъ I-го спряженія, конечнаго гласнаго основы И звукомъ Е съ дальнѣйшимъ измѣненіемъ его въ силу аканья: ходзя, гавора, любя и т. д. но — стаиць, глядзиць, крычыць, и т. д. (удареніе не на основѣ).

Формы 3-го лица единственнаго числа имѣютъ мягкое Т на концѣ или вовсе не принимаютъ окончанія также въ южно-великорусскомъ и малорусскомъ нарѣчіи и въ нѣкоторыхъ сѣверно-великорусскихъ говорахъ.

Мягкое Т въ окончаніи 3-го лица единственнаго числа есть явленіе очень древнее: мягкимъ было Т въ этой формѣ и въ общерусскомъ языкѣ. Діалектически были въ старину и формы безъ окончанія Т, но такія формы въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ, какъ доказываетъ это акад. Е. О. Карскій (Бѣлоруссы II, 2, стр. 343—345), есть скорѣе новообразованія, чѣмъ архаизмы.

Въ нѣкоторыхъ говорахъ Могилевской губерніи отмѣчены формы третьяго лица единственнаго числа съ окончаніемъ -ТИ—бягити вовк, стоити чаловѣк*).

Какъ діалектическія явленія, встрѣчаются формы 3-го лица единств. числа съ твердымъ Т, а также и нѣкоторыя другія образованія.

Первое лицо множествен. числа имѣетъ то же окончаніе, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, только въ южныхъ бѣлорусскихъ говорахъ оно принимаетъ окончаніе -МО: дамб, ѣмб, спимб, купимб и т. д. Это окончаніе свойственно также и малорусской рѣчи.

2-е лицо множеств. числа имѣетъ то же окончаніе, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, т. е. -ТЕ, съ измѣненіемъ въ цекающихъ

*) Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, II, 2, стр. 346.

говорахъ Т въ Ц; конечное Е при безударности въ силу аканья измѣняется въ говорахъ соотвѣтствующимъ образомъ; нерѣдко на него падаетъ удареніе, и въ такихъ случаяхъ оно или остается безъ измѣненія или переходитъ въ 'О (на письмѣ Ё): купицѣ, спицѣ, живицѣ, спицѣ, идзицѣ и т. д.

3-е лицо во множ. числѣ такъ же, какъ и въ единственномъ, оканчивается на мягкое Т, напримѣръ: сидзяць, глidyць, сохнуць, вянуць и т. д.

Мягкость Т въ окончаніи 3-го лица множественнаго числа такое же древнее явленіе, какъ и въ 3-емъ лицѣ единственнаго числа.

Существенно отличается эта форма отъ соотвѣтствующей формы въ современномъ русскомъ литературномъ языкѣ еще тѣмъ, что въ образованіи ея часто глаголы второго спряженія принимаютъ окончаніе перваго спряженія, т. е. -УТ' или -УЦ', вмѣсто -АТ' или -АЦ', напримѣръ: ходзюць, хочюць, любюць, гаворуць и т. д.

Отмѣченныя, какъ діалектическія, формы 3-го лица единств. числа съ окончаніемъ ТИ и твердымъ Т встрѣчаются также и во множественномъ числѣ.

Нѣсколько иначе, чѣмъ въ русскомъ литературномъ языкѣ, образуются формы настоящаго времени отъ глаголовъ ДАТЬ и ЪСТЬ. Во 2-мъ лицѣ единственнаго числа они имѣютъ — даси, яси, а въ нѣкоторыхъ говорахъ, сверхъ того, и — даси ш, яси ш; 1-мъ лицѣ множественнаго числа — дадзём, ядзём, въ нѣкоторыхъ южно-бѣлорусскихъ говорахъ — дамó, ямó, а въ говорахъ сосѣднихъ съ великорусскими — дадзим, ядзим.

Формы 2-го лица множественнаго числа, во-первыхъ, тѣ же, что и въ русскомъ литературномъ языкѣ, но, разумѣется, съ измѣненіемъ въ говорахъ мягкихъ Д и Т и съ тѣмъ лишь отличіемъ, что діалектически встрѣчаются формы съ удареніемъ на конечномъ гласномъ звукѣ Е—дадзицѣ, ядзицѣ или съ измѣненіемъ его въ этихъ условіяхъ въ 'О (Ё)—дадзицѣ, ядзицѣ; во-вторыхъ, довольно распространены формы дасьцѣ, ясьцѣ.

3-е лицо множественнаго числа отъ глагола Ъсть—ядуць.

Изъ этихъ формъ формы 2-го лица единственнаго числа даси, яси и 1-го лица множествен. числа дамó, ямó есть нѣсколько измѣненные архаизмы: такія образованія были въ говорахъ общерусскаго языка и въ общеславянскомъ языкѣ. Такой же архаизмъ, но также съ нѣкоторымъ измѣненіемъ въ звукахъ представляютъ и формы 2-го лица множественнаго числа дасьцѣ и ясьцѣ: въ общерусскомъ языкѣ было—дасте и ѣсте. Остальныя изъ приведенныхъ формъ этихъ глаголовъ есть новообразованія.

Изъ формъ настоящаго времени, такъ называемаго, вспомогательнаго глагола БЫЦЬ въ бѣлорусской рѣчи, какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ, употребляется только форма 3-го лица единственнаго числа, представляющая слѣдующія разновидности: ёсьць, ёсть, ёсь, е.

Повелительное наклоненіе.

Формы повелительнаго наклоненія единственнаго числа тѣ же, что въ русскомъ литературномъ языкѣ и въ великорусскихъ нарѣчіяхъ. Чаше только въ бѣлорусскомъ языкѣ встрѣчаются формы 2-го лица безъ окончанія И, то-есть оканчивающіяся на согласный звукъ; напримѣръ, въ говорахъ отмѣчаются слѣдующія формы: несъ, зрѡб, пасѡб и т. д.

Въ множественномъ числѣ говоры, не сосѣдніе съ великорусскими, имѣютъ формы 1-го и 2-го лица съ суффиксомъ Е или ИЕ (въ говорахъ имѣющихъ дифтонги) предъ окончаніемъ 1-го лица - М (на письмѣ МЪ) и 2-го - ТЕ, напримѣръ: пайдземъ, нясѣмъ, хадзѣмъ, ляжѣмъ, касемъ или несиемъ, вядзіемъ и т. д. и нясеце, вядзеце, идзеце, жнеце, хадзеце, глядзеце или нясице, вядзице и т. д. Рядомъ съ этимъ встрѣчаются и формы съ суффиксомъ И—вядзице, касице, нясиця, ляжыця и т. д.

Формы съ суффиксомъ Е или ИЕ есть старья образованія со свойственнымъ бѣлорусской рѣчи звуковымъ измѣненіемъ и имѣющія болѣе широкое распространеніе, чѣмъ въ общерусскомъ языкѣ: въ общерусскомъ языкѣ эти формы имѣли суффиксъ Ъ у части глаголовъ, относимыхъ въ современной русской грамматикѣ къ первому спряженію, и суффиксъ И въ формахъ отъ остальныхъ глаголовъ; въ современной же бѣлорусской рѣчи, какъ видно и изъ приведенныхъ примѣровъ, въ образованіи формъ съ тѣмъ или другимъ суффиксомъ нѣтъ того разграниченія между глаголами, какое было въ старину.

Южно бѣлорусскіе говоры имѣютъ формы повелительнаго наклоненія 1-го лица множественнаго числа съ окончаніемъ -МО: ходземо, уцекаймо, гляньмо и т. д.

Формы 3-го лица повелительнаго наклоненія образуются такъ же, какъ и въ великорусскомъ языкѣ съ той лишь особенностью, что вмѣсто русскаго литературнаго «пусть» бѣлорусская рѣчь имѣетъ нехай (или нихай, няхай): нихай йон скажа, нихай пойдуць и т. д.

Будущее время.

Будущее время въ бѣлорусскомъ нарѣчій выражается такъ же, какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ; нѣкоторыя отклоненія преимущественно діалектическаго характера.

1) Во многихъ говорахъ будущее сложное выражается при помощи маю, маеш и т. д.: маю хадзиць, маю рабиць, маемъ купиць и т. д.

2) Въ южныхъ бѣлорусскихъ говорахъ весьма обычны формы будущаго времени такого же образованія, какъ и въ малорусскомъ языкѣ—робицьму, робицимеш, робицьме, робицьмемъ, робицьмеце, робицьмуць (Е. Ѳ. Карскій. Бѣлоруссы, II, 2, стр. 390).

Прошедшее время.

Формы прошедшаго времени сходны съ соответствующими формами русскаго литературнаго языка, поскольку это сходство не нарушается свойственнымъ бѣлорусской рѣчи измѣненіемъ звуковъ.

Особенность бѣлорусской рѣчи, сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ, составляетъ, такъ называемое, давно прошедшее время, но, по словамъ акад. Е. Θ. Карскаго*), оно встрѣчается рѣдко и «какъ особая форма прошедшаго не чувствуется». Е. Θ. Карскій приводитъ слѣдующіе примѣры бѣлорусскаго давнопрошедшаго времени: Я крѣпко ужасно бывъ уснувъ, я быў занямох, я пришў быў, але яго не застаў**), прасиў быў и друг.***).

Неопредѣленное наклоненіе.

Кромѣ формъ неопредѣленнаго наклоненія съ такимъ же окончаніемъ Т' (Т мягкое, на письмѣ ТЬ), какъ и въ русскомъ литературномъ языкѣ, или въ цекающихъ говорахъ съ -Ц' (Ц мягкое), въ бѣлорусскомъ языкѣ весьма распространено въ неопредѣленномъ наклоненіи окончаніе -ТИ или при цеканьи -ЦИ, на примѣръ: сѣсьци, ѣсьци, хаваци, насици, жыци и т. д.

Русскій литературный языкъ, какъ извѣстно, имѣетъ въ неопредѣленномъ наклоненіи окончаніе -ТИ: нести, везти, плести, трясти и т. д. только при удареніи на немъ; неопредѣленное наклоненіе съ удареніемъ не на окончаніи оканчивается на Т', кромѣ такихъ случаевъ, какъ—вынести, вымести, вытрясти и подобныхъ имъ, гдѣ И сохраняется подъ вліяніемъ формъ—нести, трясти, мести съ удареніемъ на И. Въ бѣлорусской рѣчи употребленіе въ неопредѣленномъ наклоненіи окончанія -ТИ не находится въ зависимости отъ ударенія: оно бываетъ и подъ удареніемъ и безъ него.

Это явленіе есть архаизмъ; бѣлорусская рѣчь сходна здѣсь съ малорусской и нѣкоторыми сѣверно-великорусскими говорами.

ПРИЧАСТІЯ и ДѢПРИЧАСТІЯ.

Живая бѣлорусская рѣчь не употребляетъ формъ причастій настоящаго и прошедшаго времени дѣйствительнаго залога, извѣстныхъ въ русской книжной рѣчи. Въ бѣлорусскомъ языкѣ употребительны только, такъ называемыя, дѣепричастія съ окончаніемъ въ настоящемъ времени -УЧЫ и -АЧЫ, а въ прошедшемъ -ШЫ и -ЎШЫ: хѳдзючы, сѣдзючы, лежучы, рыдаячы, стѳячы, сѣўшы, ѣўшы, даўшы и т. д. Какъ и въ

*) Бѣлоруссы, II, 2, стр. 384—385.

**) Тамъ же.

***) Бѣлорусская рѣчь, стр. 53.

формахъ 3-го лица множ. числа настоящего времени (см. стр. 241), такъ и въ причастіяхъ настоящего времени окончанія -УЧЫ и -АЧЫ смѣшиваются: то и другое могутъ принимать глаголы I-го и II-го спряженія.

Въ говорахъ, сосѣднихъ съ великорусскими, встрѣчаются дѣепричастія съ окончаніемъ -МШЫ: уѣхамшы, ўзямшы.

Изъ формъ страдательнаго залога Бѣлорусская рѣчь употребляетъ только причастія прошедшаго времени такого же образованія, какъ въ русскомъ литературномъ языкѣ.

Этимъ я и закончу характеристику бѣлорусскаго языка въ современномъ его состояніи.

Сравнительно съ русскимъ литературнымъ языкомъ бѣлорусская рѣчь представляетъ нѣкоторыя особенности въ удареніи и въ синтаксисѣ. Особенности эти, правда, невелики, но для полной характеристики современнаго бѣлорусскаго языка необходимо и ихъ имѣть въ виду. Однако за недостаткомъ времени я не имѣю возможности остановиться на нихъ и отсылаю желающихъ ознакомиться съ синтаксисомъ современнаго бѣлорусскаго языка къ работѣ акад. А. Э. Карскаго «Бѣлорусская рѣчь» (стр. 53—58), а лицъ, имѣющихъ нѣкоторую лингвистическую подготовку, къ 3-й части II-го тома его «Бѣлоруссовъ», при чемъ настоятельно рекомендую также обратиться къ I-му тому и къ 1-й и 2-й части II-го тома этого труда, гдѣ можно найти болѣе подробную характеристику современной бѣлорусской рѣчи, чѣмъ та, которую при наличности ряда условій могъ дать я въ своихъ лекціяхъ; тамъ же (т. II, ч. 1) смотр. и объ удареніи въ бѣлорусскомъ языкѣ.

Очень также рекомендовалъ бы вниманію лицъ съ лингвистической подготовкой главу о бѣлорусскомъ нарѣчьи въ «Курсѣ исторіи русскаго языка» академика А. А. Шахматова, читанномъ въ Петроградскомъ Университетѣ въ 1909—1910 гг. Къ сожалѣнію, этотъ курсъ литографированный и въ настоящее время является библиографической рѣдкостью.

II. БѢЛУРУССКАЯ РѢЧЬ ВЪ ПРОШЛОМЪ.

Охарактеризовавъ бѣлорусскую рѣчь въ ея современномъ состояніи, естественно задать вопросъ, каковъ былъ бѣлорусскій языкъ въ прошломъ, нѣсколько вѣковъ назадъ. Вѣдь всякій живой языкъ, какъ уже сказано раньше, подвергается измѣненію на протяженіи всего періода своего существованія. Сравненіе современнаго русскаго литературнаго языка съ языкомъ русскихъ литературныхъ произведеній предшествовавшихъ вѣковъ (см. стр. 186) служитъ яснымъ примѣромъ такого измѣненія. Слѣдовательно современная бѣлорусская рѣчь это есть стадія бѣлорусскаго языка только въ настоящее время, отличающаяся отъ бѣлорусскаго языка въ прошломъ. Каковъ же былъ бѣлорусскій языкъ въ прошломъ? Отвѣтъ на этотъ вопросъ отчасти могутъ дать памятники западно-русской письменности. Такъ изъ этихъ памятниковъ мы узнаемъ,

что съ XIV вѣка въ западно-русскихъ памятникахъ появляется аканье, твердое Р на мѣстѣ мягкаго, глухіе согласные на мѣстѣ звонкихъ въ положеніи ихъ предъ глухими; памятники же этого вѣка указываютъ на измѣненіе Л въ У неслоговое; съ XIII-го вѣка имѣются указанія на измѣненіе В въ У неслоговое и съ XV-го на измѣненіе И въ И неслоговое; примѣры дзеканья и цеканья встрѣчаются съ XV—XVI в. и т. д. Также въ памятникахъ находимъ, что тѣ или другія новообразованія въ формахъ склоненія и спряженія появляются, начиная съ такого-то вѣка или наоборотъ, та или иная старая форма уже не встрѣчается въ такомъ-то вѣкѣ.

Однако этихъ данныхъ слишкомъ недостаточно для того, чтобы составить ясное представленіе о бѣлорусскомъ языкѣ въ прошломъ. Прежде всего они не отличаются полнотой; напримѣръ, такое явленіе, какъ измѣненіе звуковъ Е, О и Ъ въ дифтонги, не отмѣчается ни въ самыхъ раннихъ ни въ болѣе позднихъ памятникахъ западно-русской письменности. Если же принять во вниманіе, что передача звуковъ на письмѣ вообще не отличается точностью и письмо не идетъ въ уровень съ жизнью языка, то-есть, что на письмѣ обозначаются далеко не всѣ звуки языка, какъ это уже и отмѣчено мной (стр. 193, 195, 196—197), и что на письмѣ, съ одной стороны, продолжаютъ употребляться буквы уже не существующихъ звуковъ (ср., напр., въ русскомъ литературномъ языкѣ употребленіе на письмѣ буквы Ъ), а съ другой—вновь возникшіе звуки или вовсе не выражаются на письмѣ (ср. аканье въ русскомъ литературномъ языкѣ) или выражаются значительно позднѣе, чѣмъ возникли въ языкѣ, — то станетъ ясно, что западно-русскіе памятники письменности еще не даютъ прямого и точнаго отвѣта на вопросъ о состояніи бѣлорусскаго языка въ прошломъ. Изъ нихъ только видно, что то или другое явленіе въ языкѣ уже обозначалось на письмѣ въ такомъ-то вѣкѣ, но когда именно оно возникло, насколько раньше того времени, какъ стало обозначаться на письмѣ, — это можно установить только послѣ тщательнаго и довольно сложнаго, требующаго серьезной научной подготовки анализа представляемыхъ письменными памятниками написаній. Но, помимо этого, слѣдуетъ имѣть въ виду, что памятники западно-русской письменности не даютъ исчерпывающаго матеріала и въ другомъ отношеніи. Именно, древнѣйшіе памятники западно-русской письменности относятся только къ XIII-му вѣку; болѣе древнихъ памятниковъ западно-русской письменности нѣтъ. Слѣдовательно эти памятники письменности даютъ матеріалъ для характеристики бѣлорусскій рѣчи только съ XIII-го вѣка. Что же представляла бѣлорусская рѣчь до XIII-го вѣка? Когда она приняла тотъ видъ, въ какомъ отражается въ памятникахъ, начиная съ XIII-го вѣка? Западно-русскіе памятники письменности естественно не могутъ дать отвѣта на этотъ вопросъ. Для разрѣшенія его обратимся къ нѣкоторымъ фактамъ изъ современнаго состоянія бѣлорусской рѣчи и сопоставимъ ихъ съ тѣмъ, что извѣстно о первоначальныхъ поселеніяхъ русскихъ племенъ на территоріи теперешней Бѣлоруссіи.

Характеризуя современную бѣлорусскую рѣчь сравнительно съ другими русскими нарѣчіями, мы видѣли, что въ ней, кромѣ чертъ, общихъ съ другими нарѣчіями русскаго языка, указывающихъ на происхождение всѣхъ современныхъ русскихъ нарѣчій-языковъ отъ одного общерусскаго языка, есть, во-первыхъ, собственно бѣлорусскія черты, т. е. свойственныя исключительно ей, каковы: 1) дзеканье, 2) цеканье, 3) отвердѣніе Р, 4) рядъ діалектическихъ явленій въ области гласныхъ и согласныхъ звуковъ и 5) нѣкоторыя особенности въ склоненіи и спряженіи.

Во-вторыхъ,— черты общія съ малорусскимъ нарѣчіемъ, напримѣръ: 1) Ы и И въ такихъ словахъ, какъ мыю, крыю, рыю, налій, шый, пій, шыя, злый, худый и т. д.; 2) Ы и И послѣ плавныхъ въ соотвѣтствіи современнымъ великорусскимъ О и Е преимущественно не въ закрытыхъ неударяемыхъ слогахъ: криви, дрыжаць, крышыць и т. д. 3) измѣненіе въ извѣстныхъ условіяхъ Л въ У неслоговое, 4) двойные или долгіе согласные на мѣстѣ русскихъ литературныхъ сочетаній — мягкой согласный или шипящій + j въ положеніи предъ гласнымъ звукомъ (кольля, брусья, плацьця, клочча, сучча и т. д.), 5) твердость шипящихъ согласныхъ и т. д., а также нѣкоторыя явленія въ склоненіи и спряженіи.

Въ третьихъ,— черты, общія съ сѣверно-великорусскимъ нарѣчіемъ, каково смѣшеніе Ч и Ц, и въ четвертыхъ,— черты общія съ южно-великорусскимъ нарѣчіемъ, изъ которыхъ наиболѣе крупной является аканье, хотя оно и не вполне сходно съ южно-великорусскимъ (сходство, какъ мы видѣли, только въ основныхъ чертахъ).

Изъ этихъ четырехъ группъ явленій не всѣ равномерно распределены на бѣлорусской территоріи. Болѣе широкое, повсемѣстное распространеніе имѣютъ черты собственно бѣлорусскія и общія съ малорусскимъ нарѣчіемъ, разумѣется, кромѣ чертъ діалектическихъ. Черты общія съ сѣверно-великорусскимъ нарѣчіемъ свойственны только сѣверно-бѣлорусскимъ говорамъ, а наиболѣе характерная изъ чертъ общихъ съ южно-великорусскимъ нарѣчіемъ — аканье, хотя и свойственно всему бѣлорусскому нарѣчію, но распространено въ немъ весьма неравномерно: оно ослабляется и видоизмѣняется въ направленіи съ востока на западъ. Эти обстоятельства имѣютъ огромное значеніе при сужденіи о бѣлорусскомъ языкѣ въ періодъ, предшествовавшій тому времени, отъ котораго имѣются памятники западно-русской письменности, то-есть въ періодъ до XIII-го вѣка.

Наличность въ современной бѣлорусской рѣчи чертъ собственно бѣлорусскихъ, общихъ съ малорусскимъ, сѣверно-великорусскимъ и южно-великорусскимъ нарѣчіями указываетъ на то, что въ составъ современной бѣлорусской народности вошли разныя русскія племенные группы, имѣвшія свои особенности въ языкѣ, изъ совокупности которыхъ и образовалась современная бѣлорусская рѣчь. Начальная русская лѣтопись, говоря о расселеніи славянскихъ племенъ по русской равнинѣ, называетъ племена, занимавшія къ IX—X вѣку территорію современной Бѣлоруссіи. Здѣсь, по ея словамъ, сидѣли дреговичи, радимичи и западная часть кривичей—

смоленскіе и полоцкіе кривичи; восточные же кривичи занимали часть территории теперешнихъ сѣверно-великорусскихъ говоровъ. Мѣсто поселенія кривичей на территории теперешней Бѣлоруссіи совпадаетъ приблизительно съ тѣми современными бѣлорусскими говорами, которые на ряду съ чертами общебѣлорусскими имѣютъ черты, общія съ сѣверно-великорусскимъ нарѣчіемъ. Это обстоятельство даетъ основаніе видѣть въ бѣлорусскихъ говорахъ, имѣющихъ сѣверно-великорусскія черты, потому что говора смоленскихъ и полоцкихъ кривичей, воспринявшаго рядъ другихъ чертъ въ эпоху совмѣстной языковой жизни съ говорами другихъ племенъ, вошедшихъ въ составъ бѣлорусской народности.

Объ отношеніи другихъ чертъ современной бѣлорусской рѣчи къ остальнымъ племенамъ, занимавшимъ бѣлорусскую территорию, нельзя говорить съ такой опредѣленностью: здѣсь возможны разнаго рода предположенія съ извѣстной степенью вѣроятности.

Если принять выводы академ. А. А. Шахматова *) о передвиженіи русскихъ племенъ и его предположеніе о лясскомъ происхожденіи дреговичей и радимичей, то исторія бѣлорусской народности, а слѣдовательно и ея нарѣчія можетъ быть представлена въ слѣдующемъ видѣ. Дреговичи и радимичи есть первоначальное ядро бѣлорусской народности. Ихъ говоръ изстари характеризовался тѣми чертами въ области звуковъ, которыя теперь могутъ быть названы собственно бѣлорусскими. Эти черты воспринялъ и говоръ западныхъ кривичей послѣ того, какъ западные кривичи стали жить одною жизнью съ другими племенами, вошедшими въ составъ теперешнихъ бѣлоруссовъ. Эта первоначальная основа современного бѣлорусскаго языка подверглась далѣе вліянію съ двухъ сторонъ—сначала съ юга, а позднѣе и съ востока. Въ историческую эпоху подъ напоромъ кочевавшихъ въ южно-русскихъ степяхъ тюркскихъ ордъ происходитъ сдвигъ съ первоначальныхъ мѣстъ поселенія славянскихъ племенъ, жившихъ на югѣ Россіи; въ результатѣ этого сдвига въ область, занятую дреговичами, двинулись древляне, въ языкѣ которыхъ къ этому времени уже были особенности, характеризующія отчасти современную малорусскую рѣчь и выработанныя совмѣстно съ другими южно-русскими племенами, образовавшими впоследствии малорусскую народность. Поселеніе на территории теперешней Бѣлоруссіи южно-русскаго племени, одного изъ предковъ теперешнихъ малоруссовъ, со своеобразными особенностями его рѣчи, имѣло своимъ послѣдствіемъ ассимиляцію первоначальныхъ поселенцевъ на бѣлорусской территории съ переселившимися сюда болѣе многочисленными, какъ полагаютъ, древлянами. Въ результатѣ этой ассимиляціи языкъ первоначальныхъ поселенцевъ воспринялъ черты, опредѣляемые теперь, какъ общія современной бѣлорусской и малорусской рѣчи.

Осложненный южно-русскими чертами предокъ современного бѣлорусскаго языка не остался въ такомъ видѣ и подвергся, какъ уже сказано,

*) Введеніе въ курсъ исторіи русскаго языка

нѣкоторому измѣненію подѣ вліяніемъ другой колонизаціонной волны, шедшей съ востока. Восточными сосѣдями племень, послужившихъ ядромъ бѣлорусской народности, издавна были вятичи. Колонизаціонное движеніе вятичей первоначально направлялось на юго-востокъ. Но тѣ же тюркскія орды, кочевавшія здѣсь въ X, XI и XII вѣкѣ, не только прекратили движеніе сюда вятичей, но и вынудили ихъ двинуться назадъ, на сѣверо-западъ. Въ этомъ обратномъ движеніи вятичи широкимъ потокомъ хлынули на территорію теперешней Бѣлоруссіи, ассимилируя себѣ тамошнее населеніе и въ свою очередь ассимилируясь съ нимъ. Въ результатѣ этой ассимиляціи въ мѣстномъ языкѣ опять произошли значительныя измѣненія. Съ одной стороны, утратились нѣкоторыя изъ чертъ, принесенныхъ древлянами въ область дреговичей, радимичей и западныхъ кривичей, и сохранились только тѣ изъ нихъ, которыя въ настоящее время являются общими у бѣлоруссовъ съ малоруссами, а съ другой — возникли новыя явленія, опредѣляемая теперь, какъ общія бѣлорусскому и южно-великорусскому нарѣчію; таково, на примѣръ, аканье (ср. сказанное выше, стр. 246), характеръ и ослабленіе котораго въ направленіи съ востока на западъ и даетъ академ. А. А. Шахматову основаніе видѣть въ немъ черту, возникшую подѣ вліяніемъ, шедшимъ съ востока, то-есть со стороны предковъ теперешнихъ южно-великоруссовъ.

Восточно-русское вліяніе, или вліяніе языка вятичей, было послѣднимъ крупнымъ вліяніемъ, внесшимъ существенныя измѣненія въ языкъ, лежащій въ основѣ современнаго бѣлорусскаго языка. Въ болѣе позднее время онъ испыталъ на себѣ вліяніе поляковъ, литовцевъ и другихъ сосѣдей, но эти вліянія не заходили такъ глубоко, не захватывали всей его сущности въ такой степени, какъ южно-русское и восточно русское вліяніе, и ограничились преимущественно словаремъ — заимствованіемъ бѣлорусской рѣчью ряда словъ польскихъ, литовскихъ и другихъ. (См. академ. Е. Ѳ. Карскій. Бѣлоруссы, I, стр. 125—164).

Но несмотря на свой пестрый составъ, бѣлорусскій языкъ въ настоящее время является болѣе или менѣе однороднымъ на всей бѣлорусской территоріи, и на мѣстѣ нѣсколькихъ племень, жившихъ на ней, мы находимъ теперь одну бѣлорусскую народность. Очевидно, была какая-то сила, объединившая всѣ эти разнородные элементы, спаявшая ихъ въ одно цѣлое. въ одну современную намъ бѣлорусскую народность. Объединяющую роль въ данномъ случаѣ сыграли условія политической жизни. Образовавшееся въ XIII вѣкѣ Литовское государство мало-по-малу подчинило себѣ западно-русскія области. Къ концу XIV-го вѣка подѣ властью Литвы были земли, занятыя когда-то дреговичами, радимичами и западными кривичами. Привязанныя къ одному политическому центру, взаимнъ прежней разрозненности, эти области, а равно и населявшіе ихъ потомки прежнихъ племенныхъ группъ объединяются въ одно цѣлое, въ одну бѣлорусскую народность. На почвѣ такого объединенія вырабатывается и одинъ языкъ, распространившій свои характерныя черты и на языкъ тѣхъ областей, ко-

торыя раньше стояли внѣ исторіи племенъ, вошедшихъ въ составъ бѣлорусской народности, но теперь вмѣстѣ съ ними подпали подъ власть Литвы. Образовавшійся въ такихъ условіяхъ языкъ и есть тотъ языкъ, который мы теперь называемъ бѣлорусскимъ. Памятники западно-русской письменности, какъ мы уже видѣли, показываютъ, что этотъ языкъ къ XV вѣку почти окончательно сложился — къ этому времени въ немъ уже были на лицо почти всѣ тѣ черты, которыя характеризуютъ его и въ настоящее время. Если въ памятникахъ нѣкоторыя явленія отмѣчаются позднѣе, то это объясняется только консервативностью письма, а анализъ этихъ явлений показываетъ, что они возникли значительно раньше. Такимъ образомъ можно принять, что бѣлорусскій языкъ, какъ таковой, сложился только къ XV вѣку и слѣдовательно только съ этихъ поръ можно говорить о бѣлорусскомъ языкѣ.

Здѣсь можетъ возникнуть вопросъ: что означаютъ термины бѣлоруссы, Бѣлоруссія? или, какъ говорили въ старину, «Бѣлая Русь»? Ученые, занимавшіеся разъясненіемъ этихъ названій, не приходятъ къ одинаковымъ заключеніямъ. Ал. Ае. Потебня, напримѣръ, объяснялъ выраженіе «Бѣлая Русь», какъ названіе независимой отъ татаръ Руси, исходя изъ параллелей «бѣлый свѣтъ» въ значеніи вольный міръ, «бѣлый царь» — независимый царь, «бѣлое мѣсто» — нетяглое мѣсто и т. д.*). Академикъ В. Ив. Ламанскій отвергалъ такое толкованіе выраженія «Бѣлая Русь» на томъ основаніи, что современная Бѣлоруссія въ эпоху порабощенія татарами остальной Руси не была политически вольной, независимой **). Академикъ Е. О. Карскій полагаетъ ***), что источникъ для такого названія народа и занимаемой имъ страны заключается во внѣшности бѣлорусса — въ цвѣтѣ его волосъ и одежды: блондины, преимущественно съ голубыми или свѣтлосѣрыми глазами, бѣлоруссы носятъ одежду (свитки, шапки-магерки и кожухи) также бѣлаго цвѣта. Время появленія этого термина также не установлено съ достаточной опредѣленностью. В. Ив. Ламанскій доказывалъ,****) что названіе „Бѣлая Русь“ было уже въ концѣ XIII-го вѣка и появилось раньше названій „Великая“ и „Малая Русь“. Акад. Е. О. Карскій не раздѣляетъ этого взгляда и полагаетъ, что названіе «Бѣлая Русь» появилось не раньше терминовъ „Великая“ и «Малая Русь», а послѣ нихъ и въ подражаніе имъ.

Какова же судьба образовавшагося къ XV вѣку бѣлорусскаго языка? Эта судьба стоитъ въ тѣсной связи съ политической исторіей бѣлорусскаго народа. Если въ исторіи Бѣлоруссіи послѣ присоединенія западно-русскихъ областей къ Литвѣ различаютъ періоды — Литовскій, Польскій и періодъ воссоединенія съ общерусской жизнью, то такіе же періоды

*) Живая Старина 1891 г., вып. III, стр. 119; или Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, I, стр. 116.

***) Тамъ же, стр. 246; или Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, I, стр. 116.

****) Бѣлоруссы, I, стр. 117.

*****) Живая Старина 1891 г., вып. III, стр. 245—248.

можно установить и въ исторіи бѣлорусскаго языка. Въ Литовскій періодъ бѣлорусской исторіи бѣлорусскій языкъ со времени Ольгерда становится официальнымъ языкомъ и языкомъ высшаго литовскаго общества. Это обусловливается какъ численнымъ перевѣсомъ бѣлоруссовъ надъ литовцами, такъ и ихъ болѣе высокимъ культурнымъ уровнемъ. Литовцы постепенно усваиваютъ культуру покореннаго ими народа, а вмѣстѣ съ ней и его языкъ.

Иное положеніе занимаетъ бѣлорусскій народъ и его языкъ въ Польскій періодъ бѣлорусской исторіи, когда Литва и Бѣлоруссія находятся подъ властью Польши. При господствовавшей въ польской политикѣ по отношенію къ другимъ народностямъ полонизаціи, бѣлорусскій языкъ мало-по-малу вытѣсняется изъ официального употребленія польскимъ языкомъ и надолго остается языкомъ простого народа. Народъ въ это время является единственнымъ хранителемъ бѣлорусскаго языка, такъ какъ полонизація захватываетъ верхніе слои русскаго общества. Но и народный бѣлорусскій языкъ, при совмѣстной культурной жизни бѣлоруссовъ и поляковъ, а также вслѣдствіе подражанія простого народа интеллигенціи, испытываетъ на себѣ въ это время значительную долю польскаго вліянія, воспринимая рядъ полонизмовъ, преимущественно въ словарѣ (см. Е. О. Карскій. Бѣлоруссы, I, стр. 143 и слѣд.).

Новая эра въ жизни бѣлорусскаго языка наступила послѣ возсоединенія Бѣлоруссіи съ общерусской жизнью. Это возсоединеніе началось отчасти еще со второй половины XVII-го вѣка и закончилось въ концѣ XVIII-го (раздѣлы Польши). Съ этого времени постепенно усиливается въ Бѣлоруссіи русское культурное вліяніе, сказывающееся и на бѣлорусскомъ языкѣ: послѣдній начинаетъ постепенно освобождаться отъ полонизмовъ. Въ этотъ же періодъ, подъ вліяніемъ господствовавшаго въ это время интереса къ народности вообще, появляется интересъ къ бѣлорусскому народу, его словесному творчеству и средству для этого творчества — языку. Къ половинѣ XIX-го вѣка относятся и попытки литературнаго творчества на бѣлорусскомъ народномъ языкѣ, и бѣлорусскій народный языкъ постепенно пріобрѣтаетъ характеръ литературнаго языка, правда, въ ограниченныхъ размѣрахъ. Въ настоящее время бѣлоруссы имѣютъ на своемъ языкѣ газеты.*)

Современный бѣлорусскій литературный языкъ. Въ основѣ современнаго бѣлорусскаго литературнаго языка лежитъ юго-западный, въ частности сильно акціющій говоръ. Нельзя сказать, чтобы бѣлорусскій литературный языкъ въ настоящее время окончательно сложился. Обиліе въ немъ полонизмовъ и діалектическихъ чертъ указываетъ на то, что обработка его еще не закончена.

Современное состояніе научнаго изученія бѣлорусскаго языка. По изученію бѣлорусскаго языка и его говоровъ до сихъ поръ сдѣлано много, пожалуй, больше, чѣмъ по изученію другихъ современныхъ нарѣчій русскаго языка. Здѣсь всякій бѣлоруссъ, любящій свой языкъ, съ особенной благодарностью долженъ отнестись къ академ. Е. О.

*) Недавно вышла на бѣлорусскомъ нарѣчьи „Беларуская граматыка для школ“ Тарашкевича.

Карскому, въ теченіе многихъ лѣтъ работающему надъ изученіемъ бѣлорусскаго языка. Несмотря однако на обширную литературу описательнаго и научнаго характера, посвященную описанію и изученію бѣлорусскаго языка и его говоровъ, нѣкоторые вопросы изъ исторіи бѣлорусскаго языка и до сихъ поръ за недостаткомъ матеріала остаются не вполне выясненными. Между тѣмъ, при наличности нѣкоторыхъ діалектическихъ подробностей нѣкоторые изъ такихъ вопросовъ, можетъ быть, получили бы нѣсколько иное освѣщеніе.

Заключеніе. Заканчивая свой курсъ, я поэтому обращаюсь къ своимъ слушателямъ, а равно и ко всемъ бѣлоруссамъ, которымъ случится, можетъ быть, держать въ рукахъ настоящій курсъ лекцій по выходѣ его изъ печати, съ покорнѣйшей просьбой относиться съ большимъ вниманіемъ къ говору той мѣстности, гдѣ придется жить или бывать, и записывать его, не упуская и малѣйшихъ его особенностей.

Такими записями значительно увеличится матеріалъ для дальнѣйшаго изученія бѣлорусской рѣчи, а слѣдовательно и русскаго языка вообще, и русской филологіи въ этомъ отношеніи оказана будетъ неоцѣнимая услуга.

П. Расторгуевъ.

ГЛАВНѢЙШІЯ ПОСОБІЯ ДЛЯ ИЗУЧЕНІЯ БѢЛОРУССКАГО НАРѢЧІЯ.

Акад. Е. О. Карскій. Бѣлоруссы. Т. 1. Введеніе къ изученію языка и народной словесности. Т. II. Языкъ бѣлорусскаго племени. Вып. 1-й. Историческій очеркъ звуковъ бѣлорусскаго нарѣчія; вып. 2-й. Историческій очеркъ словообразованія и словоизмѣненія въ бѣлорусскомъ нарѣчій; вып. 3-й. Очерки синтаксиса бѣлорусской рѣчи.

Его же. Бѣлорусская рѣчь. Очеркъ народнаго языка съ историческимъ освѣщеніемъ.

Его же. Этнографическая карта Бѣлорусскаго племени. 1917 г.

Его же. Матеріалы для изученія бѣлорусскихъ говоровъ (Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Акад. Наукъ 1897 г., кн. 2-я; 1898 г., кн. 3-я; 1899 г., кн. 3-я; 1900 г., кн. 4-я; Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Акад. Наукъ, т. 75, 1904 г.; т. 82, 1907 г.; т. 88, 1910 г.).

Его же. Замѣтки по бѣлорусскимъ говорамъ (Рус. Фил. Вѣст. 1901 г. № 3—4).

Его же. Къ вопросу объ этнографической картѣ бѣлорусскаго племени (Могилевск. Губернск. Вѣд. 1902 г.).

Акад. А. А. Шахматовъ. Курсъ исторіи русскаго языка, ч. 2-я, литографированное изданіе лекцій, читан. въ Петроградскомъ Университетѣ въ 1909—1910 учебн. году: (см. соотвѣтствующій отдѣлъ).

Его же. Введеніе въ курсъ исторіи русскаго языка, ч. 1-я. Историческій процессъ образованія русскихъ племенъ и нарѣчій.

Акад. А. И. Соболевскій. Опытъ русской діалектологіи. Вып. 1.

Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколовъ и Д. Н. Ушаковъ. Опытъ діалектологической карты русскаго языка въ Европѣ съ приложеніемъ очерка русской діалектологіи. (Труды. Моск. Діалект. Ком., вып. 5).

Klich, E. Teksty, białoruskie z powiatu nowogródzkiego (Mater. i prace Kom. językowej. II, 1903 г.).

И. И. Носовичъ. Словарь бѣлорусскаго нарѣчія (Недостатки словаря см. у Е. О. Карскаго. Бѣлоруссы, т. I, стр. 251—253).

О Г Л А В Л Е Н І Е.

	Стр.
Вводныя замѣчанія.	
Роль родного языка въ жизни отдѣльныхъ лицъ и цѣлаго народа	—185
Что значитъ знать бѣлорусскій языкъ?	185—187
Содержаніе настоящаго курса лекцій	—187
I. Бѣлорусскій языкъ въ его современномъ состояніи.	
Отношеніе бѣлорусскаго языка къ другимъ родственнымъ языкамъ. Понятіе объ индоевропейской семьѣ языковъ	187—190
Предварительныя замѣчанія о звукахъ рѣчи вообще.	
Звуки человѣческой рѣчи и условія образованія ихъ	—190
Органы рѣчи	190—191
Процессъ образованія звуковъ и отличіе ихъ другъ отъ друга по своему составу	191—193
Отличіе гласныхъ звуковъ отъ согласныхъ	193—194
Качественныя отличія звуковъ въ зависимости отъ положенія орга- новъ рѣчи	—194
Разновидности гласныхъ звуковъ	194—197
Разновидности согласныхъ звуковъ	197—199
Слитные согласные (аффрикаты)	—199
Слогъ, слоговые и неслоговые звуки	199—200
Дифтонги	—200
Звуковой составъ современной бѣлорусской рѣчи сравнительно со звуковымъ составомъ другихъ русскихъ нарѣчій и рус- скаго литературнаго языка.	
Границы бѣлорусской территоріи	201—202
Современное состояніе бѣлорусскаго нарѣчія	—202
Звуки общебѣлорусскіе.	
Гласные звуки	202—203
Неслоговые гласные	—203
Согласные звуки	203—205
Звуки, свойственныя отдѣльнымъ діалектамъ бѣлорусской рѣчи.	
Гласные звуки	205—206
Согласные, встрѣчающіеся только въ отдѣльныхъ говорахъ	—206
Главнѣйшія измѣненія звуковъ бѣлорусской рѣчи.	
Явленія общебѣлорусскія въ области гласныхъ звуковъ	206—209
Общебѣлорусскія измѣненія согласныхъ звуковъ	209—212
Диалектическія звуковыя явленія.	
Явленія въ области гласныхъ	212—214
Явленія въ области согласныхъ звуковъ	214—216
Формы склоненія и спряженія въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ.	
Замѣчанія общаго характера о склоненіи и спряженіи въ бѣлорус- скомъ языкѣ	217—218

Склоненіе именъ

Имена существительныя. Нѣкоторыя особенности въ грамматическомъ родѣ именъ существительныхъ	218—219
Формы двойственного числа въ современной бѣлорусской рѣчи	219—220
Формы звательнаго падежа единственного числа въ современной бѣлорусской рѣчи	220—221
Разновидности склоненія именъ существительныхъ въ современномъ бѣлорусскомъ языкѣ	221—222
Твердое и мягкое склоненіе именъ существительныхъ мужескаго рода	222—227
Склоненіе именъ средняго рода съ окончаніемъ О и Ё	—227
Склоненіе именъ женскаго рода съ окончаніемъ А. Твердое и мягкое склоненіе	227—229
Склоненіе именъ женскаго рода съ мягкимъ или бывшимъ когда-то мягкимъ согласнымъ звукомъ на концѣ	229—230
Разносклоняемая имена	230—231

Мѣстоименія.

Общая характеристика мѣстоименій въ бѣлорусскомъ языкѣ	231—232
Мѣстоименія личныя 1-го и 2-го лица и возвратное мѣстоименіе	— 232
Мѣстоименіе 3-го лица	232—233
Мѣстоименія неличныя. Общая характеристика	—233
Мѣстоименія указательныя	233— 234
Склоненіе мѣстоименій мой, твой, свой	234—235
Мѣстоименіе увесь	—235
Мѣстоименіе хто и што	—235

Имена прилагательныя.

Имена прилагательныя краткой формы	235—236
Прилагательныя полной формы	236—239
Имена числительныя	—239

Спряжение.

Общая характеристика спряженія въ бѣлорусскомъ языкѣ	239—240
Настоящее время	240—242
Повелительное наклоненіе	—242
Будущее время	—242
Прошедшее время	—243
Неопредѣленное наклоненіе	—243
Причастія и дѣпричастія	243—244

II. Бѣлорусская рѣчь въ прошломъ 244—250

Современный бѣлорусскій литературный языкъ	—250
Современное состояніе научнаго изученія бѣлорусскаго языка	250—251
Заключеніе	—251
Главнѣйшія пособія для изученія бѣлорусскаго языка	—251
Оглавленіе	252—253
Опечатки	254—257

ИСПРАВЛЕННЫЯ ОПЕЧАТКИ.

Стр.	Строка	Напечатано:	Должно быть:
186	3 св.	малоруссаге	малорусскаго
	9 „	наряду	на ряду
	11 сн.	наряду	на ряду
	10 „	Тоже	То же
	3 „	явыкъ	языкъ
	1 „	состаяніи	состояніи
188	5 сн.	общеславянскимъ	общеславянскимъ
189	4 св.	Приэтомъ	При этомъ
190	1 св.	Неправильно перенесено на другую	строку слово употреблять
	11 св.	въ настоящемъ	въ настоящемъ
	14 „	состовляютъ	составляютъ
	14 „	которыя	которые
	14 сн.	какого нибудь	какого - нибудь
	3 „	Неправильно перенесено на другую	строку слово на правляющихъ
191	3 св-	Процессъ	Процессъ
	11 „	Неправильно перенесено на другую	строку слово между.
	21 „	прохо	прохо —
192	22 сн.	М;	М,
	21 „	согласные,	согласные:
	17 „	не носовые	неносовые
193	2 св.	литератирномъ	литературномъ
	6 „	въ словахъ	въ словахъ:
	11 сн.	согласные	согласные,
194	11 св.	обстоятельству	обстоятельству
	20 „	подмимается	поднимается
	1 сн.	кзкъ	какъ
195	7 св.	И и даже	И, и даже
	17 сн.	буквенный	буквеннымъ
196	4 св.	(стр. 000).	(стр. 193).
	9 сн.	то есть	то - есть.
197	15 св.	h образуются	h, образуются
	4 сн.	Ф при чемъ	Ф, при чемъ
199	3-4 св.	шумнымъ	шумомъ
	7 „	причемъ	при чемъ
	15 „	замѣтимъ	замѣтимъ,
200	5 св.	произносятся	произносится
201	2 св.	другихъ нарѣчій	другихъ русскихъ нарѣчій
	13 св.	до рѣки Вазузы.	до рѣки Вазузы, отдѣляя къ Бѣло- русси юго-западную часть Ржев- скаго уѣзда Тверской губерніи.
14-16 св.	Суража, Бѣлостокскаго уѣзда, Грод- ненской губерніи, приблизи- тельно до г. Новгородъ Сѣверска, Черниговской	Суража Бѣлостокскаго уѣзда Грод- ненской губерніи приблизительно до г. Новгородъ-Сѣверска Черниговской	

Стр.	Строка	Напечатано:	Должно быть:
	10 сн.	Суражомъ, Бѣлостокскаго уѣзда,	Суражомъ Бѣлостокскаго уѣзда
	9 „	уѣздѣ,	уѣздѣ
	4 „	Свѣнцяцкій	Свенцяцкій
202	15 сн.	что и русскомъ	что и въ русскомъ
203	16 св.	согласнымъ	согласнымъ,
	17 „	пошли Ѹ двоимъ	пашли Ѹ двумъ
	17-18 св.	хад —	ха —
		зила	дзила
	13 сн.	онъ	оно
204	3 св.	мозгъ	мозг
	18 „	Х или	Х, или
	19 сн.	причемъ	при чемъ
	4 „	условіяхъ гдѣ	условіяхъ, гдѣ
205	6 св.	твердо эровые	твердо - эровые
	9 „	Бѣседь	Бесѣдь
	17 „	но - хадзиць	но — хадзиць
	25 „	не бѣглыхъ	небѣглыхъ
	3 сн.	дымъ	домъ
	3 „	не бѣглое	небѣглое
	1 „	Бѣлоруссы, т. П,	Бѣлоруссы, т. П,
206	7 св.	пйеч, сйем, лйес	пйеч, сйем, лйес
	4 сн.	удоряемаго	ударяемаго
207	12 св.	И. Напримѣрь:	И, напримѣрь:
	12 „	вязну, вязнѣ	вясну, вяснѣ
	13 „	но ныга	но — ныга
	15 „	напр.	напр.:
	15 „	пысядзили	пысадзили
	16 „	пыглядзим	пыглядзим
	16 „	палычка, санычка	палычка, санычки
	19 „	открытаго. Напримѣрь:	открытаго, напримѣрь:
	20 „	зарѣзыла	зарѣзыла
	21 „	въ предыдущемъ	въ предударномъ
	22 „	напримѣрь, гбрыда	напримѣрь: горыда
	24 „	въ нѣкоторыхъ мѣстахъ Себежскаго	въ говорахъ Себежскаго
207	25-26 св.	Городокскаго и Витебскаго уѣздовъ, Витебской губерніи; въ восточной части Могилевской	Городокскаго, Велижскаго, Полоцкаго и Витебскаго уѣздовъ Витебской губерніи, въ Смоленской, въ восточной части Могилевской
	28 св.	образованія. Напримѣрь:	образованія, напримѣрь:
	29 „	вязна	вясна
	29 „	насадили	пасадили
	30 „	въ южной части Иллукстскаго уѣзда,	въ юго - восточной части Иллукстскаго уѣзда
	31 „	въ южной части Ново - Александровскаго уѣзда,	въ восточной части Новоалександровскаго уѣзда
	32 „	въ Дриссенскомъ Леппельскомъ и юго - восточной части Полоцкаго уѣзда,	въ Дриссенскомъ, Леппельскомъ и юго - западной части Полоцкаго уѣзда
	33 „	Диссенскомъ	Дисненскомъ
	34 „	уѣздѣ,	уѣздѣ

Стр.	Строка	Напечатано:	Должно быть:
	34 „	Сѣннннскомъ	Сѣнненскомъ
	35 „	въ восточной	въ западной
	36 „	Могилевской губерніи.	Могилевской губерніи и въ Ржевскомъ уѣздѣ Тверской.
	38 „	ударяемому, А	ударяемому, а
	39 „	сохраняются. Напримѣръ:	сохраняются, напримѣръ:
207	41 св.	за исключеніемъ сѣверной и западной ея частей	за исключеніемъ мѣстностей съ сильнымъ аканьемъ и западной ея части
	42 св.	населенныхъ	населенной
	43 „	Новогрудскомъ Игуменскомъ, и отчасти Быховскомъ уѣздѣ	Новогрудскомъ, Минскомъ, Игуменскомъ, Бобруйскомъ и Слуцкомъ уѣздахъ Минской губерніи, въ Рогачевскомъ и отчасти Быховскомъ уѣздахъ
208	2 св.	по вергаются	подвергаются
	8 „	граничаіе съ сѣверномалорусскими	граничаіе съ сѣверномалорусскими
	23 „	Неправильно перенесено на другую строку слово	отождествляя
	29 „	(см. выше стр. 207).	(см. выше стр. 196).
210	5 св.	Неправильно перенесено на другую строку слово	является
	16 „	жаўтокъ	жаўток
	22 „	современное сочетаніе	современныя сочетанія
	8 сн.	мягкихъ Д и Т предъ j	мягкихъ Д или Т + j
211	2 сн.	падежъ	падежъ,
212	7 св.	характеръ	характеръ,
212	2 сн.	вѣзъ	вѣз
214	18 св.	коршынъ	коршын
	21 „	бикъ	бик
	12 сн.	звука въ положеніи его предъ j (йоть)	звука и j (йоть) въ положеніи ихъ предъ гласнымъ
215	4 св.	городахъ	говорахъ
	15 „	тверое	твердое
	20 „	предыханіе	придыханіе
	22 „	нѣтакъ	нѣтак
	25 „	гортанное предыханіе	гортанное придыханіе
216	6 сн.	кров	кров,
217	13 св.	представляетъ	представляетъ
	14 „	спраженія	спраженія
	10 сн.	простыхъ,	простыхъ
	7 „	замѣчній	замѣчній
	2 „	формъ. чѣмъ	формъ, чѣмъ
218	8 сн.	конечне	конечное
219	6 св.	друхъ	двухъ
	22 „	три четыре	три и четыре
	25 „	въ станину	въ старину
220	7 св.	тры хацѣ	тры хацѣ,
222	5 сн.	Подобные	Подобныя
	1 сн.	Бѣлоруссы, П.	Бѣлоруссы, П,
223	1 сн.	Бѣлоруссы, т. П.	Бѣлоруссы, т. П,
224	23 св.	которыя	которыя

Стр.	Строка	Напечатано:	Должно быть:
	12 сн.	письменности	письменности,
	11 „	въ нихъ	въ немъ
	1 „	Бѣлоруссы, т. П,	Бѣлоруссы, т. П,
229	1-2 св.	с рукам, за дровам, лаўкам	с рукам, лаўкам
229	19-20 св.	влѣдующія	слѣдующія
	1 сн.	Бѣлоруссы, П,	Бѣлоруссы, П,
235	20 св.	въ говорахъ	въ говорахъ,
	28 „	(усѣх)	(Ўсѣх)
239	1 сн.	Бѣлоруссы, П,	Бѣлоруссы, П,
240	16 св.	спѣя	спѣя,
	1 сн.	Бѣлоруссы, П,	Бѣлоруссы, П,
251	4 сн.	Напечатано І мягкое и е носовое	вмѣсто І твердаго и е носового за отсутствіемъ въ скоропечатнѣ соответствующихъ знаковъ; по той же причинѣ не поставленъ въ нѣкоторыхъ примѣрахъ и знакъ ударенія. По не зависящимъ также отъ автора обстоятельствамъ нѣкоторыя опечатки остались неисправленными; между прочимъ, на 205 стр., 29 строк. св. ошибочно поставленъ при наборѣ въ словѣ в акни е надъ буквой е знакъ закрытаго произношенія звука; на 208 стр. 1 строк. св. ошибочно поставленъ знакъ неслоговаго характера звука надъ буквой у въ словѣ неударяемые и т. д.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТЭРАТУРА.

(НАРЫСЫ І АГЛЯДЫ).

Лекцыя, чытаная у Беларускам Народным Універсітэту
у Маскве.

Цяшкая доля, якая на працягу усяго гістарычнага жыцця Беларусі, няадчэпна яе справяджая, давяла да таго нашу краіну, што мейста ея, як роунае з другімі, чуць ня назусім загубілася у ходзя жыцця. Сцяраушы сваю гасударствянасць з даўных часоў і падпаушы пад моцны надау літ-вазацыі пошла заваевы яе Літоускім княствам, Беларусь, воляю лесу пачала уступаць боляй і боляй свае мейста свайму пабядзіцялю-літоускаму уплыву з'яго губільнымі skutкамі ля развітай у Полаччыня, Случчыня, Мазыршчыня, Міншчыня, і іншых вабласцех тагдашняе Беларусі, беларускай культуры. Усе прывілеі, праводзячыя тую ці іншую гасударствянную уладу, як пісаньня грамат, актаў, пастаноў усіх законаў на пануючай мовя, вер-хавенства устаноў, нагляд гасударскі за усею машынаю гасудаскае гаспа-даркі—усе гэта па трошку перайходзіла у рукі літоўцаў, прымаючы іхнюю ахварбоўку і прымеркоўваючыся на іх складу управы, нацыянальных звы-чаяў ды іншая. Разам з пераходам, ці сапраўднй, з атабраньням у свае рукі ат беларусаў, кірунку гасударская машынаю, лехка, бяз спрэчкі, пера-даліся і усе чыноўныя людзі пад загад новага уладайцы краям і яго доляю. Літоўская народнасць павяла у краю сваю працу, стала пануючай і, вядомы, нацыянальная асобнасці, як мова, душа, злучавы з гэтай асобнасцю, звы-чайна, ралігійны культ, начаў прасціраць свое сільле шырэі і шірэй і за-хапляць у себе памаленьку усю тагочасную інталігэнцыю, выхаваную на пачатках і развіццю беларускае культуры. Заусёды, пры стоку дзёвух рэчак, вада тае, якае хуччэй і стромій цячэ, переганяя воду першай і ус-плывучая захапляя з собою. Але, калі усе іншая удалося літоўцам аблі-товіць, скінуць хварбу беларускай мулі, та гэта ня удавалася зрабіць з беларускаю моваю. Як ні як, а беларускі народ па лічбю куды пера-цягваў літоўцаў, вырабляю культураю, якую больш усяго захоўвая мова-ен так сама стаяў вышэй, раўняючы з беларусамі, усе ж такі някультур-ных і адсталых літоўцаў. На працягу доўгіх гадоў самаістнаго жыцця, беларуская культура добра ужылася і змагацца з яе уплывам і на літо-ўскую гасударскую управу—было цяжка і ня зусім патрэбна. Гэткія вялі-кія з'явішчы у жыцці народаў, як поўная усасаньня, знішчэння аднаго-другім—рэч ня вельмі простая. Гісторыя, на працягу сваём, толькі у даў-

нейшыя часы, у часы вялікіх перетасовак народаў, адмячала прапад, вымірання таго ці іншага із сям'і слабейшых, ня змогшых вытрываць перад маснейшымі у барацьбе за жыццё. Гэтак згинула на памках гісторыі колькі народаў, як мауры, скіёвы, рымляны, полаўцы, печэнэгі ды інш. С часам жа, с намерным ходам поступу і развіцціом культуры—змаганьня між народа і, ужо ня прыводзіла да тых skutкаў, як гэта было спакон вякоў. Наадварот, мы бачым, што мяркуюна к таму часу, калі зрабілася заўладаньня літоўцамі Беларусьцю, бач у XIV сталецці можна бачыць, што вытрываласць у барацьбе за жыццё між народамі мацнела і менш куды менш, стала прыпадкаў іх заняпаду. Калі і можна было казаць аб утратах таго ці іншага народу у змаганні з другім, та талькі гэты утраты быў з боку яго эканамічнага, ці палітычнага незалежнага бытаваньня, зусімня нацыянальнага. Самая страшная варужжо у гэтым напрамку, есцесцвяная і прымусовая асыміляцыя—ня апрадалі сябе у жаданым ля прыхільнікаў яе skutку. Нават там, дзе яна боляй і упарцяй прыводзілася—сустрэкала у цяснейшай нацыянальнай злучнасці страшэннага ворага. Ці літоўскія гасударскія людзі і правячныя станы былі знакомымі з гістарычным бегам жыцця народаў, ці іх жыццё і яго варункі уразумілі—толькі яны ня прабавалі гостра ставіць пытаньня аб гвалтоўнай літвізацыі Беларусі і яна свабодна шырыла сваю культуру. Ды часткаю той хвакт, ужо палітычнага сэнсу, гэта тоя, што літоўцы, як-нікак ня чыста гвалтоўным спосабам перамаглі беларускі элемент, а мелі той ці іншы нават і налад, покуль у канец зліцца у адно Літоўска-Беларуская гасударства. І мы ведаем із гісторыі, што беларуская мова траха на працягу усяго тэрміна жыцця Літоўска-Беларускага гасударства мела важную значнасць у ім. Многія устаўноўныя граматы, усякія акты, някажучы ужо аб перапісца паміж польскімі каралямі і літоўскімі князьямі—пісаліся на беларускай мовы. Гэтак быў напісаньня дайшоўшы і захаваныся да нас вядомы Літоўскі статут Кей-стута, літоўскія мэтрыкі і інш. Апроч гасударскіх патрэб, беларуская мова была нараўне і у школах, і у судах і у тагочасных бажніцах. Адным словам, уплыў літоўшчыны адбіўся ня дужа шкодна на беларускай нацыянальнасці.

Ня тоя ужо мы бачым с прыходам новых людзей, новых гаспадароў на Белурусь, палякоў, Знатная злука (унія) гасударская паміж Польшчаю ды Літоўска-Беларускім гасударствам XV стал. гібальня адгукнуліся як на беларускум, гэтак і на літоўскум народах. Раўнуючы з Літвоя і Беларусьцю, дзе эканамічныя варункі с прычыны слабейшай культуры, ня унеслі глыбокае рожніцы у маётнасці люцкой, Польшча была у поўнай значнасці слова стараною эканамічна развітою, маючаю у сябе і паноў-багатых і буржуазею і хлопаў, калі на Літве вышэйшы туан складалі блізкія да князя баяры і упраўнікі, а то задавала усяму тон шляхта. Багатая культурна, Польшча, ясна, зрабіла тоя, што уплыў яе на адсталыя і у культурным, і у эканамічным, налітычным быцці Беларусь, і Літву меў моцную сілу. Мова польская, развітая ды багатая, зразу перамагла між інтэліген-

цяю і беларускую і літоўскую. Яе ж культура, роўная заходняй, магнэсам пацягнуў усіх мала веля падкіх да яе з стану багатых і карыстаючых можнасце яе мець. Усе нацягнуліся у Польш, Варшаву ды Кракаў, і вядома, аттуль уже яны варочаліся чыстымі палякамі. Поміж з гэтым, старэнная каланізацыя Беларусі ды Літвы, надзяленьня багата зямлею усяіх заслужаных пры дварох літоўскіх князеў і польскіх каралеў чыноўнікаў, баяраў і выслугнай шляхты, да гэтага яшчэ высунутая на пярэнь жыцця царкоўная унія—як лепш ня трэба звярнулі Беларусь у калонію Польшчы, з усім характвам сярэдня-вяковай каланізацыйнае палітыкі. Палогая роўнасць, з стромым нагінам, на якой ушчала сваю пудзіну развіцце беларускае народнасці, суджання доляю яе законы, сапхнулі да бядовага скутку. З гэтага часу, с часу гасударскае уні паміж Польшчаю і Літваю, абвітаю валям маладое Ядвігі, Беларусь перайшла у другі перыяд свайго жыцця, перыяд, у які прышлося працоўнаму народу беларускаму, «хлопам» «жывеля» прычасціцца да міссы захавання свайго нацыянальнага жыцця.

Уся знаць, памешчыкі, шляхта—пацягнуліся, як я сказаў, у Варшаву, а наяхджаючыя на Беларусь чыноўнікі і каланісты, прыносілі польскую культуру, дух, язык. Перш з гасударскаго ужыцця, а потым і з будзённаго ужывання вышэйшымі станамі—беларуская мова выпіхалася, замяняючыся польскаю. Аставаўся народ, прыгонны, якому толькі і асталася можнасць казаць на сваей роднай мовы. Праўда, у касцелах, у судах—так сама пашла мова польская. Вымушалася і простаму народу чужынная мова, але доўгі час яе умывання усе-такі ня перамог роднае—як Польшча ня змяніла душы беларускае. Не, і казаць ня трэба, каб у такіх варунках магла іці рэч аб развіцці беларускае мовы ці нават літэратуры.

Прыгон сыпыняў прайходзіць сьвет да цемных людзей, крыху ж асьвячоных, дастаўшы гэту асьвету у Польшчы, няслі свае таленты ей жа.

Гэтак ішло да 18 сталецця, да часу заваеў Беларусі расейскімі царамі пры падзелу Польшчы. З гэтаго моманту Беларусь з другога боку падышла да новаго фактару чужыннаго уплыву, прынесшаго з сабою тую ж самую бяду з усходу, якую палякі каля двух сталеццяў да гэтаго няслі з-заходу. Беларусь стала с калоні—тым ласым куском, за які шчапіліся два пачаткі—велікарасейскай і польскай палітыкі зніштажэньня. Німа магчымасці, не хватая слоў у мовы, каб поўнасцю абмуляваць разбазыраннасць глуму, здзеку і гвалтоўя, якія дзікім віхром завывілі над бяздольнай, пакутнай стараною. Калі намуляваць сабе вобраз, дзе відаць, як два каршуны раздзіраюць сваю ахвяру—та то будзя поўная снадобя долі Беларусі да апошніх часоў, захоплянай кіпцюрам памешчыкаў—русыфікатараў, і паланізатараў, ксядзоў і папоў.

У гэту дзікую схопца стагнала Беларусь і нельга было думаць, што калісь мінецца цемь ночы і нішчаны народ пачне будзіцца, станя прабаваць свае жыцці, вядома, с першаго кроку ступішы на пудзіну нацыянальна-культурнаго атраджэньня. Пара гэтая якрас прышла у той час, калі уся Расея у сілу законаў сацыяльнаго развіцця, ачулася на мяжы

равалюцыі 1905 году. Узраджэньня Беларусі поруч з абгастрэньням нацыянальнага пытання і клясовых супрэчак, ушчалася з дужа цікавага пункту і пашло на простую завабна-уздзячнай дарогазя—гэта уваскрашэньням да жыцця беларускае мовы, праводчыкам якога стаў сам беларускі народ.

Праўда, мы ня можам ня адмеціць першых бліскаў на небасхілу беларускага жыцця: праменьня, хоць і смугляя, блекляя—з'явіўся яшчэ ў 60-тыя гады XVIII сталяця. Іх засьвечвалі рэдкія, прыпадкова, пад штырхам тых ці іншых варункаў, народалюбна настроеныя людзі, больш пісары і песняры на абмылца, уведзянай развіцьцію жыцця ў сыстэму, адышоўшымі на паслугу суседнім, багатым народам—тым жа плякам ды расейцам.

Народнічы уплыў, захапіўшы інталігэнцыю ў Расеі—пераліўся і на Беларусь і крануў сабою сярэдняю інталігэнцыю і ліберальныя кругі пісьменства. Беларуская мова, захаваная на працягу доўгіх гадоў у спіску і здзеку, адна праклала дарогу, на якой можна было прайсці ў гэты народ. Ды бяз нязнаньня яе, нязцікаўлянасці ёю, нельга было назнаць і душы самога народу. Вось мы і бачым, што на змену тым адносінам да беларускага слова, якія нельга назваць іначай, як глум—і выходзячых ат забавы і «німа чаго рабіць» зравольных панкоў, пачыная ужывацца жывы, і шчыры прыхіл, якія ушчыняюць цэлы цуг песняроў. Сыракомля (Кандратовіч) паміж польскімі творамі працяў крыху і над роднымі беларускімі; Манюшка—бярэ ля сваіх мелодзіяў—мелодзіі роднага краю ў оперы «Сялянкі», і украпляюць імі свае вялікія музычныя творы. Ім першым запісана і абробляюць багатыя песні беларуса. Толькі многа пазней Рагоўскі дадаў свае працы да яго... Праўда, зашмат раней, яшчэ ў XVIII веку некі В. Ровінскі, а як кажуць другія, Манькоўскі, переклаў на Беларускую мову украінскую «Энеіду» і гэтым пракладаюць пошлю доўгага змоўку першую сцешку на дароза гражданскага жыцця «хамскай мовы». Потым, ужо ў 50 г. XVIII сталяця беларускі дзеяч Чэчот ня раз падае прыклад культурнае працы над атраджэньням Беларусі. Але усе гэта былі пробы, нясмелыя і ня сапраўды сур'юзныя. Толькі В. Дунін-Марцынкевіч (1803—1885 г.г.) першым ясна і смела пачынаюць пісаць па беларуску, праканаўшыся на прыкладзя, што: «Беларускі селянін («Dudav Bialoruski»—I вып. 1875 г. Мінск), бачучы кніжку на родную мову, ахвотны яе чытаць і дзётак сваіх лягчэй прыцягваюць к асьвеце»...

Крыху атыдам у бок, каб паясніць некаторыя непаразумення, с першага ўзгляду западаючы ў парадак анісу і складу нашага пытання. Як бачыцца, у весь час на працягу нашага анісу вы натыкаліся на просячыя пытаньня: справа мусіць іці, як то пастаўляюць у пераліў, аб беларускуй пісьменнасці, а ў злосья рэч ідзе аб культурна-нацыянальным атраджэньні Беларусі? Чаму гэта так? Што можа быць між гэтым такога агульнага, каб так цесна злучыць гэты два пытаньня?

Калі мы прасачым гісторыю атраджэньня другіх прыгнечаных народаў, та мы ясна убачым, што самым вахкім праводцам яго з'яўляюцца пісьмен-

насьць. Гэтак, пазнайцыся з атраджэньням Украінскага народу, Літоускага, Латышкага, Каўказскіх народаў, ды іншая. Але ні адзін з іх ня дае прыкладу гэткага цеснага сплэту між развіціом пісьменнасьці і атраджэньня. Вядома, прычына гэтаму тая, што сама літэратура і само атраджэньня беларускага народу нясе сам гэты народ а ня вярхнія яго станы. Гэта рожніца адбівая самую дзіуную і пекную страніцу у беларускай гісторыі. Нацыянальна-культурная атраджэньня і пісьменнасьць беларуская да таго, пераказваю я, цесна зблытаны адно з другім, што гаворучы аб адным—трэба разумець і з'ясняць сабе і другога...

Той логікі нагон увагі да беларускага пытання, які ушчаўся пад уплывам вялікіх ідэй Заходу (Французская і Гэрманская равалюцыі) і народнічства у Расеі, ішоўшы зверху, меў зусім няглыбокія карэньня і ня прыніс; за сабою значных пліонаў.

Творчасць В. Марцінкевіча адбівала сабою пачуцьцію спагады да прыгнечанага народу і выказвала сабою гэта пачуцьцію. Ён прышоў да яго з боку, пакахаў за мягкасць і пакору народ-горацешац, і гэта настроіла яго струны ля апеву свайго чуцьця аб іом. Струны задрэнчалі і выпусцілі сабою гарачыя шчырыя зыкі. Але, вядома, ля шчырасці іх ня хапала другога дужа важнага—гэта поўнае умеласці валаданьня імі, мастацтва—што даецца знаньням, поўным і усебаковым, мовы народнае. Заўсягды места пачуцьця папаўняў уражэньня, і дзе больш яно перамагае—там болей цярпіць сіла вытваранай рэчы. Ды ля гэтаго патрэбна багата таленту і мастацтва. В. Марцінкевіч гэтаго ня меў, па крайняй меры, у датычнасьці творчасці на глебя беларускай—іон ня паказаў.

Мова яго так сама цярпіць ад паланізмаў—і усю наагул робіць верш яго няадмысловым. Пэўна—хацець гэтаго мы ня маям права; тым болей—патрабаваць. І упікі нашы, здаецца, ні у мейсту. Наадварот—вялікая пашана і падзяка можа быць яму—першаму трубніку беларускага пісьменства. Чуць у 1870 г.г., пры агульным нязнаньню аб быцьці і гістарычнай значнасьці беларускай мовы, усюжткі музычныя і багатыя вершаваньня В. Марцінкевіча—гэта нямалая дзіва. Ня дзіва, тагды, што творы яго зачытваліся тады народнічаскаю інталігэнціяй і нават селянамі, хадзілі па усей Беларусі і за яе межамі. У сваіом вершы ад 1860 г. паэта піша.

«Будзям роўныя с панамі,
Самі будзям, як паны» і т. д.
Перестануць нашым братам
Як скацінай таргаваць,
Напускацца ліхім матам,
Скуру з ног да карка драць.

Хоць халодна, хоць галодна,
Холад-голад ні пачом!
Эх, каб толькі нам свабодна!
На свабодзя аджывіом.

Вось панам ня дужа лоука
Самым трэба працаваць!
Пабаліць ня раз галоука,
Калі прыдзяцца араць!

Ня адзін та напацеяць
І заскача драпака...
Бо сам толькі есць умеяць
Ды драць скуру з мужыка.

Якбы бы якой скацінай,
Або горшы ад яго:
Білі пугай ды дубінай,
А цяпер брат—ого—го!

Мужык будзяць ня скацінай;
Ня раз скажэць пан с паноу:
— Пане Грышка, пане Міна!
Як жа васпан? ці здароу?

Блізка у гэткум напрамку пастроены ўсе творы В. Дунін Марцінкевіча. Адбітак нагонянага ослабджэньням сялян ад прыгону пачуцьця паэты, і таго настрою, які ахапіў грамадзянства. Усе дробныя рэчы яго дапоуняны, як тоя перадаюць, знатнымі творамі яго, паэмамі «Тарас на Парнасі» і «Гапон». У гэтых творах, калі толькі ня абмылкова, што іх вылажыу сапрауды В. Дунін-Марцінкевіч, заложаны вялікія пачаткі яго народніцкіх здабыткаў і пагляцаў. Гэтаму сведчыць той пашыр іх сярод інтэлігэнцы тагочаснай і вызваная імі папулярнасць, як аутарцы, гэтак і сіла ды гмах беларускага эпоса, які ушчынаў імі свае далейшая развіцьію. Як казалася у перадзя, тэмпэрамант В. Марцінкевіча ня падпаў пад ваяунічы настрой і замер на вялікуй спагадзя, якая мяжуя, аднак, с пачуцьціом будзячаго окліча.

Другога настрою, іншаго тэмпэраменту—прышоу паслядовак В. Дунін-Марцінкевіча, багаты дарам, гарачы помстай за прыгніт беларускаго народу, як працаўніка, гэтак і беларуса, бацька і галава да 1905—6 г.г. перыяду беларускай прыгожай пісьменнасьці—Францішак Багушэвіч, ці па прозвішчу, Мацей Бурачок. Яго лера заіграла зусім новыя і рожныя па сэнсу, а аднакія па глыбі і значнасьці, пазывы і оклічы.

На першы уступ висоуваяцца ім беларуская „я“, нацыанальны пачатак, і развэртваяцца шырокі плян гарачаго змаганьня за роуная, незалежная быцьцію яго сярод роунымі свабоднымі народамі. Здаецца, у яго многаграннай істнасьці збегліся ўсе жаральцы крыуды і здзеку, перанесянаго Беларускім народам на працягу цяжкіх гадоў гістарычнаго жыцьця, зліліся і успеўніліся, забрынялі у цеснай змесі і перавярнуліся у новыя напекі ля музы «тневу і помсты».

Жаласліваю дудку-жалейку, граючую слёзным тонам, Ф. Багушэвіч ломіць і круціць новую,—на якой пастауляя іграць датуль, пакуль сілау хопя:

Як слязы ня станя,
Тады — скончу гранья.

Бо іначай нельга. Надта ціжарным дыхам сапе ад мукау народных наукола, дужа заняволян беларускі мужык, аб яком:

Па усім сьведця б'юць у званы—
Дурны мужык, як варона...

А дурны таму, што:

Закасіўся, заараўся. .

І ня мая гатоунасці азірнуцца наукол, пранізаць зіркам істнасьць свайго жыцьця, яго варункі... Ня мая сьмеласьці адчыніць шырока вочы і падняць сьмела язык...

Кінь наукола вокам,
Дык крывавым сокам—
Ня слязой заплачаш,
Як усё абачыш.

Праўда, паэця падабаяцца пад ціскам нядолі і гора, няпрастаннымі зваротамі на ужытую пакору народу уздымаць пачуцьцію помсты і ахвоту да змаганья, а ня адчыняным, завучым поклічам. Апошні кірунак ён карыстая з іншаго боку, ён ня абмежваецца ніякімі рамамі і няшкадуя пэнту і жару ля сілы зову.

У сваёй пекнуй і прыгожуй «Прадмовя» да «Дудкі Беларускай» Ф. Багушэвіч здольна тлумачыць і з'ясня пытанья, кім мы есцяка і кім павінны быць, і абкідая свае з'ясненя шчырымі яснымі і пракануючымі даказаньнямі. Прачытаўшы яе—нельга ня стацца беларусам, бо ня у сілах заняважыць іх.

Нам, сучасным сведкам вялікаго перакруту сацыяльнага і грамацкаго жыцьця, які завецца рэвалюцыяй сацыялістычнай, зусім ня вагкім здаецца падабаючы мэтат пазыву да змаганья, які аблюбован быў песьнярамі часоў народніцтва, як расейскаго, гэтак і беларускаго. Толькі паказываць і «ле-рай абуджаць», нам роўна таму, што і намеру ня даваць да змаганья. Нам хочацца, мы рвіомся на збройнае поля уверанна і нацянькі, але трэба браць у рахунак час і яго варункі, ды варункі эпохі. Вялікі песьняр расейскі, Ня-красау, быў шчырым рэвалюцыянерам і зрабіў у сэнся абуджанья рэвалю-цыйнаго пачуцьця боляй, ніж самы старанны агітатар. Ля свайго часу ён быў рэвалюцыянер духу і розуму, вялікі ды значны рэвалюцыянер. У бела-рускай літаратуры Ф. Багушэвіч стаіць вышэй Некрасава: ён сьмела можа празывацца валадыром гэраічнаго тэрміну яе і будзьячым трубочом забітаго народу. Алеж, пераказваю, усю ж бы такі мініорны тон пераважваў і над яго

уздымаючым настроям. Прауда, вера і гарт, якія ён укладае у сваю надзею-падагравалі элемент бадзіорасыці і ахварбоувалі у чырвань-мулю яго мінору.

«Ня тужы бярозка,— з намі свет ня згіня:
Вецяр, як павея, шышачкі раскіня;
Хоцьбы ты засохла,—вырасця вас боляй...
Перастаням плакаць мы над сваей доляй!
Якось яно будзья—дажывіом да дошкі;
Хоць ляпей, хоць горай, абы ня так трошкі!
Шышачкі раскіня, як параскідала
Маіх шэсьць сыночкау—здаецца, ці мала?
Усе разышліся! Ну, дык рана—позна, такі, мне здаецца,
Кожны занудзіцца й да дому вярнецца».

Па пекнасьці мовы і на мастацтву хвормау творы яго кудысь далей паперліся уперад сваіх папярэднікау і цешаць нас сваёю скончанаю музыкаю. З яго з'явішчам ля беларускай літэратуры беларусы знашлі няцэ-няны скарб, бяздонную крыніцу.

Зякой хто нап'ецца,
Дык вольным здаецца.

Дык вось, Франц. Богушевіч (Мацей Бурачок, Рэука с-пад Барысава) быу самым яскравым і шчыра народным паэтау абуджаючайся да жыцьця Беларусі да тэрміну 1905 году.

II.

Мы спыніліся толькі на двух асобах: В. Дунін-Марцінкевічу і Ф. Багушэвічу таму, што яны поунасьцю ахапляюць сабою першы пэрыяд у гісторыі беларускай літэратуры; усе ж другія як-бы дапауняюць іх. Ян Баршчэўскі, Каганец ды іншыя у роўні зімі далі шмат меняй (Каганец дапоуніу сябе у посьля-1905-гадовы пэрыяд) і па ліку, і па значнасьці. Хоць, вядома, заслугі іх ніякім чынам ня могуць умальвацца, ня толькі-б касавацца.

1905 г., помяж с палымам соцыялістычнага руху, падняу да нябывалай вышы і рух нацыянальны. Варта праглядзець гісторыю гэтаго часу, і ліогка можна будзья убачыць, які значны крок у справя нацыянальнага зняваль-ненья зрабілі цэлы цуг расейскіх нядзяржаўных, прыгнечаных нацыяу: літоуцы, латышы, украінцы, фінны і інш. Але асобна значным пліонам адбіуся гэты год на абуджэньні беларускаго народу. Здаецца з гэтаго боку 1905 г. знарок і выпау дзеля таго, каб даць штырхач толькі беларускаму народу, які астауся пазадзья усіх на дарозя свайго нацыянальнаго будауніцтва. Іначай думаць мы і ня можам. Той розмах, тая шыр, якія раптам ахапілі беларускі народ хвалямі самапазнанья, таго ня дазваляюць. Адначасова заварушыліся і гарады, і мястэчкі, і сіолы. Беларусь пакрылася нацыянальнымі, палітычнымі і сацыялістычнымі гурткамі, колкамі і грамадамі. Студэнты,

вучні, інтэлігэнцыя і асобна цікава работнікі і селяня,—усе дазналі патрэбу часу і ныйначнасьць паражэньня выпхнутых ім задач. «Аслабянай сябе з усіх бакоу і назвамі рві ланцугі усякаго прыгону!» гучэу бадзіоры вокліч і спыняюся у гушчы грамацкага жыцьця беларускага народу.

Рабілася дзіва з дзіу, тым боляй, што беларускі нацыянальны рух глыбляй усяго і крас запау у слаі працоунаго народу,—селян і работнікау,—і толькі вярхова датыркнууся да інтэлігэнціі і буржуазіі. Выяулялася, што першы прыклад робыць гісторыя, калі знізу чуюцца голас, сьмела прызываючы рэчы сваімі. Прачынаюся сапрауды беларускі народ, выяуляючы сабраныя вякамі скарбы свае захаваннасьці...

Але законы сярэдняй цягучасьці (цэнтрабежнай сілы) ня прамінулі датыркнуцца напрамку развіцця і беларускаго руху, якто бывае і усюды. І сярэдзіна, посьля пачатковай роунавагі паусюдах, стала адзначацца у Вільні, абрысоуваючы выразна гушчэйшы элітак святавосьці.

Усе кіраўнічыя сілы зышліся там, дзе варункі, колькі мага былі па часу, усебочна спрыялі таму. Вакол Вільні рэялі усе.

С часам, калі рэакцыя сумела пярэважыць аслабаніцальны рух, і іон мусяу ужэць і нікнуць, беларускі нацыянальны рух толькі з'узіўся. а углыб рос ды рос. І вось, калі вілянскі цэнтр беларускіх сіл прыдау сваёй працы культурную ахварбоуку і пачау брацца друкаваным словам паусюжыць яе, та гэтым іон нібы пераняу голас жыцьця.

Адчыняная у Вільні на змену зачынянай «Нашай Доле» вядомая «Наша Ніва» начала служыць ліхтарняю, да якой паляцелі з усіх куткоу высунутыя народам яго «гарагалнікі і апевайцы думак». Між першым пэрыадам у беларускай літэратуры і новым знашлася можнасьць адшукаць ужо было захаваную прэемнасьць. Выявілася, што та там, та сям сядзелі у цішы і вылівалі свае думкі многія нязнанья паслядоуцы беларускіх народнікаў. Ня кідау пісаць Каганец, пісала Пашкавічанка (Цётка), пісау А. Пауловіч і пробавау свой багаты талент будучы карыфэй, Янка Луцэвіч (Янка Купала), час ад часу адрываючыся ад працы над польскімі сваімі творамі. Поруч жа, за многа раней, ужо хадзілі па руках народных вучыццялюу, вучняу і сельскай сацыялістычнай моладзі, здольныя рэвалюцыйныя творы і творы сатырычныя мужыка з Мікалаяшчыны, вучыцця Костуся Міцкевіча (Якуба Коласа). Нельга адзначыць, хто запішніх двух і на колькі каторы з іх раней прыхіліліся да свае творчасці, толькі ведама, што ужытыя ім з нараджэньня таленты адначасова пачалі выуляцца, расьці і класьці закладзіны новаму пэрыаду у беларускай літэратуры, пэрыаду эпосу самога народу, з гушчы яго выліванаго, а ня зышоушаго да яго.

Першая беларуская газэта «Наша Ніва» магнэсам пацягнула іх да сябе і на старонах сваіх панясла да віосках і сіолах тым, хто і ня думау, што яго мукі так складна адшліфаваны і так пекна абмуліваны. Здавалася дасюль, што і ткаць гэткаі тканіны нельга...

Казаць аб гэтых двух паэтах, Я. Купала і Якубу Коласу, аб гэтых двух вяліканах, нікольні ня павялічваючы гэтым, у беларускай літэратуры,

каб выявіць усю аграмаднасьць іх багатай працы і прасачыць за паступовым раззіцціём іх таленгу, трэ'было-б заняць заўжа шмат часу, як ля пазнаньня іх працы да дробні, гэтакі ля абрысу яе. Да гэтаго ж і сілы трэ' вялікія і знаньня шірокія.

Наша мэта—гэта у кароткіх агульных абрысах, як таго вымагая агляд гісторыя, даць боляй—меняй суцельны е брав развіцьця беларускае маладое, але ужо заняшная належная мейста у гісторыі, народнае літэратуры. Пры гэтым, вядома, і ня абмінуць ды спыніцца над выдатнейшымі яе прадстаўнікамі.

Спачатку, як усе заўсягды, творчасць Янкі Купалы, датыркалася тых тэм, ля якіх кармілася і лера В. Дунін-Марцінкевіча, Францышка Багушэвіча, Я. Няслухоускаго і інш, з тэю толькі рожніцаю, што равалюцыйны уздым прыдау ім боляй пэнтэ і гарачнасьці. Ужо даволі адметна пераважывая у яго зоу і окліч іці да змаганьня, абы здабыць належная. Нават, спраўднай сказаць, мейста жудасьці і жальбе даецца досі мала. Толькі паміжходна чапая іон іх але с таго боку, каб зачапішы, боляй падбухторыць пачуцьціо помсты.

Грай мая жалейка,
Пей, як салавейка
Апевай нядолю,
Апевай няволю
І гримні свабодна,
Што жыве край родны!

Ды, трэба сказаць, што у сілу народа, мосную і няпаборную, веру паэта. Нават культам яго музы стала тая мага і крэпасць, э якою мужык можа усе зрабіць... і зробіць, калі захоча.

Вось як іон гавора аб мужыку:

„Я богач, я магнат!—
Што мне пан, што мне кат?
Цэлы сьвет мне адкрыт?
Я усю заклану,
Усіо сілай папру!

(«З песянь беларускаго мужыка» (Жалейка, 5 стр.)

Нават зрабіу ужо ён гэта, да быццам сам азнае, што няхватая у яго аднаго, што патрэбна ля творчае працы:

Эх, каб ціомны ня быу,
Чытаць ксіонжкі умеу,—
Я бы долю здабыу,
Я бы песянькі пеу!
Яб патрапіу сказаць,
Што і я чалавек!

Паэта верыць, што гэта, беларускі народ зробіць, зробіць няпрыменна і каб ня пацягла за сабою гэта работа благіх skutкаў ля моцных гэтаго сьвету, іон прабуя прасьцярагці іх і пахіліць пайці насутрэч працоўнаму народу—пашкадаваць яго, каб потым ня каецца:

Пажалей мужыка бедака...
Бо на сьвет прыдзя многа бяды,
Бо за крмуду сваю адасьціць,
Свіням будзя крыві ня набраць!—
Адамсьціць, аж зямля задрыжыць,
Аж віхры зашумяць, загудзяць!

Але робячы гэту прадасьцярогу, Янка Купала, рабіў гэта больш ля далікатнасьці, бо ні каліва ня веруў іх літаваньні і, у свой чарод, прадаеця—рагаў сваіх братоў, бедакоў-селян, ня чакаў гэтае іх спагады і ня рвацца к «багатым» у цяжкія часы «пад стрэхі» ды «ня шукаць у іх палацах уцехі», а «быць чалавекам бо ты ж ня забыты». І сваімі спосэбамі шукаць skutку да паляпшэньня жыцьця.

Ах! ці доуга, браццы, будзем
Пад няволяй мы стагнаць?
Ах ці доуга сваё шчасьця
Сваю долю праклінаць?
Ці так цягам, як сягоньня
Цярпець будзем мы бяду?

Грамадзянскія матывы, як і у папярэднікаў, у першыя часы перасільвалі у Янкі Купалы над іншым. У гэты бок, пад уплывам часу, іон боляў і націскаў, чаму нядбайна адносіўся да паглыбленьня сваіх думак і мастацтва іх выкладу, на што меў усе данныя.

Вось і творы яго, як па скончаньні хворы, гэтак і па пекнаце яе крыху бракуюць і выглядаюць стабуном, ня развесістым дубам. Ну, затоя у іх поўнасьцю укладзена мяцежнасьць душы устаючага беларускага селяніна і пільная адшука сцежак да паляпшэньня свае долі, якая у канец гразіць замучыць і ня дае змогі далей маучаць. Селянін родам, пазнаўшы з дзіцячых гадоў жыцьцё сіраціны, іон дужа спраўдка адбіваў яго у сваіх творках-вершах.

Янка Купала, аднак, доуга ня спыняўца на грамадзянскіх матывах і над вымогаў няпрасьціханага развіцьця свайго таленту, паглубляў сваю творчасьць і з боку мастацтва, і з боку папярэньня думак і ахопу шырэйшых галаў і абшараў жыцьця. Верш с кожным часам прымаў рожныя вобразы і формы, і музычнасьцю. А мастацкая усебаковая валаданьня роднаю моваю дае можнасьць рабіць найтанчэйшыя выхілясы і найляхчэйшыя звароты, даючы можнасьць дапакаваньня да якіх угодна хвормаў.

І мы можам дзівіцца вартасьці і здольнасьці, адбітай у яго творчасьці далейшых часоў. Самабытна ўшчаўшы, бяручы самы прасты матэрыял, іон толькі мегутнасьцю таленту дайшоў да таго, што мы ад яго дасталі.

А дасталі мы тоя, што з гарнасьцю можам сказаць, што Янка Купала— беларускі Шэўчэнка і Міцкевіч—эсяяка і нацыянальна-свядомы ба-рэц за атраджэньня свайго народу, чаму у многум паслужыла яго лера. **Навет нацыянальная пачуцьцю, бурлячая у ім і бяручая верх у элямэнці яго творчасьці, і памагло яму стварыць шэдэуры. Можна ня абмыліцца, калі сказаць, што усе іншыя беларускія паэты выраслі на іом, і свае таленты прычасьцілі яго творамі. За перыяд з 1905 г. і да 1915 г., пошла якога фактычна Янка Купала пакінуу пісаць, за кароткі дзесяці-гадовы тэрмін свае працы, ен унес нязлічаны і нязчэняны дар у скарбніцу беларускай лі-тыратуры, боляй таго—ен дау палову усяго. Творы яго выданы трыма кніж-камі вершау, у якіх сабраны вершы асобных перыядау і двума кніжкамі бойных яго работ прозаю. Гэта: «Жалейка», «Гусляр» і «Шляхам жыцьця» вершы. «Сон на кургане» вершаваная паэма, і «Паулінка» сцэнічныя творы. Засталося некулькі рачэй яшчэ ня выданых, з якіх асобную цэннасьць мая сцэнічны твор драма—«Раскіданае гняздо», якая ужо ставілася у Мінску на сцэня. Але творчасьці прозаю яго ня цягнула і уся здольнасьць вылілася у вершах, акія шмат талентнайшыя за драматычныя рэчы.**

Янка Купала родам з ваколіц Аконы ля Мінску, сын беднаго хляба-роба, радзіўся у 1883 годзя. Як дапаміналася, пад уплывам апошніх гадоу, іон з некае, няведамай нам прычыны, кінуу пісьменна-літэрацкую работу, што дужа утратна—калі зробляна гэта ім праз сваю віну. Ці можа ужо выпісаўся? Гэтаго думаць ня можна! Хочацца верыць, што талецта яго яшчэ абрадуя нас многімі цэннасьцямі яго твору. Гады к таму яго яшчэ даюць на гэта можнасьць і надзею.

У канцы, пераходзючы к другім, пазнаёмся з яго творамі, па узятым прыпадкам з пачатку яго пісьма і с часу яго поунаго разцвету таленты:

С пачатку свае працы іон пісау:

Навясіюлая старонка—
 Наша Беларусь:
 Людзі—Янка ды Сымонка,
 Птушкі—дрозд ды гусь.
 Поля—горы да каменяня,
 Потам зліта усе;
 Сенажаць—адні каменяня,
 Сівец ды куп'е.
 Родзя шнур нясамавіта
 Сколькі б працы унес;
 Ячмень з сажай, з званцом жыта,
 З свірэпкай авіос.
 Ня багатыя і віоскі,
 Садоу у іх ня знаць;
 Толькі часам дзе бярозкі,
 Як тычкі стаяць.
 А у весках люд убогі,

Век беда у крук гне.
Вечна у лапцях, гное ногі,
Зрэб'я спіну тне.
Ціомны, ціомны народ гэты
Трудна і сказаць,
Аборваны, няадзеты,
Ня умея чытаць.
З яго кожны насьмяецца,
Бедны люд... так бы здаецца
Плакаў разам з'ім.
Так няміла, як магілай
Неік выдае
Беларусь, мая старонка,
Но люблю ж яе.
Як каліб з ей разлучыўся
Плакаў б с усіх сід,
Эй, бо дзе воук урадзіўся
Яму куст той міл!
У хаця голодна да-знаю,
З'ем хлеба, вады...
Горай жыці у чужым краю,
Боляй сльюз, пуды.
Там ня найдзяш братніх сэрцаў,
Там кожны чужым,
Будзячы жыці у паняверцы
Ды адзін адным.
Песьню родную зягняш,
Хто пачуя, хто?
Там любіць свой край прысягнашы
Лепяй, як жыцьцію.

А вось верш с пазнейшых часаў:

Песьня сонцу.

Вольным гоманам хвояк высокіх,
Туманамі санлівых нізін,
Казкай векаў блізкіх ці далёкіх
Клічэм, сонца, цябе, як адзін!

Распусьці залацістыя косы,
Схаладзелы загон ацяплі,
Асвятлі лугавыя пакосы,
Усходы новыя сей па зямлі.

З няпатульнай гакорнай зямліцай
Заручыся, шліоб вечны вазьмі,
Разлівайся люстранай вадзіцай
Між даламі, гарамі, людзьмі..

Разсынайся на селах па нівах
Брылянцістай ажучай расой;
У вясіолках купайся цвьятлівых,
Ласкай сэрца, душу супакой..

Як у сьвята купальская, сонцэ,
Свой жывы аднаўляяш пагліод,
Аднаві славу нашуй старонцы,
Аднві яе сумны народ:

Хай нам явары вечныя думы,
Думы байкі шасьцяць, шаласьцяць,
І нясуцца хай гэтыя шумы,
Пабел сьвету ляцяць, хай ляцяць!

Дык глянь с хорамау вольных высокіх
Да крывіцкіх туманых нізі..
Казкай векаў блізкіх і далекіх
Клічэм, сонца, цябе, як адзін

Або: Адцвітаньня:

Не шасьцяць каласы,
Звон ня валіцца с касы,
На кладуцца у стог пласты,
Толькі сыплюцы лісты
На яловыя кусты,
На сухіе верасы.

Не іскрыцца небазор,
Ня цвіце трава чабор,
На цыглінь птушыны стан,
Толькі поузяя туман,
Вецяр б'е у нямы курган,
Шэнаціць імглісты бор.

Змога вольная снуе,
Вочы уставіушы свае,
То галубне, то пужне.
Сэрца бецца у паусьне,
Думка сэрцу аб вясне
Зрадны голас падае.

III.

Ня меняй слауны, ня меняй знатны, ня меняй вядомы Янкі Купалы, гэта другі вялікан беларускае літэратуры, Якуб Колас (Костусь Міцкевіч). Як і Янка Купала, родам ен з бедных мужыкоу, з вескі Мікалаеяшчына Мінскаго павету і губерні (радзіуся у пачатку 80 г.г.), як і Янка Купала, Якуб Колас з калыскі стрэуся з нядоляй і горам, няадлучна жывучым у хаця мужыка беларуса. Толькі змог ен разумець, як журба наспрэс, і у полі, і у беднум выглядзя весак, і вузкасыці ніу, ахапіла яго душу спагадай і крыудай, напоуніла болью і прагай пазбыцца усяго гэтаго, знайсцьці сцешку, каб выйсцьці на шырокі шлях лепшаго, шчаснейшаго жыцьця. Засьмяяушая шчасьця яму, прыхільнай і цяплей, ніж Янку Купала даушая можнасьць хоць вучыцяльскую сямінарыю окончыць, і праз гэта дастаць боляй-меняй навукі, у многум пасобіла шырэй развярнуцца яго з маладых год рухаючому таленту. Ужо з вучнеускіх заслону Якуб Колас спрабавау пісац і напісаная „складна“ давау чытаць таварышам. А калі у Вільні вышла „Наша Доля“, та у трэйцім нумары ужо красавауся яго верш. І гэты верш яго зразу паказау сабою, што тварэц яго вялікі скаржнік прыгнячэннай старонкі свае, роднай Беларусі, і яе народу, з якога сам вышау. У сваем гэ-тум вершы Якуб Кокас звертаяцца к „Беларусам“ с оклічам:

Устанця хлоцы, устанця браткі,

Устань ты, наша старана!

Ужо глядзіць к нам на палаткі

Жыцьця новаго вясна!

Чы ж мы, хлопцы, рук ня маям?

Чы ж нам сілы Бог ня дау?

Чы над родным нашым краям

Луч свабоды ня блішчау?

Выйдзям разам да работы,

Дружна станям, як сцяна,—

І прашнецца ад драмоты

З намі наша старана!

Якуб Колас час ад часу, між горкімі скаргамі і некрасаускім ап вам мутназацяжным, важка-калючым, паднімая голас зову да працы над адбудоваю на нова нясцярпіма цяжкаго жыцьця стараны. Выбліснуушая зорка свабоды над яго краінай, як і над усію Расеяй у 1905—6 г., калі ен і прычэшчвауся да творчай працы у літэратуры, хоць і захапіла яго сваімі хвалямі ды уцягнула на свой віхор, зрабіушы актыуным палітычным дзеячом (ен шмат працы налажыу на хаурас беларускіх вучыцялюу), але, аднак, на леры яго „будзячым да змаганьня“ чынам ня адбіуся. Мелася цікавая спрэчка у ім, як у палітычным работніку; як у паэты. Бурлячая хваля народнаго паустаньня цягнула яго на верхаводзя хваль, а душа, у свой чарод, другую песьню паяла, аплаквала нядолю стараны, сум лесу, ніу, зліваючыся з маркотнаю песьняю аратая і плытніка на Немні. І у гэтым яго плачы, у жальбе яго тонау няспынна клакацела завіруха яго глыбокае, бязмернае

любашчы да краю. Здаецца, чытаючы яго стальныя радкі, з кароткіх мосьных слоў, бяз нацягнасьці і пасілля—яскрава ачуваюш на сабе рухомасьць усіх праю нядолі-урачонага краю. Яго пэндзяль ня абмінаў ні годнаго кутку люцкаго жыцьця, ні годнаго боку; усякі змен пачуцьця і настрою, бываючы пасля тых ці іншых квадраў у селянскім жыцьці, пасля тых ці іншых здаваньняў у ім, як смерць, родзіны, вясельля, пажар, паветрая, здача ў салдаты сыноў і г. д. адбіты ў яго образах нявыказна праудзіва, нямерна яскрава і натурова. І вось чаму ён заслужвае прызваньня песьняра—народніка. Толькі народу пасвяціў ён свае „леры тоны“, толькі аб ём заклапочана яго душа—усё ж, што маяцца ў жыцьці пекнаго, як вясна, краскі, як хаценьня і пазывы моладасьці—усё гэта ля яго мая вагу пастольку, паскольку дотырка сацыяльнага жыцьця усё-ж таго народу, які наперад усяго зобіты, замучаны і ня мая змогі далучыцца з-за будніх клопатаў да пекнаты жыцьцівай. З гэтаго паэта і кажа, перапыняючы тых, хто-б хацеў паслухаць ад яго вясёлых песьняў:

Ня пытайця, ня прасеца
Светлых песьняў у мяне,
Бо як песьню засьпяваю—
Жаль усю душу скалыхне.

Яб сьмяяюся, жартаваў бы
Каб вас чуць развесяліць.
Ды на жыцце як пагляняш,
Сэрца болям зашчыміць.

Няшчасліва наша доля
Нам нічога ня дала.
Ня шукайця кветак у полі,
Як вясна к нам ня прышла!

І, як казана было, пачуцьціў равалюцыйнаго экстазу цягло яго шукаць кветак шчасьця, душа ж ня верыла ў можнасьць іх найсьці—і лера пеяла мінорным тонам жальбы. І толькі яго супакоіла, бо ня выгравала усяе любашчы да роднае краіны, усяе гарачасьці гэтае любашчы. Ня вылівала, бо ён за усіх і за усе кахаў яе. Ні сонца, ні зоры, ні бог-ня мелі спагады да яе. Смутаў заўсігоды—ня разганяецца ні вясноў, ні сонцам, хоць крыху-крыху і зараня ў яго душу квадранцавай радасьці.

На усходзя неба грая
Дзіўным блескам жару,
Залацісты сноп купая
У полімі пажару.

Чуць-чуць дрогоў прыліецца
Чэрвень на усходзя,
Гэта неба усміхнецца
Людзям і прыродзя.

І убірая залатую
Соняйку дарогу,
Паліць свечку дарагую
Прад аутарам Бога.

Над палямi змрок прарваўся,
Па нізу расплыўся,
Лес туманам заснаваўся
Луг расой абмыўся.

Чыстых хмарак валаконца
Сталі у кружочак,
Вышай лесу—проці сонца—
І спялі вяночак.

Як жа добра пахня збожа,—
А кругом спакойна!
Эх, як слауна, як прыгожа
Горача, прыстойна!

І сабрала неба ясна
Блеск усіх каліорау,
Стройна, дэіуна, сагалосна
Як бы песьняу хорау! („Усход сонца“).

Многа пекнасьці, красы і сьвятла—а прыглядзецца—ня вясяляць яны, а яшчэ болей суму наводзяць. Якуб Колас—паэта смутку, якому і самім жыцьціём застаўлялася прычасьціцца да праю яго са шчасліваго боку. Насьцілая рэакцыя 1906 г. наляжыла на яго руку няво і Якуб Колас быў арыштован за належнасьць да вучыцельскага хаўрусу і пасажан у вастрог, у яком прабыў болей трох гадоу. Варункі вастрожнаго жыцьця папрашкодзілі слабоднаму ліоту яго думак і маху ура жэньня, і развіцьцію таленту спынілася на адным быццам хтось прадпісау. „Толькі і мецьмяш ты змогу пісаць аб адным, шкадаваць і хацець!“ Прауда, вастрог калівам уніос свежую нотку у яго песьню, толькі гэта нотка прыдала суб'ектыунаго уплыву, так сама цьомнаго і горькаго. Да прагі к волі із турмы, чым мяецца усіо жыцьцію беларускаго мужыка, дабавілася другая—з вастрогу б вырвацца у гэтую турму, дзе пакутаваць лягчэй, бо з усіма. Цяпер ужо і прырода мая у сабе сілу развейваць яго нуду, хоць ад яе так сама нясе нудою. Прыпадкам разцвітшая кветка пад вакном вастрогу столькі радасьці дае паэту:

За агарожаю, перад вастрогам,
У ціхім куточку адна
Кветка красуя на грунці убогім,
Хораша з'яя яна.

Двор няпрытульны і глеба пешчана,
Грунт весь убіты, як ток,
Сонца ня сьвеціць скрось шчылін паркану,
Выдзьмухау вецярь весь сок.

Белая крошка роскаю Божай
Чыста абмыта, зяхціць.
Рад любавацца я кветкай прыгожай,—
Міла яна так глядзіць!

Мне успамінаюцца вобразы мілья,
Роднаго краю, паліоу,
Бедныя віоскі, хаты пахілыя,
Песьні зяліоных гаеу,

Вузкія стужкі меж зяляненькіх,
Жыта палоска, лянок,—
Рэчы пявучыя нівы блagenькай,
Узгорак, курганчык, лясок...

Толькі ж мне шкода кветкі: сіроткай
Ціха схілілась яна
За агарожай, як за рашоткай,
Сонцу, людзям нявідна...

Мілая кветка, дзіцятка поля,
Мяжы зяліонай убор!
Як ты папалася з волі у няволю?
Як заняслася на двор?

„Кветка“.

„Кветка“—симвал паэты, сам паэта, яго думка. Вастрог, з яго цяш-
кай прымусай, з ясна да болі ачуванай няволяй—страшным адбіткам лег
на паэца, і ня таму, што прынес яму уласна муку, што атабрау ад яго волю
і гэтым падрэзау яго, як асобная штосьці, прагучая ля жыцьця толькі свайгу
асобнаго—не! Уся трагэд'я у тым, што яго разлучылі з віоскай, з полям,
з народам, што ен ня так яскрава можа бачыць жывы яу і ачуваць усе-
народную муку, скардзіцца народнаю скаргаю—адным словам, варочацца у
віхру жыцьця роднаго—заядаю яго нашчэнт:

Нудна Сціопцы за рашоткай,
Нудна, эх, старому!
Плачуць думкі, рвуцца думкі
Сцёпкавы да дому.

Дома жонка, дома дзеткі...
Бог сьвяты іх знае,
Як жывецца нябаракам
Там у родным краю!

Ходзіць Сціопка з вугла у вугал,
Гляня у ваконца:
За рашоткай відаць неба,
Хмарак валаконцы.

Эй, хмурынкі, пльвеціо вы
У старонку тую.
Дзе пакінуу я сямейку,
Хатачку старую!

Ох, паплыу бы я, здаецца,
Хмаркі, разам з вамі,
Каб на віоску сваю глянуць
Нуднымі вачамі.

Там, даліока, за дамамі
Разляглося поля,
Лес—гаіочак, дол, курганы...
Эх, прастор там, воля!

А у полі дым сінея—
Бульбу люд капая;
Сціопка ж бедны так марнея,
Долю прокліная.

Ляжа Сціопка спаць на нары
І праз цэлу ночку
Усіо аб роднай віосьцы сніцца,
Аб радным куточку.

Нудна Сціопцы за рашоткай,
Нудна, эх, старому!
Плачуць думкі, рвуцца думкі
Сціопкавы да дому.

(«Сон у вастрозя» — Тэсьні жалбы).

Якубу Коласу ня бракуя ні лірызму, ні мастацтва, ні глыбіны захопу свайго уражэньня. Багаства мовы, запас усялякіх зваротаў рэчы, сабраных пад рукою, напaгaтoвa, пaмaгaя пaэтy лoгкa і гaрмaнічнa нiзaць рaдкi зa

радкамi, як каралы. І знізак атрымоуваюцца пекны, стройны, абмяркованы з усіх бакоу. Ні вытырку, ні ня дахопу у ім ня прыкмеціць нічыя правідкія вочы. Але, пераказваю, судны туль, звешваямы ім над кожнай рэччу свае творчасці, ня дае вагі прабіцца да іх праменьням сонцу. „Песьні жальбы“ гэтак празвау іон збор сваіх вершау, выпушчаны у Вільні. Але, песьні жальбы ахапляя усе яго творы, як вяршаванья, гэтак і праязічныя, якіх Якуб Колас так сама шмат напісау.

Усе яго творы выданы цэлым лікам сшыткау праз гэты час. Гэта ужо успомняння: „Песьні жальбы“, даляй „Батрак“, „Як Юрка збагацеу“, „Прапау чалавек“ і пад псеуданімам Тарас Гушча творы прозаю: „Родныя з’явы“, „Апавяданьня“, „Немнау дар“ і „Тоустая палена“.

Цікава, што цяшкі адбітак, легшы на ем—ня змог зжыцца з тым наплывам, які прынясла сабою вялікая рэвалюцыя. Чытаючы змешчаючыя яго творы у „Вольнай Беларусі“—атдаюць усе тым жа подухам, што і с пачатку. Вось гэтым, аднастройнасьцю, аднатоннасьцю сваіх песнянь, Якуб Колас, кажучы з узгляду мастацтва, крыху і траціць у зроуні з Янкам Купалам. Апошні няабмежан у ахопя тэм, у уладаньню рожнамультнасьцю хварбау! Пекнасьць абразоу, багацьця, малярнасьць, шуканьня няспаханная новых хвормау, свежых муляу і поміж жа творчая камбінацыя і ігра дужа удачная і прыемная у моуных зваротах—выносяць яго творы на шырокую арэну няпадчэпнага мастацтва. Якуб Колас—ня гоніцца за шыр’ю, за рожнамультнасьцю і вытворам свежых хвормау—а стараяцца з маючага матэр’ялу выкарыстаць усе, каб даць яму праудзівы выгляд. Сталь і вагкасьць яго творау стамляюць думкі, глянуць задужа да зямлі—калі Янкі Купалы носяць па абшары паліоу, цягнуць да зор, воблакау і прагуць у завідныя, манячыя далі.

Якуб Колас зрэдку пісау і на палітычныя тэмы дню. Яго вершы гэткаго гатунку захованы моладзю і усюды іх мжжа чуць у Міншчыня. Адна характэрная жылка прайходзіць, найболей у прозаічных яго рачах, гэта здаровы, гостры гумор, які найболей пахож на сатыру.

Гэта крыху злягчая цяжар ад уплыву сумнаго настрою. Наагул, Янка Купала і Якуб Колас роуны і у слаунасьці і у заслужа ля беларускае літэратуры. Большасьцю свайго развіцьця яна вінна ім і у знатнасьці абудвым.

IV.

Вялікаю заслугаю карыстаю у беларускай літэратуры і Ціотка, аб якой крыху вышэй успамінау я міжходам. Заслуга яе паглубляюцца яшчэ тым, што яна аднэй с першых ушчала абрабляць і гатовіць тую глебу, на якой у скорум чася началі выростаць пекныя расліны. Алоіза с Пашкевічоу Кайрысвая—піанэр у справе маладога беларускаго руху і адна ад выдатнейшых яе асабау. Ужо у 1904 годзя, у пачатку узросту нацыянальна-культурна-сацыялісткаго руху сярод беларусау, яна з’яўляюцца у Вільню і стараяцца гуртаваць колка беларуская. Сацыялістка шчырая па напрамку і

погляду, яна дамагаецца таго, што гурток, сабраны ёю, злучая у сваей працы дзеве ідэі, якія адна другую папаўняюць—барацьбу за сацыялізм і барацьбу за нацыянальна аслабджэньня прыгнечаных народаў. Разам з некаторымі другімі дзеячамі (Браты А. і І. Луцкевічы, В. Іваноўскі і інш.) Пашкевічанка (Ціотка) закладае партыю „Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду“, (потым пераімяняюю у Беларускую Сацыялістычную Грамаду), якая і бярэ на сябе кіраўніцтва беларускім рухам. Поруч с палітычнаю працаю, якой яна шмат атдала і сілы, і мочы, Ціотка пісала.

Праўда, час ня даваў ёй змогі шмат атдаваць яго на пісаньня, і яна за у весь час напісала зусім нямнога. Але творы, вышаўшыя с пад яе пяра да таго аздатны, да таго вартны, што займаюць у скарбніцы беларускай новай літэратуры пачэсная мейста. Першы перыяд свае паэтычнай творчасці Ціотка пасьвяціла тэмам палітычным—уплыву таго часу—равалюцыйнаму руху. Усе здарэньня вялікай значнасьці, як 9 января, убіўство князя Сяргея, палітыка Пабеданосцева—апісана ёю у знатным вершу, „Хрэст на свабоду“ разам з другімі змешчанаму у зшытку няможных па тым часу вершау „Мора“.

Зшытак гэтых вершаў друкаваўся у Вільні нелегальна і паўсюжыўся дзясяткамі тысяч. Але поміж гэтаго Цетка пісала і на другія тэмы. І уплыў равалюцыйнага настрою прыдае усім яе рачам бадзіоры, рамантычны выраз—Яна уся—адзін пазыў—адно хаценьня, прага. Помачы роднаму краю! Вось яе окліч, і гэту помач зрабіць—вось мэта усяго жыцьця яе.

Хацела б быць зярном пшаніцы,
Упасць на ніукі вескі,
Зазалаціцца бяз мятліцы,
Даць хлеб смачнейшы трэшкі!
Хацела б быць я рэчкай быстрой,
Абегчы родны край,—
Гдзе нападць, а гдзе скупаць,
А дзе утуліцца у гай,
Та зашумець, та зашаптаць,
Та стаць у салодкім сне,
Та зноу сарвацца, зноу гуляць,
Агніом кіпець у дне,
Да так сагрэцца, ды сп'яніцца,
Каб у неба хваляй здаць,
Украсьці сонца, зноу спусьціцца,
Больш сьвету людзям даць!
Усіо прыгарнуць у дароза,
І каплю шчасьця й долі уліць,
Усюды думаць аб народзя
І родны край усюды сніць.
Пашля разсыпацца расою

Скрось па галінках, па лістох
І так абняціся з зямлію,
Каб нас ніхто разняць ня мог!

Але усім гэтым шырокім хаценьням ня было ніякай рады збыцца. Благія з'явішча часу, як наперакор, руйнувалі яе планы і разбівалі жаданьня. Страшенная палэтычная раакцыя, прышоушая на змену вялікаму уздыму, аслабадзіцаль яго руху у 1905 г., датыркнулася сваею губляючаю рукою і Ціоткі: яе прыцягнулі да суду за сацыялістычную працу, і яна была вымушана уцячы за граніцу, у Львоу. Ціжар разлукі з роднаю старонкаю, уступішай першымі крокамі на сцешку атраджэньня—катавала паэтку за межамі яе, на чужыня, убівала яе здароуя і суміла надзею.

Да іншых хаценьняў, вытыркаючых бурлячым жаданьням памагчы працоўнаму народу дайсьці да лепшай долі, прыбавілася прага вярнуцца да роднай краіны. З чужыны яна пісала таварышам у Вільню:

І душна, і цесна,—і сэрца самлела
Мне тут на чужыня, здаліок ад сваіх...
Як птушка на скрыдлах ляцець бы хацела,
Як хваля па моры, плыла бы да іх.

Бадзяньня заграніцаю, скітаньня у Расеі і бурныя здарэньня, злучаныя з трывожным часам у яе асабістым жыцьці, вымагалі Ціотку пісаць парывамі, часткамі, брацца за працу у рукамі. Дзе-дзе яна ня прыкладала яе! Але здароў'я усіюжткі адрывала яе весь час, і іой прыходзілася лячыцца, кідаючы працу. Апошняя работа—яе выданьня у 1914 г. у Мінску мясячніка ля дзячэй—«Лучынка».

У ім яна падпісвалася сваім псеуданімам—Мацей Крапіўка. Гэтым псеуданімам яна карысталася і ўперад. Ня прямагошы хваробы, Ціотка умерла у лютым (з 4 на 5) 1916 г. яшчэ ня старою.

VI.

Як дапаміналася вышэй-нацыянальна-культурны рух беларусаў захапіў усе слаі беларускага народу. Сацыяльная дыферанцыяцыя, захапляючы усе станы людзей і усе бакі жыцьця, уплыла і у беларускую літэратуру. Кожны стан мая свае асобныя назывы і погляды, згодна клясовага яго становішча. Нельга намаляваць поўна вобраза, калі пры маліюцы ня дадаць яму усіх коляраў, патрэбных ля ахварбоўкі маючага густу: вобраз зусім страціць і вартасьць, і сілу, і ня будзе мець сьпраўднага адбітку. Гэтак і бакі людскога жыцьця, гэтак найбарджэй і літэратура. Як ня мосна і ня шырока аднакавасць у эканамічным і духоўным значэньню сярод беларускага народу, аднак нельга сказаць, што яна захапляе сабою усяго яго. І калі сказаць—што адзін паэта, гэтакі, напрыклад, здольны і многабокі, як Янка

Купала—адбівая настрой усіх бакоу і станау беларускаго жыцця, дык гэта ведама, абмыліца. Патрэбы работніка у многім рожняцца ад патрэбау селяніна, натрэбы інталігента ізноу іншыя. Псыхалогія, светагляд так сама іх рожня. Песьняр вескі, прыкаваны к зямлі з малку, жывучы ёю, думаючы аб ёй на яву і у сне—большую вагу сваіх думак пасвяччая ідэялу жадання зямлі, свабоднае працы на ёй. Работнік і крас мала успаміная аб гэтай рэчы: праца паднявольная у хвабрыца ці майстэрні—родзіць жадання палепшыць яе варункі, скін уць гвалтбуя сць яе характару, аслабаніць. Праца—муся быць творчасцю, вольнай і незалежнай, аздаруаляючай і душу і цела. Праца павінна даваць радасць, навеваць рады над й.

Праца—а пліон яе—улада усяго народу. Яна муся аслабаніць свет чалавецтва і прынясці на зямлю пліон яго аслабаджэння—панства сацыялізму. Вось ідэаль творчасці паэты пралятарыя. У беларускуй літэратуры прадстаўнікам гэтаго настрою з'яўляцца Цішка Гартны—паэта пралятарыя.

„Я рабочы—гарбар,
Рыцар працы цяжкой.
Я з жалезнай душой,
З сэрцам зыркiм, як жар!

У вачах іскры маіх,
А жалеза у руках,—
Шкура гнецца ад іх
У адзiн мiх, у адзiн мах!

Я здружыўся с трудом,
Я у iм рос, я у iм крэп;
Запрацованы хлеб
Люблю мець за сталом.

Ня хачу, ня прывык
Склаушы рукі хадзіць:
Я гарбар—працаўнік,
Я жыву, каб рабіць!

Фундаментны мэтыу яго песьні—гэта пачуццiю свае сілы—сілы усяго рабочаго клясу, які творшць скарбы сьвету. Вось чаму усе мукі яго жыцця—нічога перад яго сілаю і ня надрываюць у ем веры і надзей. Зварот чыстых ідэй у дзела—упорнаю працаю—захапляя у Цішы Гартнаго сваею вераю і ня перадатнасць. Шчасця і воля народу, любасць да яго і гатоўнасць легчы ахвяраю на аутар за яго аслабаджэння—ня даюць яму спакою. Яго няспакоіць вечная пакора, нявольнасць і нядбайнасць за свае налажэння—якая паэта лічыць самым страшным варагом зацяглаго панавання нядолі. Вось чаму ен пражэ буры, у якой бачыць элементы вызвалення ад рабства і светач свабоды:

«Ня прашу спакою, ня прашу забыцця,
Бо жыццё заусюды у цышы замірая,—
А прашу я буры, бо із буры жыцця
З сілаю магучай біцца пачыная».

X

Але калі Колас, Купала, Ціотка, Гартны і шмат іншых імяу у сучаснай беларускай літэратуры з'яўляюцца прадстаўнікамі самавітасці, вышаўшымі з гушчы народу, з сям'і селян і работнікаў, Божаю міласцю надараных з нараджання талентамі ля выявы душы самога народу, яго перажыванняў, пачуцця і жаданняў—та Максім Багдановіч—паэта з усім іншага тыпу—ён паэта дасканалы інталігэнт, усебакова свядомы, з вялікімі задаткамі нязвычайнага дару, падмацаванага шырокім пазнаннем—ён зразу ж ідзе свядомай дарогаю сваей, асабісцай—індывидуальна—раўнуючы да усей грамадкі народных паэтаў.

Максім Багдановіч радзіўся у 1892 годзе у сям'і вучыцеля з Гродзеншчыны і доля яму з маладых гадоў папрыяла, бо дала можнасць вучыцца, багаціць укладзены з роду талент, шырыць і глыбіць яго. Яму удалося скончыць ніжэйшую школу і перабрацца у вышэйшую у Яраслаўскі Ліцэй. З двух гадоў ён быў разлучан з бацькаўшынай—Беларусяй і жыў на чужыні, але ўжо с часу свайго свядомага жыцця затужыў аб ёй. Цяга да роднай краіны абуяла ім, і ён рваўся да яе. Няведання ж роднай мовы—многа прашкодзіла яму. Дзякуючы сваей здольнасці, ён саматугам, з кніжак і газэт, тэаратычна адвучваў родную мову і пачынаў пісаць беларускія вершы. Гэта яму удаецца і творы зразу выходзяць чыстымі ды здатнымі. Артыста у душы, іён пачуццёмі красы, багатая і буйная, мастацкая выліў у свае творы. І творы яго ка арыгінальнасці і па дзіўным сплету роўных хворам—цудоўна і асабісты у беларускай літэратуры.

Янка Купала ўзбагаціў беларускі слоўнік многімі пекнымі словамі у сваіх творах—Максім жа Багдановіч—хворамі верша. У выпушчаным зборніку яго вершаў пераважаюць сонэты, за імі у прыгожым зніжку ідуць мала ужываныя пэнтраменты, зграбныя трыолеты, музычныя рондо, октавы, тэрцыны. Усе гэта ён стараўся рабіць, каб дасягнуць найбольшай гібкасці роднай мовы, найроўняўшага выхільу. І нельга сказаць, каб ён гэтага ня зрабіў.

Ля прыкладу колькі яго вершаў:

Трыолет:

Калісь глядзеу на сонца я,
Мне сонца асляпіла вочы.
Ды што мне цемень вечнай ночы:
Калісь глядзеу на сонца я!
Няхай усе з мяне рагочуць,
Адповець вась ля іх мая:
Калісь глядзеу на сонца я,
Мне сонца асліпіла вочы!

Рондо:

Узор прыгожы пекных зор
Гарыць у цем і небасхіла.
Вада стаукоу, балот, вазіор
Яго у глыбі сваеі адбіла.

І гімн спявая жабау хор
Красе, каторую з'явіла
Гразь луж; напоуніць мгла прастор
І у станя з іх, гарачы міла,

Узор:

І сонца дальш клянучь, што скрыла
Луж зоры дніом. І чуя бор,
І чуя поле крэхат хілы,—
Ды жаб няучуць вышэй ад гор
Там, дзе ж чыя рука зрабіла узор.

Актава:

Як мосны рэактыу, каторы выклікая
Між строк ліста, мауляу нябошчыка з землі,
Рад раньш нявідных слоу — так цемень залівая
Зелены, быц ам лед, халодны нябасхіла,
І пряз Імглу яго патроху выступаю
Маленькіх, мілых зор дрыжашчы срэбны пыль.
Здароу, радзімыя! Масней, ясней, гарэця
І сэацу аб красе прыроды гаварэця!

Пэнтамэтр:

З нізкаго берагу дно акіяна вачам нядаступна,—
Глуха укрыла яго сіняя цемянь вады.
Але узбярыся у гору на вяршину прыбрэжная страмціны,—
Кожны каменчык на дне пэуна пабачыш ты стуль.

А вось адзін з яго санэтау:

На цломнай гладзі сонных луж балота,
За снег нябеснай вышыны бялей
Кругом паусталі чашачкі лілей
Між начарнеушных караньяу чарота.
Укруг плесьня, бруд,—разводцэць гніль спякота,
А краскі у сіож ня робяцца гразней
Хоць там плыве парою слізкі зьмей
І ржаучына ляжыць, як пазалота.
Цяпер даволі топкая багно
Гніль сотні год збіраючы, яно
Смуроднай жыжкаю узгадавала
Цьвятоу расістых чыстую красу
Маліся ж, каб злітоунасці стрымала
Тут смерць сваю ня звонкую касу.

Ці ж ня жывая пекната паэзі! Здаецца Максім Багдановіч і радзіўся толькі ля яе, бо нішто яго ня цікавіла гэтак у жыцці: ні змаганьня за жыццё, ні доля-нядоля адных і багацьця другіх, ні жаданьня і бараньба за вялікі ідэалі у жыцці—нічога. Яго было усе—краса, прыгожасьць. І штоб ня апісваў ен павядальная—усяроупа элямэнт прыгожато глушыу усе. Бадай ен усю здольнасць атдаў бы сваю ей адной, усе песьні ей выпяваў бы, каб ня зьве прычыны, якія і да сябе вымушалі звярнуць увагу і датыркнуцца песьнямі; гэта разлука з роднай крайнай і глыбокая любошч да яе і, друдгая, хвароба, якая з маладых год тачыла яго (сухоты. І дэўе гэтыя прычыны, кожная дс сябе цягнуць, атрывалі паэту ад любога яго ачуваньня і упою, і ен пеяў аб адным і другім. Краіня сваіой, яе мінушчыня слануй, яе долі—нядолі—Максім Богдановіч пасвяціў троха сваіи творау. якія вышлі шэдэурамі с пад яго перак, да таго моснымі, да таго сільнымі, Хвароба ж сваім чарадом выцягла са струнау яго леры гэткаія ж сільныя рэчы па суму.

Ня кукуй ты, шэрая зязюля,
Сумным гукам у бары!
Мо і скажаш, што я жыці буду,
Але лепш ня гавары:
Бо ня тоя сведчыць мае сэрца,
Грудзі хворыя мае;
Боль у іх мце душу агартая,
Думцы голас падае.
Кажа, што ня доуга пражыву я.
Што загіну без пары...
Прыляці ж тады ты на магілу
Закукуй, як у бары!

Азнаньня ня доугавечнасці свае, прагляд у блізкі канец, і безмерна катавалі Максіма Багдановіча; сваю творчасць ен вел мі шанавау ды ставіў вышэй усяго, бу лічыў яе службаю таму краю, таму народу, якія былі яго роднымі. Трэба сказаць, што Максім Богдановіч адзін ад першых зачапіў сваім пэндлям і места, у яком знашоу асобную прыгожасьць, датыркнучую яго пачуцьця і вызваўшую песьні тоны.

Аглядаючы творчасць Максім Багдановіча, нельга ня спыніцца ля аднаго верша, каб ня прачытаць яго. Гэта — «Слуцкія ткачыхі» з цыкллю «Старая Беларусь».

Вось ен:
Ад родных ніу, ад роднай хаты
У панскі двор дзедя красы
Яны, бездольныя, узаты
Ткаць залатыя паясы.
І цягам доугія часіны,
Дзявочыя забыушы сны,

Свае шырокія ты іны
На лад персіцкі ткуць яны.
А за сцяной смяеца поля,
Зіяя неба з за вакна,—
І думкі мкнунца мімаволі
Туды, дзе разцвіла вясна,
Дзе блішча збожа у яснай далі
Синеюць міла васількі,
Холодным срэбрам з'яюць хвалі
Між гор ліючайся ракі.
Цямнея край зубчаты бору...
І тчэ, забыушыся, рука
Замест персіцкага узору
Цвяток радзімы васілька.

Багаты талент М. Богдановіча суліў многая даць у скарбніцу беларускай літаратуры, але вораг-сухоты, весь час перапынялі яго творчую працу, пакуль ня звялі у 1917 гаду у магілу. Паследя ад яго засталася— гэта упомянута, зборнічак яго вершаў «Вянок», які служыць эмблемай вянка на яго маглу.

XI.

Малалая, але багатая, беларуская літэратура, ня адну «Ціотку» як жаночую прадстаўніцу-паэтку мая у зніску імяу мужчынскіх паэтаў. Дужа здольная і выдатная маладая паэтка, яе паслядоўка—Канстанція Буйла. З гарачым сэрцам, с прагнай душой—яна поуна жыцьця і ахвоты да яго. І вось, творы яе дыхаюць пачуцьціом любасці, жарам хатеньня шчасця, трывогау разлукі і ачуваньням спатканьня. Канстан. Буйла — паэтка любасці—маладых гадоу, іх пазывау. Лірычныя прыгожыя вершы яе—як у люстры адбіваюць сабою усе гэты.

О, ня кажы ты мне, што жыцьцію надаела
І што на свеця жыць ня хочашь боляй ты:
Бо ужо ад мук жыцьця душа твая збалела
А у свеця столькі есьць гразі і цямнаты...

Быць здаліок ад усіх, жыць уласным жыцьціом, і гэты жыцьцію дзяліць толькі з блізкім другам—вось—аснова ня жыцьця... Укруг гэтаго уся зямля верціцца, укруг яго яна жыве. Ціж есьць што даражэй гэтаго? Не, покуль яна маладая і жыццерадая—німа другога вялікшаго і значнейшаго яго. Ей ня ідзе думка у голау, каб хто змог асмучаць радасць гэтых дніоу, і страх ахапляя, калі з'яу прабіваяцца да азнаньня і кажа, што упартая жыцьцію ня лічыцца нішчым: зазлуе на кагось і адбірае ад яго навіт волю. О! як страшна гэта! Паэтка ня можа з гэтым згадзіцца: яна б усе зрабіла б, гэтаго ня было. Але сілау у яе ня стае і калі пераняць магчымасці дык хоць што небуць яка рвецца зрабіць, каб павясяліць такіх няшчасных, скрасіць іх жыцьцію у няволі, папоунць нядастачаю цекнасцю. Але і гэты ня па яе сілам—астаюцца адны ціоплыя пажаданьня, якія дачуваюцца у другіх:

Каб я крыльля льогкай пташкі
Салавейкі мела,
У гай вясіолы, у гай зяліоны
Яб ня паляцела.
Каб я мела голас звонкі.
Голас салау, іны,
Яб спеваці ня ляцела
На дрэуцау вяршыны.
Я бы с песьняй паляцела
У горад той далекі:
Там есць дом пануры-сумны,
Ціомны і высокі.
На вакне загратаваным
С песьняй я бы села
І вастрожнікам няшчасным
Сваю песьню б пела,
Я пеяла б аб свабодзя,
Аб шчаслівай долі,
І забыліся б пры песьні
Яны аб нядолі.
Галасамі дзіуных чарау
Я бы залівалась,
Лясоу нашіх, ніу прывольне
Успомніць ім старалась.
І пад песьню маю думкі
Іх бы прасвятлелі,
Твары радасным бы смехам,
Шчасцям заяснелі.
І ня цяжкая была бы
Ім тады няволя,
Бо пад песьню яны б снілі
Аб шчаслівай долі.

(«Баб я мела»)

Свае творы паэтка сабрала у зборнічак пад назваю: „Курганная кветка“, які выдан у Вільні. Кан. Буйла гадоу 23. Яна народная вучыцялька. Беларуская літэратура шмат чакая ад яе.

XII.

Казаць толькі аб успомняных намі самых выдатных прадстаўніках беларускае літэратуры, якія кожны паасобку так сама выяўляюць сабою той ці іншы яе напрамак і настрой, яшчэ патом цаліком ня сказаць наагул аб усей беларускай літэратуры. Па пад ліку, зроблянаму некулькі часу таму назад, у „Нашуй Нівя“ друкавалася боляй 60 рожных паэтау і пісьменнікаў беларускіх. І сярот іх бяз сумленьня, шмат выдатных, плодных і здольных

людзей. Многія ніколькі ня уступаюць па таленту абгавораных намі — можа толькі крыху, таму, што яшчэ ня паспелі яны у іх у канец развярнуцца. Гэтак, я удамяну аб. Ф. Чарнушэвічу, А. Гаруну, Галубку, З. Бядулю, А. Зязюлю. Кожны з іх сваімі творамі паказалі якая сіла і талентнасць захавана у іх; трэба толькі папрацаваць над ашліфоўкаю яе ды папоуніць крыху пазнаньнямі. Але і бяз гэтаго яны паспелі ужо адмеціць сябе у беларускай літэратуры і заваяваць асобная мейсца. Кожны з іх мая гардасць пахваліцца выданымі зборнікамі сваіх твораў, дзе можна шмат найці удалых і сільных рачэй. Так, надоячы вышау зборнік вершаў А. Гаруна „Матчын Дар“. Раней выпушчаны пекныя „абразкі“ З. Бядулі, некулькі апаведаньняў Галубка, вершы Зязюлі. Нельга ня упомніць паміж ходам, што Галубок у апошні час напісаў некулькі сцэнічных твораў, якія маюць пацеху бачыць са сцэны у Мінску і другіх гарадох Беларусі. Ф. Чарнушэвіч пераляжыў на беларускую мову шмат рачэй Т. Шэўчэнкі, між іншымі яго паэму „Кацярына“.

За імі трэба паставіць яшчэ двух ня слабых пісьменнікаў — гэта А. Пауловіча і Ядвігіна Ш. Творчасць іх зусім асабістая: А. Пауловіч — гэта талентны гумарыста і жартунік. Яго пекныя плаўкія вершы усюды вядомы на Беларусі і рэдка хто ня пукаеўся со смяху, чытаючы іх. Ядвігін Ш. здольны лірыст і символік хаця і бытавання рэчы яго талентныя. Ня чуж Ядвігін Ш. здороваго бадзіоручаго гумору. Той і другі маюць ужо выпушчаныя кніжкі сваіх твораў. Першы, А. Пауловіч, „Снапок“, другі Ядвігін Ш. „Васількі“ і „Казкі“.*)

*) Спіс сучасных беларускіх пісьменнікаў:

1. Янка Купала (вершы, драмыт. рэчы) — селянін, служачы;
2. Якуб Калас (вершы, проза, драма) — селянін, народны вучыцель;
3. Максім Багдановіч (вершы, проза, крытыка) — сын вучыцеля з селян, служачы;
4. Алесь Гарун (вершы, проза, публіцыстыка) — рабочы 8 селян (сталяр);
5. Цішка Гартны (вершы, проза, драма, публіцыстыка) — рабочы 3 селян (грабар);
6. Кароль Каганец (вершы, проза, драма) — ляснік з селян;
7. Максім Гарэцкі (проза, крытыка, публіцыстыка) — селянін, каморнік;
8. Мацей Крапюка (іначэй Цётка) (вершы, проза, публіцыстыка, селянка, вучыць елька);
9. Альбэрт Пауловіч (вершы сатырычныя і гумарыстычныя) — мещанін, служачы;
10. Змітрок Бядуля (вершы, проза, публіцыстыка) — мещанін, гандлёвы служачы;
11. Канстанція Буйло (вершы, драма) — мещанка, вучыць елька;
12. Галубок (вершы, проза, драма) — селянін, жалезнадарожны служачы;
13. Алехновіч — Чэркас К. (вершы, проза, драма) — артыста;
14. Антон Новіна (крытыка, публіцыстыка) — літэратар;
15. Еласт (В. Ластоўскі) (проза, публіцыстыка) — літэратар;
16. Шантыр Фабіян (вершы, проза, публіцыстыка) — рабочы з селян (муляр);
17. Лёсік Яз п (проза, крытыка, публіцыстыка) — нар. вучыцель з селян, літэратар;
18. Ядвігін Ш. (проза, публіцыстыка) — з дробнай шляхты; служачы;
19. Чарнушэвіч Тодар (вершы) — рабочы з мещан (кравец);
20. Леучык Гальяш (вершы) — служачы;
21. Бульба А. (ён жа Стары Піліп) (крытыка, публіцыстыка) — з служачай інтэлігенцыі, гандлёвы служачы;
22. Земкевіч Р. (крытыка і бібліаграфіка) — з дробнай шляхты, інжанер;

XIII.

Вось тья кропкі вядамосцяу, якія у варунках свае працы і залежна карыстанню, удзяляным у распараджэньня часам, удалося накідаць і вылажыць перед вамі, шануюныя слухачы. Паўна, гэтым можа і ня удадася дасягнуць тае мэты, якая б жадалася, зацікавіць вас значнасцю і гістарычнай важнасцю таго хватку, якім маяцца маладая беларуская літэратура. Калі гэта так, та зусім ня таму, што ня вагкі знак, што і ціку да себе ня вызвая, а таму, трэба думаць, што дару нарысу яе абразоу і значнасці я ня маю. Каб ахапіць яе усебакова і вылажыць перад вамі, раунуючы з другімі, яе уплыу на агульны прагрэс і развіцьціо ды нацыянальная атраджэньня, трэба ~~дольнасць~~ мастака-маляра. Німа, аднак суменьня, ды чужды яго і вы, што беларуская літэратуране уздутая рэч, а багаты уклад у люцкую культуру.

Тья варункі, у якіх яна жыла і тья прыпоны, якія стаялі і стаяць на дарозы яе развіцця—цяшка адазваліся на ей. Трэба мець у воку, што пры забітасці і цямнаце ня толькі у сэнся нацыянальнага самапазнаньня, а і з боку агульнай грамадскай, ныймючасць можнасці мець сваіх часописоу і нужнаго апарату—многа гіня і талентау і іх творау у ня веданьня ня дастатны патураньня сабе. Усе тоя, што мы маям, гэта праца апошніх 33 годоу, лічучы з першым перыядам—В. Дуніна і Багушевіча, заслуга „Наша Ніва“, якая вывудзіла з ямы завяданьня усе гэтыя цэннасці. Так, цэннасці! Цэннасці гэты, можа і ня па вартасці яшчэ усімі ацэньваючыя па насвядомасці закінутыя—але с часам маючыя заняць ня апошняя мейста у гісторыі народных літэратур. Прачуткія і прабачныя людзі, з нашых суседзяу, ужо зварочвалі увагу на яе ня раз і давалі свае думкі аб ей. Маям шчасця каацаць аб ім і мы самі.

Цаперашні час, які прыніос пачатак новай эры жыцця—эры аслабджэньня працоунаго народу ад прыгону сацыяльнаго і нацыянальнаго—дасць чулы штых свабоднай праяве творчасці шырокіх народных грамад.

23. Зазюля А. (вершы, перэклады) ксёндз з селян;
24. Гурло А. (вершы)—селянін, служачы;
25. Арол М. (вершы, проза)—селянін, нар. вучыцель;
26. Лобік Лявон (вершы)—рабочы з селян;
27. Лаўрын Жорсткі (ён жа Наз. Бываеўскі (перэклады і публіцыстыка)—мещанін, гандлёвы служачы;
28. Лявон Гмырак (крытыка, публіцыстыка) служачы (тэхнік);
29. Нёманскі (Пятровіч) (публіцыстыка)—селянін, служачы;
30. Янук Журба (вершы)—селянін, нар. вучыцель;
31. Стары Улас (вершы, проза)—ляснік;
32. Піліпау (вершы, проза)—селянін, служачы;
33. Фарботко Ю. (вершы, крытыка, публіцыстыка)—літэратар;
34. Петрашкевіч А. (Ф. Калінка) (вершы, проза, публіцыстыка)—селянін, земляроб;
35. Леушчэнка Е. (публіцыстыка)—вучыць ель;
36. Леуко Кандрат (вершы, драма)—селянін, служачы;
37. Галка Міхалка (вершы)—селянін, вучыцель і шмат другіх.

Справе падмогі прыходу гэтаго часу ва многум паслужыла беларуская народная літэратура, стаужапапярэдніцай новай літэратуры працоўнага народу. Мы сведкуем шырокага абуджэньня і нашага беларускага народу ад сну вякавога нябыцця, за чым ідзе зоу да творчасці гасударскае і грамадзянскае. цяшкая і трудная гэта задача—але пры тых здольнасцях, якія залягаюць у душы беларускага народу усе можна зрабіць. Прыкладам—маладая бадзіорая і сільная беларуская літэратура!

Змітро Жылуновіч.

СПІС ВYДАНЬНЯУ ПА БЕЛАРУСКУЙ ПІСЬМЕННАСЦІ.

А. ГІСТОРЫЯ І КРЫТЫКА БЕЛАРУСКАЙ ПІСЬМЕННАСЦІ.

- 1 Б. Г.—Песьняр чыстай красы. (Наша ніва. 1914. № 8).
- 2 Богдановіч М.—Бѣлорусское возрожденіе. (Украин. жизнь. 1915. № 1 и 2).
" (Глыбы і слаі), (Агляд белар. краснай пісьменнасці 1910 г.).
" (Наша ніва. 1911. №№ 3, 4 и 5).
- 3 Бульба А.—Грамадзянскае становішчэ В. Дунін-Марцінкевіча. (Наша ніва. 1910. № 43).
" „Гусяляр“ Я Купалы. (Наша ніва. 1910. № 43).
" „Песьні жалбы“ Якуба Коласа. (Наша ніва. 1910. № 40).
- 4 Бядуля Э.—М. А. Богдановіч (+ 12 мая 1917 г.) (Вол. Беларусь. 1917. № 1).
- 5 Віндоўскі Д.—„Курганная кветка“. (Наша ніва. 1914. № 47).
- 6 Гмырак Лявон—Беларускае нацыянальнае адраджэнне. Вялікодная пісанка. (В. Беларусь. 1917. № 12).
- 7 Горэцкі М.—Доктор Францыск Скарына. (В. Беларусь. 1917. № 12).
- 8 „Дзье страты“. (В. Беларусь. 1918. № 20—1).
- 9 Довнар—Запольскі М.—В. Дунін-Марцінкевіч і яго поэма „Гапон“.
" —В. Дунін-Марцінкевіч і яго поэма „Тарас на Парнасе“. П. П. Петск. 1896. 32 стр.
- 10 Дорошэнко Д.—Беларусы і іх нацыянальнае адраджэнне. (І лацінікаю; яшчэ „Нашай ніве“. 1909 г. № 4).
- 11 Дыямэнты беларускага прыгожага пісьменства. (Зборнік абраных твораў, з роткімі аглядамі працы пісьменнікаў). Кіеў. 1919).
- 12 Жылуновіч Змітро—Беларуская літэратура. (Зборнік „Зажыткі“ М. 1918).
- 13 Земкевіч Ромуальд—Вінцук Дунін-Марцінкевіч, яго жыццё і літэратурнае значэнне. (Наша ніва. 1910. № 48).
" Значэнне Францішка Скарыны у беларускай культуры. (В. Беларусь. 1917. № 13).
" 400-леццэ беларускага друку. (В. Беларусь. 1917. № 12).
" —Ян Баршчэўскі, першы беларускі пісьменнік XIX стагоддзя. (Вільня. 1911. (І лацінікаю; яшчэ у „Нашей ніве“. 1911. № 1).
- 14 Карскі Е.—Бѣларусская Энеида на изнанку. Харьков. 1908.
- 15 Л. (астоўскі) В.—„Васількі“ (Наша ніва. 1914. № 25).
" —Памажыця! (Н. ніва. 1913. №№ 37 и 38).
" —„Родныя зьявы“ Т. Гушчы (Наша ніва. 1914. № 41).
" —„Рунь“ М. Горэцкага (Наша ніва. 1914. № 39).
- 16 Л. Л.—Адбіткі клясовага змаганьня у беларускім пісьменстве. (Школа и ку совет. Белоруссии. 1919. № 2—3).
- 17 Лёсік Язэп.—„Антось Лата“. (В. Беларусь. 1917. № 33).
- 18 М. І.—Мае увагі. (Наша ніва. 1912. № 32).

- 19 Вина А.—Бѣлорусы, (Зборнік „Формы національнаго движенія“. Спб. 1909).
 „ —Білоруський національний рух. (Літ.—науковий вістник. 1910).
 „ —Бѣлорусское движеніе (Новый энцикл. словарь Брок.—Ефр. полут. 8).
 „ На дорозі да новаго жыцця. Пецябург. 1912.
 „ —Нашы песьняры. Вільня. 1918. (лацінкаю).
 20 Полуян С.—Білоруська поэзія в її типових представниках (Україн. хата. 1910 № 31).
 21 Пыпин А.—Исторія русской этнографіи. 4 тт. Спб. 1819—92 г.г.—аб беларусах. т. 4.
 22 Романов Е.—„Тарас на Парнасъ“ и др. белорусскіе стихотворенія. Могилев. 1902.
 23 С. В. С.—„Адвечная песьня“ Янкі Купалы. (Наша ніва. 1910. № 38).
 24 Святицькій І.—Відродженэ білоруськаго пісьменства. Львоу. 1908.
 25 Ф.-ко Ю.—Беларусь у песьнях. Бѣлорусское эхо. 1918. № 4, 5 и 6).
 „ Згукі сусветнай вайны 1914—18 г. у беларускай паэзіі.
 (Школа и культура совет. Белоруссии. 1919. № 1).
 26 Хлѣбцевич Е.—Народническая поэзія бѣлоруссов. Спб. 1917.
 27 Ш. Ядвігін—В. Марцінкевіч у практычным жыцці. (Наша ніва. 1910. № 48).
 28 Янулайтис А.—Аб маладым наеце с Крошына. Маладая Беларусь, т. I., сш. 3.
 Чачук Н.—Нѣсколькэ слов о новѣйшей бѣлорусской литературѣ.
 Извѣстія общ. слов. культуры. 1912. т. I. кн. 1.
 Яновіч С.—Беларуская літэратура у 1909 г. Наша ніва. 1910. № 7.
 Карский Е.—Белоруссы, т. III, вып. III аб новай беларускай літэратура—друкуецца.
 Очерк белорусской літэратуры, под ред. Янчука Н.—друкуецца.

Б. ВЫДАННЯ ПА БЕЛАРУСКУЙ ПІСЬМЕННАСЬЦІ.

ВЕРШЫ.

- Апаведаньня і легенды вершам рожных аўтору. Вільня. 1914. лацінкаю
 Абдановіч М.—Вянок; кніжка выбранных вершоу. Вільня. 1913.
 Ауйло К.—Курганная кветка. Вільня. 1914.
 Аурачок М. (Богушевіч Ф.) Дудка беларуская. Пецябург.
 „ Тое самае. Вільня. 1918. лацінкаю.
 5 Бидля Янка—На прызбе. Вільня. 1918. лацінкаю.
 Гартны Цішка—Песьні. Пецябург. 1913. лацінкаю.
 Грэн Алес Матчын дарь думы і песьні. 1907—1914,—Менск. 1918.
 Ізюля А.—З роднаго загону. лацінкаю.
 Іолаас Якуб—Батрак. Як. Юрка забагацей. лацінкаю.
 „ —Песьні жальбы.
 „ —Сымон музыка—поэма, ч. 1—3. Менск 1918.
 Купала Янка—Адвечная песьня. Пецябург. 1910.
 „ Гусляр. Пецябург. 1910. лацінкаю.
 „ Жалейка—зборнік вершау. Пецябург. 1908.
 „ —Шляхам жыцця—зборнік вершау. Пецябург. 1913.
 „ Спадчана. зборнік творау—друкуецца.
 Чыжык Гальяш—Чыжык Беларускі, зборнік вершоу. Вільня. 1912. і лацінкаю.
 Янка Янка (Неслухоўскі Іван)—Вязанка. Пецябург. 1903.
 Марцінкевіч В.—Вечарніцы. Пецябург. 1909. лацінкаю.
 „ Гапон (аповесць). Пецябург. 1907. лацінкаю.
 „ Стауры—гауры. лацінкаю.
 „ Шч роускіе дажынкі. Купала. (аповесці). Пецябург. 1910. лацінкаю.
 „ Снопіч Альберт.—Снопіч—зборнік вершоу. Вільня. 1910.
 „ Сымон (Богушевіч Францішек)—Смык беларускі. Пецябург. 1908. лацінкаю.
 „ Тое самае. Вільня. 1918. лацінкаю.

- 16 „Тарас на Парнась“—б'лор. поема. Витебск. 1896. Тоже. 1898. Тоже. 1910. изд. 3. Могилев. 1902. изд. Е. Романова. Вільня. 1909. і лацінікаю. Мінск. 1917. Наша ніва. 1909. № 40. „Мінскій лісток“ 1889. № 37. „Смоленскій в'бстник“ 1890. № 37. „Витеб. губ. в'д. 1895—96 г.г. Радимич Е.—Из міра русских народных преданий. Витебск. 1896.
- 17 Цётка (Алоіза з Пашкевічоу Кейрсісовая)—Скрыпка Беларуска. Вільня. 1918. лацінікаю.

ПЕРЭКЛАДЫ:

- 18 Косич М.—Переложеніе н'которых басень Крылова на б'лорусское нар'ч'іе. Чернигов. 1903.
- 19 Міцкевіч Адам.—Пан Тад-уш: перавярнуу Марцінкевіч. Пецябург. 1907. лацінікаю.
- 20 Шэвчэнка Т.—Кацярына; переклад Ф. Чернышэвіча, пад ред. Янкi Купалы. Вільня.

II. АПАВЕДАЊНЯ.

- 1 Беларускіе жарты. Мінск. 1915.
- 2 Беларус П—Якім Бяздольны. Вільня. 1914.
- 3 Бірыло Сьцепка—Стражнік. Вільня. 1915.
- 4 Бядуля Змітрок—Абразкі. Пецябург. 1913. лацінікаю.
- 5 Галубок—Апаведаньня. 1913.
- 6 Гвозд Л.—Праклёнашы. Пецябург. 1913.
- 7 Горэцкі Максім—Рунь (апаведаньня). Вільня.
- 8 Гушча Тарас—Апаведаньня. Вільня. 1912.
- „ Нёманоу дар. Пецябург. 1913.
- „ Родныя зьявы. Вільня. 1914.
- „ —Тоустае палена. Пецябург. 1913.
- 9 Колас Якуб—Прапаў чэлавек. Пецябург. 1913.
- 10 Лёсік Я.—Ня усе разам, ягомосьці!.
- 11 Мятавыя лісточкі.—лацінікаю.
- 12 Новіч А. Амэрыканец—апаведаньне.
- „ —У дому лепей —апаведаньне. Пецябург. 1911.
- 13 Таурус—Аб чым шэацелі лісьця. Пецябург. 1913.
- 14 Ш. Ядвігін—Бязрозка і др. Вільня. 1912.
- „ Тоя самае. Менск. 1918.
- „ Васількі.
- „ Дзед завала. Вільня.
- 15 Амфітэатроў—Хіліб'ртава пакута і др.; вольны переклад В. Л. Вільня. 1912.
- 16 Бэльямі—Казка аб вадзе; перел. А. В. Вільня. 1907. і лацінікаю.
- 17 Гаршін Всеволод—Сыгнал—Москва. 1918.
- „ Усевалод—Сыгнал. Вільня. 1914.
- 18 Горкiй М.—Архіп і Лявонка; перекл. Т. Г. Вільня. 1910. і лацінікаю.
- 19 Конопніцка Марыя—Дым; перекл. Зязюля. Вільня. 1909.
- 20 Ожэшковая Эліза—Гэдали—апаведанне. Вільня. 1917. і лацінікаю.

III. ДРАМЫ.

- 1 Алехновіч (Олехновіч) Францішк—Базілішк—казка ў 3 актах. Вільня. 1918. друков. лацінікаю.
- „ Бутрым Няміра (Каменная труна) піеса ў 2 актах с прологам. Вільня. 1918. друкована; лацінікаю.
- „ Калісь—драмат. абразок у 2-х актах. Вільня. (друкована)
- „ —Манька—піеса ў 4-х актах. Зборнік сцэні. творау, т. I. с. 1.

- ” Францішк—На Антокалі—піеса у 3 актах са спевамі і танцамі Вільня. 1918 г. друкавана; лацінікаю.
- ” —У лясным гушчары—казка у 1 акці. Вол. Беларусь. 1918. № 28.
- ” —Чорт і баба—жарт у 1 акце. В. Беларусь. 1918. № 32; таксама у Зборніку сцэн. твораў, т. 1, сш. 2.
- 2 Беларусі Максiм—Атрута. (Абразок). Наша ніва. 1913. № 8 і 9.
- 3 Валодзьскі А.—Як яны жаніліся; перэклад Влоста; літаграфавана.
” Толя самае. Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сшыт. 2.
- 4 Гартны Цішка—Хвалі жыцця—драма у 3 дзеях. Зборнік „Зажыткі“.
- 6 Грамыка М.—Зьмітрок з „Высокай Буды“, драма у 4-х дзеях. В. Беларусь. 1918. № 33, 34 і 35.
- 7 Гушча Тарас—Антось Лата—камедыя на 2 акты. В. Беларусь. 1917. № 27 і 28.
” —Антось Лата—сцэнічныя творы на 2 акты. „Сцэнічныя творы“ Т. Гушчы.
” — На дарозі жыцця („Сцэнічныя творы“ Т. Гушчы).
- 8 Доле кіе—Міхалка (камедыя у 1 дзеі). Пецяўбург 1911. (літаграфавана).
” —Толь самая. Зборнік сцэнічных твораў т. 1, сш. 2).
- 9 Баганец К.—Модны шляхтык (бытовая камедыя у 1-ым дзеі). Пецяўбург. 1910. (літаграфавана; таксама у Зборніку сцэн.—твораў, т. 1, сш. 2).
- 10 Кратунікі М.—Парэвізіі (камедыя у 1 дзеі). Пецяўбург. 1911. (літаграфавана; таксама у Зборніку сцэн. твораў, т. 1, сш. 2).
” —Пашыліся у дурні (жарцік у 3-х дзеях). Пецяўбург. 1910. літаграфавана; таксама у Зборніку сц. твораў т. 1, сш.
- 11 Купала Янка—Паўлінка (камедыя у 2 дзеях). (літаграфавана).
” Толя самае (сцены із шляхоцкага жыцця у 2 актах). (Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сш. 1).
” —Сон на кургане (у 4-х абразок). Пецяўбург. 1912. (друкавана)
- 12 Ожшко Эліза—У зімовы вечэр (сцена ў 1 дзеі, перэкладу Бласт.) Пецяўбург. 1910. (літаграфавана; яшчэ і лацінікаю).
” —Хам (мужык) (образ). Пецяўбург. 1912 (літаграфавана).
13. Прыгаворка Наум (Гінуц Дунін—Мар інкевіч,—Залёты (сьмяхотная штука у 3-х дзеях) (В. Беларусь. 1918. № 10, 11 і 12).
” —Толя самае (Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сш. 1).
” —Пінская шляхта (фарс—водэвіль у 1 дзеі) (Беларусь. 1918. № 30 і 31).

ПВРЕКЛАДЫ.

1. Чехов А.—Мядзведзь (жарт у 1-м акці. (літаграфавана; таксама ў Зборніку сцэн. твораў, т. 1, сш. 2).
” —Сватаньне (жарцік); пералажыў Н. Чарноцкі. Пецяўбург. 1910. (літаграфавана).
” —Толя самае (жарт у 1 акце) (Зборнік сцэн. твораў, т. 1, сш. 2).

IV. ДЗЕЛЯ ДЗЯЦЕЙ.

1. Віткевіч С.—Дзядзька Голад (апаведаньне); перэлажыла Зязюля. Вільня. 1911.
2. Дзіячая чытанка. Мінск. 1917.
3. Жеромскі Ст., Віткевіч Ст.—Штоб не здарылася і др. перетлумачыла Зязюля. Мінск. 1914.
4. Лейко К.—Снатворны мак. (сцена для дзіячых таіроў). Вільня. 1912.

V. ЗБОРНІКІ.

1. Ёядікодная пісанка на 1913 г. 2. (1904—1914). Вільня 1914.
3. Гушча Тарас—Сьценічныя творы. Мінск 1917.
4. Дыямэнт беларускага прыгожага пісьменства № 1. Кіаў. 1919.
5. Зажынкi першы збор творау беларускіх песьньроу і пісьменнікаў вышэйшых 3 сям і працоунаго народу). Масква. 1918.
6. Зборнік „Нашей нівы“ № 1. Еільня. 1912. (лацінікаю).
„ „ „ „ № 2. „ 1912.
7. Зборнік сьценічных творау, том 1, сшытак 1 (камэды). Менск. 1918.
8. Тоя ж, т. 1, сшытак 2 (вадэвілі). Менск. 1918.
9. Календарь „Нашае нівы“ на 1910. Еільня 1910, 1911,—1915. гг. Вільня 1910,—1914. гг.
10. Беларускі календар на 1916 г. 1917, 1918 г. Еільня.
11. Календар „Заранка“ (праваслаўны і каталіцкі) на 1919 год. Менск.
12. Беларускі календар на 1919 Вільня.
13. Колядная пісанка 1913. Еільня. 1913.
14. Літэратурны зборнік „Еольнае Беларусі“, сшытак 1. Мінск. 1917.
15. Маладая Беларусь (зборнік—часопісь), сэр'я 1, ш. 1. Пецябург. 1912. (рускім і лацінскім шрыфтам набор).
„ „ сэр'я 1, сшытак 2. Пецябург 1912. (гражданкаю і ла інікаю).
„ „ сэр'я 1, сшытак 3. Пецябург 1913. (гражданкаю і ла інікамі).
16. Раніца (думкі беларускай студыянкай мелочі—зборнік № 1.

VI. ЧАСОПІСІ.

1. Наша доля—газэта (Вільня. 1905).
2. Наша ніва—тыднёвік, (вых. у Вільні з 1906 па 1961 г.).
3. Гоман—газэта (2 р. у тыдзень)—Еільня, 1916, 17 и 18 гг.
4. Вольная Беларусь—газэта (1917), тыднёвік (1918) Мінск.
5. Беларускі шляхт—штодзённая газ та. (Менск. 1918 р.).
6. Дзяніца—галэта (№ 1—5 у. Пецябурга, № 6—44 за 1918 г. і 1—5 № за 1919 г. у Маске).
7. Грамядзянін—газэта (Еільня. 1919).
8. Беларуская думка—газэта (Еільня. 1919).
9. Беларусь—тыднёвая каталіцкая газ-та (с 1913 р. і далей; Еільня) (ла інікаю).
10. Ёарта—штомесячнік. Менск (1918 г.).
11. Грамада—газэта (№1—4) у Менску (1917 р.).
12. Крывічанін—месячнік (Еільня. 1918). (лацінікаю).
13. Крапіва—журнал, адзін № 1 у Еільні.
14. Лучынка—месячнік (Менск 1914).
15. Беларуская Рада—газэта (по рускі і беларускі (с 25—XI 1917 по янв. 1918 Менск).
16. Беларуское слово—газ та (по рускі і беларускі) (Киев. 1918).
17. Белорусское эхо—газэта (по рускі і беларускі) (Киев. 1918).
18. Новый вѣстник—газета нѣм. оккупации. (Вільня. 1918).
19. Школа и культура совет. Белоруссии.—ежемесячник (с белор. отд.) (Менск. Бобруйск 1919).
20. Белорусская земля № 1 от 1918 г. (за 1 марта больше не вых. (Менск; на р. яз.)
21. Белорусская криница—двутыднёвік на русск. яз. (№ 1—2 за 1918 г. і 1—2 за янв. 1919). (Петроград).
22. Червоны шляхт—двутыднёвік (Петербург 1918) (на русском яз.).
23. Сове кая Беларусь. Смоленск. 1920 г. (на белор. яз.).
24. Беларусь—Менск (на белор. яз.).

КЪ ВОПРОСУ О МЕТОДИКЪ РОДИНОВЪДЪНІЯ

(Краткій очеркъ, читанный на курсахъ Бѣлоруссо-вѣдѣнія).

Всякій научный и учебный предметъ, чтобы имѣть право на вниманіе аудиторіи или читателей, долженъ прежде всего доказать свое право на самостоятельное существованіе и выявить свое лицо; а затѣмъ доказать все то свое значеніе, благодаря которому онъ выбранъ среди громаднаго запаса систематическихъ знаній и имѣетъ притязаніе, въ данное время и въ данномъ мѣстѣ, на активное вниманіе слушателей или читателей.

Тѣмъ болѣе справедливо это требованіе по отношенію къ научно-учебн. предметамъ сравнительно новымъ, какимъ является въ данномъ случаѣ родиновѣдѣніе. И на обыденномъ языкѣ и въ научно-учебной литературѣ до сихъ поръ не только различно называютъ данный предметъ, но и различно понимаютъ неправильные синонимы родиновѣдѣнія: отчизновѣдѣніе, отечествовѣдѣніе и отчасти краевѣдѣніе.

Неправильно понимаютъ Родиновѣдѣніе, считая его только методомъ нагляднаго прохожденія курса естественно-историческихъ наукъ. Способствуя въ большой степени наглядности, Родиновѣдѣніе не есть только методъ, но и самостоятельный вполнѣ опредѣленный кругъ систематическаго знанія съ собственнымъ методомъ. Однако, Родиновѣдѣніе, правильно понимаемое, не слѣдуетъ излишне расширять ни до понятія отечествовѣдѣнія, ни даже до понятія краевѣдѣнія (въ нѣкоторыхъ случаяхъ). Точно также нельзя понимать Родиновѣдѣніе, какъ пропедевтическій курсъ школьной элементарной географіи и естествознанія въ цѣляхъ усвоенія нѣкоторыхъ элементовъ географическихъ понятій и естествовѣдѣнія.

Даже и на школьной ступени Родиновѣдѣніе должно считаться за самостоятельный предметъ изученія, однако съ особенностями трактовки приуроченной къ дѣтскому пониманію.

Родиновѣдѣніе, правильно понимаемое, есть систематическое познаніе родины, въ смыслѣ губерніи, уѣзда, города, завода, села по методамъ и принципамъ географіи. Родиновѣдѣніе—мѣстная географія.

Правильность такого и только такого пониманія Родиновѣдѣнія доказывается объективнымъ рассмотрѣніемъ исторіи развитія предмета. Ходъ этого развитія зависитъ съ одной стороны, отъ эволюціи географіи, какъ науки и учебнаго предмета, съ другой—направляется мощнымъ государственнымъ и общественнымъ движеніемъ и всѣмъ комплексомъ социальнo-экономическихъ отношеній культурныхъ народовъ. Риттеръ и Гумбольтъ—основатели научной географіи—дали гениальныя схемы, съ одной стороны

разсмотрѣнія земли въ ея цѣломъ («Космосъ» Гумбольта), съ другой стороны, такихъ крупныхъ географическихъ объектовъ, какъ цѣлая часть свѣта («Европа» Риттера), и уже намѣтили путь къ дальнѣйшей дифференціи предмета.

Послѣдующая плеяда ученыхъ всего свѣта, вѣрная завѣгамъ научной географіи, и пошла по намѣченному пути. Отъ общаго землевѣдѣнія къ страновѣдѣнію, понимаемому все уже и уже. Отъ частей свѣта къ крупнымъ государствамъ, отъ этихъ—вообще къ самостоятельнымъ государственнымъ единицамъ; отсюда къ крупнымъ составнымъ частямъ каждаго государства и остановилось, наконецъ, на изученіи по тѣмъ же методамъ и принципамъ на сравнительно узкомъ, районномъ, но зато полномъ и систематическомъ изученіи—на Родиновѣдѣніи. (Конечно, здѣсь дается лишь общая направляющая эволюція географіи) Съ другой стороны, политическая жизнь, выдвинувшая на сцену федерацію и инныя формы соединенія мелкихъ государственныхъ организмовъ, заставила ихъ опасаться за утрату собственнаго лица, за потерю индивидуальности, обостряла иногда національные и экономическіе интересы, всѣмъ этимъ поощряла къ болѣе полному ихъ самоопредѣленію, самопознанію. Примѣры: Швейцарскій Союзъ, С.—А. Соединенные Штаты, Германія, Австро—Венгрія и др. У насъ въ Россіи къ краевѣдѣнію естественно вели наши далекія и обширныя окраины Кавказъ, Сибирь, Туркестанъ, Финляндія*). Быстрый расцвѣтъ экономической культуры и обостренная борьба за существованіе вызвали дальнѣйшій шагъ. Въ цѣляхъ полнаго и всесторонняго использованія природныхъ богатствъ каждой мѣстности, началось систематическое изслѣдованіе сначала болѣе или менѣе крупныхъ районовъ, а затѣмъ и небольшихъ.

Созданіе планомерной и цѣлесообразной жизни, общественнаго организма государства, властно потребовало изученія всѣхъ его элементовъ. И чѣмъ детальнѣе и систематичнѣе идетъ изученіе, тѣмъ выше результаты государственнаго и общественнаго строительсва. С.—А. Соединенные Штаты, напр., покрываютъ всю страну сѣтью агрономическихъ и метеорологическихъ станцій и тратятъ колоссальныя деньги на районныя изслѣдованія. Франція каждый годъ премируетъ труды по детальному изслѣдованію родины и т. д. Въ Россіи вопросъ о районныхъ изслѣдованіяхъ былъ выдвинутъ и отчасти осуществленъ въ формѣ: «статистическо-экономическихъ изслѣдованій губерніи и уѣздовъ». Но и у насъ и на Западѣ, какъ скоро была выдвинута проблема изученія по районамъ и усвоено все ея значеніе, такъ отчетливо обрисовалось, что внѣ мѣстаго общества внѣ его широкой и активной работы, разрѣшеніе этой проблемы невозможно. Слишкомъ она широка, многостронна. Посему насаждаются и появляются кружки и общества познанія родного края.

*) Въ последней краевѣдѣніи достигло большой высоты и совершенства и ранѣе другихъ частей русск. государства вылилось въ стройную и опредѣленную систему мѣстнаго узко-районнаго родиновѣдѣнія, давая въ конечномъ итогѣ синтеза мѣстныхъ родиновѣдѣній исчерпывающую картину краевѣдѣнія.

Съ этого момента, когда само общество мѣстами dorocтало до сознанія важности и необходимости Родиновѣдѣнія, послѣдному уже обеспечено прочное существованіе. Нельзя не отмѣтить также громадной роли мѣстной прессы. Цѣлый рядъ газетъ и журналовъ ставили и ставятъ себѣ задачей первой очереди освѣщеніе нуждъ и потребностей мѣстнаго населенія, условий его быта и культуры, а въ силу этого естественно давали рядъ цѣнныхъ сообщеній вообще по Родиновѣдѣнію и тѣмъ способствуютъ формированію предмета. В то же время и педагогическая мысль въ стремленіи создать рациональные принципы образованія и воспитанія, остановилась какъ-разъ на тѣхъ, которымъ наиболѣе отвѣчаетъ Родиновѣдѣніе. Въ само мѣ дѣлѣ, современная педагогическая мысль считаетъ прочно установленными слѣдующія положенія: обученіе должно быть воспитывающимъ, жизненнымъ и нагляднымъ. Какой же предметъ обладаетъ въ такой степени воспитывающей силой какъ Родиновѣдѣніе. Вѣдь оно больше чѣмъ какой-либо друго предметъ базируется на самодѣятельности. Оно своимъ методомъ разсмотрѣнія предметовъ закладываетъ правильныя основы міросозерцанія; оно воспитываетъ высшія эмоціи человѣческаго духа: чувства общественности, гражданственности, любви къ отечеству и родине, не говоря уже о высокиихъ интеллектуальныхъ и эстетическихъ переживаніяхъ. Равнымъ образомъ и принципъ «жизненности» недосыгаемо полно осуществляется въ Родиновѣдѣніи. Здѣсь каждый шагъ по пути познанія и изслѣдованія затрагиваетъ самую близкія жизненныя стороны и отношенія, въ кругу которыхъ человѣкъ живетъ и дѣйствуетъ. Наконецъ—и послѣдній принципъ—наглядность имѣетъ максимумъ своего осуществленія въ Родиновѣдѣніи. Здѣсь, именно, все основано на наблюденіи и изслѣдованія самой дѣйствительности, и экскурсионный методъ—основной и доминирующей методъ Родиновѣдѣнія. Такимъ образомъ и развитіе научно-учебной географіи, и политическая жизнь государствъ, и культурно-экономическія отношенія, и задачи внутри каждаго государства, и, наконецъ, педагогическая мысль—не только даютъ полное основаніе на признаніе Родиновѣдѣнія самостоятельнымъ предметомъ, но и отводятъ ему заслуженное почетное мѣсто среди другихъ научно-учебныхъ или вообще образовательныхъ дисциплинъ.

Въ школьной системѣ образованія Родиновѣдѣнію уже теперь на Западѣ и у насъ по новѣйшимъ программамъ отведено важное мѣсто, а судя по примѣру Америки, будетъ суждено занять руководящую роль. Но, быть можетъ, особенно должна быть велика эта роль во внѣшкольномъ образованіи. Здѣсь прежде всего умѣстно отмѣтить, что Родиновѣдѣніе вполне отвѣчаетъ всѣмъ специфическимъ принципамъ внѣшкольнаго образованія. Оно базируется на принципѣ самодѣятельности населенія—и, слѣдовательно, въ должной степени отвѣчаетъ принципу общественности; оно общедоступно, самостоятельно, систематично и планомерно и всецѣло основывается на принципѣ районной организаци. Но, сверхъ того, слѣдуетъ замѣтить, что положеніе Родиновѣдѣнія среди предметовъ внѣшколь-

наго образованія исключительно благопріятно потому, что большинство предметовъ (народный домъ, бібліотеки, читальни, курсы, театр и т. д.) имѣютъ задачей сообщить рядъ практическихъ свѣдѣній по тому или другому вопросу, указать средства къ внѣшкольному образованію, тогда какъ Родиновѣдѣніе, являясь однимъ изъ самыхъ активнѣйшихъ средствъ образованія, въ тоже время является самоцѣлью, такъ какъ заключаетъ въ себя максимумъ образовательнаго и, притомъ, самаго жизненнаго матеріала. Въ виду всего указанного, съ достаточнымъ основаніемъ выясняется все громадное значеніе Родиновѣдѣнія въ дѣлѣ школьнаго образованія. Въ низшей школѣ Родиновѣдѣніе должно являться тѣмъ основнымъ образовательнымъ предметомъ, въ которомъ берутъ себѣ матеріалы не только естествознаніе и исторія, но, по мнѣнію нѣкоторыхъ авторовъ, приводимому проф. Ивановскимъ въ своей книгѣ: «О преподаваніи географіи», и «списываніе, чтеніе, счетъ, пѣніе—все это при первоначальномъ обученіи должно брать свое содержаніе изъ родины». Въ средней школѣ—это незамѣнимый общеобразовательный предметъ одинаково важный на всѣхъ ступеняхъ ея, и имѣющій, помимо самостоятельнаго значенія, значеніе серьезнаго пропедевтическаго курса географіи. Въ высшей—это плодотворное поле научно-ислѣдовательской дѣятельности, при правильной и планомерной постановкѣ которой могутъ получиться громадные научные результаты. Воспитывающее значеніе Родиновѣдѣнія велико. Оно развиваетъ наблюдательность, активность, любовь къ родинѣ и отечеству, общественность, интеллектуальныя и эстетическія эмоціи, живое чувство любви и бережнаго отношенія къ природѣ, кладетъ основу и вырабатываетъ стройное міросозерцаніе,

Всѣ эти воспитывающія и обучающія стороны Родиновѣдѣнія еще въ большей степени присущи во внѣшкольномъ образованіи. Являясь незамѣнимымъ средствомъ для организациі непрерывнаго широкаго и глубокаго изслѣдованія русской природы и жизни населенія, Родиновѣдѣніе имѣетъ крупное государственное значеніе. Безъ него немислимо ни изслѣдованіе производительныхъ силъ Россіи, а иногда и установленіе правильныхъ формъ общественныхъ и соціальныхъ отношеній, наприм., правильное разрѣшеніе вопроса о мелкой земской единицѣ и т. д. Въ детальномъ и всестороннемъ изслѣдованіи своего отечества по районамъ мы отстали отъ Запада и Америки, а, между тѣмъ, территорія Россіи необъятна, природа чрезвычайно разнообразна и богата, громадно и населеніе, какъ по численному, такъ и этнографическому составу,—вотъ почему Родиновѣдѣніе для Россіи имѣетъ особенно важное значеніе.

Современная міровая война подчеркнула съ особенной силой вышесказанную мысль. Проф. Вернадскій въ своей рѣчи по этому поводу въ Академіи Наукъ говоритъ: «Пробилъ грозный часъ, требующій напряженія всѣхъ силъ, всей воли, всего разумнія. И его уроки не прошли даромъ. Сейчасъ всѣ поняли необходимость и неотложность планомернаго и широкаго изслѣдованія производительныхъ

силъ Россіи, ея природы и ея населенія, поняли, что только въ подъемѣ этихъ силъ заключается наше спасеніе.“ И это возможно и достижимо только однимъ путемъ—путемъ широкой организаци какъ познанія, такъ и использованія нашихъ производительныхъ силъ. Вмѣстѣ съ Тальгреномъ нельзя въ заключеніе не сказать, что «сознательное Родиновѣдѣніе является передовой силой общей культуры». (Тальгрень, Родиновѣдѣніе Финляндіи).

Имѣя своей задачей всестороннее и планомѣрное познаніе родины, Родиновѣдѣніе производитъ это познаніе своимъ собственнымъ методомъ, съ особыхъ установившихся точекъ зрѣнія. Гармоническій синтезъ этихъ точекъ зрѣнія, съ которыхъ изучается родина, и даетъ Родиновѣдѣніе. На первомъ планѣ вездѣ выступаетъ, такъ называемая, хронологическая точка зрѣнія или пространственная, дающая возможность ориентировать и всѣ объекты родины и ее въ цѣломъ въ пространственномъ отношеніи. Затѣмъ идетъ хронологическая точка зрѣнія или временная, широко понимаемая и въ смыслѣ геологическихъ періодовъ, и въ смыслѣ историческаго времени. Предметы Родиновѣдѣнія разсматриваются съ точки зрѣнія распредѣленія во времени. Третья точка зрѣнія—морфологическая, описательная, дающая описаніе качественныхъ и количественныхъ признаковъ родины. Слѣдующая—геологическая точка зрѣнія, систематизирующая по законамъ логики весь данный матеріаль родины. Всѣ эти четыре точки зрѣнія даютъ лишь матеріаль для описанія родины и называются описательными. Но Родиновѣдѣніе, какъ истинно научная дисциплина, стремится не только описать, но и истолковать факты и явленія. Посему родина поллежитъ разсмотрѣнію еще съ трехъ точекъ зрѣнія, истолковательныхъ. Первою задачей является установить генетическую связь фактовъ, явленій, ихъ причинную зависимость, закономерность—это дѣлаетъ генетическая точка зрѣнія. Чрезвычайно важно также обратить вниманіе и истолковать факты и явленія съ точки зрѣнія динамической, т. е. дѣйствія и вліянія одного объекта родины на другой, за исключеніемъ, однако, самого человѣка, такъ какъ взаимодействіе человѣка и природы, вліяніе природы на человѣка и его дѣятельность и обратно, составляетъ задачу особенно важно съ точки зрѣнія Родиновѣдѣнія—антропогеографической.

Детальное, расширенное и углубленное развитіе какой-либо изъ этихъ точекъ зрѣнія передаетъ дѣло уже въ область отдѣльной научной дисциплины (Исторія, Естествознаніе и т. д.).

Внѣшней формой выявленія занятій по Родиновѣдѣнію являются, главнымъ образомъ, экскурсіи, а работа съ руководителемъ идетъ и на экскурсіяхъ и въ формѣ лабораторно-эвристическаго метода. (Опытно-исслѣдовательскій методъ съ выявленіемъ работы посредствомъ ручного труда: лѣпка, черченіе, рисованіе, фотографированіе, аппликажъ, моделированіе, созданіе коллекцій, разработка письменнымъ способомъ и т. д.).

Родиновѣдѣніе, какъ въ школьномъ, такъ и во внѣшкольномъ образованіи имѣетъ двѣ главныхъ ступени: низшую, на которой происходитъ главнымъ образомъ, усвоеніе уже готоваго матеріала по мѣстному краю, и высшую, на которой происходитъ самостоятельное собираніе и обработка матеріала и, въ полномъ смыслѣ, научное изслѣдованіе родины съ той или другой стороны, въ результатѣ чего должно явиться научное Родиновѣдѣніе. Границу между этими ступенями, однако, трудно провести а въ нѣкоторыхъ случаяхъ и совсѣмъ невозможно.

Переходя теперь къ вопросу о содержаніи Родиновѣдѣнія, какъ образовательнаго предмета, слѣдуетъ не только отмѣтить, но и подчеркнуть, что это содержаніе полно и всесторонне передается идѣальнымъ построеніемъ содержанія Музея родного края. Послѣдній—есть фокусъ мѣстной природы и жизни человѣка, а потому такъ ярко и отражаетъ содержаніе Родиновѣдѣнія. Онъ же является и первымъ самымъ важнымъ средствомъ осуществленія Родиновѣдѣнія. Его литература по Родному Краю, его просвѣщенные дѣятели, его наглядный матеріалъ не только помогаютъ первымъ шагамъ въ этомъ направленіи, но и являются въ значительной степени критеріумомъ активности каждаго работника по Родиновѣдѣнію. Въ его источникахъ и научный изслѣдователь почерпнетъ не мало нужнаго матеріала и установитъ извѣстную преемственность изслѣдовательской работы, немало сохранивъ, такимъ образомъ, дорогого времени. Здѣсь же собираются и хранятся, насколько возможно, и практическіе результаты работы по Родиновѣдѣнію: описанія и изслѣдованія, матеріалы, собранные на экскурсіи, колекціи и т. д.

Музей родного края наиболѣе другихъ типовъ музеевъ отвѣчаетъ основнымъ принципамъ внѣшкольнаго образованія: общественности, самодѣятельности, общедоступности, бесплатности, систематичности, планомерности и принципу районной организаціи, а въ тоже время и общепедагогическимъ принципамъ. Въ особенности важно подчеркнуть, что получившій общее признаніе принципъ необходимости начинать изученіе окружающаго міра съ того, что окружаетъ насъ непосредственно, съ окружающей мѣстности, съ родины, только въ этомъ типѣ музея находитъ свое осуществленіе. Музей родного края—фокусъ мѣстной природы и жизни человѣка, колыбель и очагъ Родиновѣдѣнія, учебный кабинетъ и лабораторія, дѣятельный проводникъ культуры, самопознанія и бережно-любовно-охраннаго отношенія къ памятникамъ природы и человѣческаго творчества, основное ядро Музея въ самомъ широкомъ его пониманіи.

ПРИМѢРНЫЙ ПЛАНЪ СОСТАВА МУЗЕЯ РОДНОГО КРАЯ:

1. Глобусъ съ отмѣткой родного края. Компасъ.
2. Физическая и политическая карта Россіи съ такой же отмѣткой.
3. Карта губерніи, уѣзда, съ отмѣткой мѣста Музея.
4. Фотографическій снимокъ города или села, гдѣ находится музей, съ высоты птичьяго полета.

5. Планъ города или села, гдѣ находится музей.
6. Фотографическіе снимки и картины—рисунки данной мѣстности.
7. Фотографическіе снимки съ зданія Музея и планъ Музея.
8. Схематическая картограмма пространственнаго отношенія Родного края къ ближайшимъ сосѣдямъ (волостямъ, уѣздамъ или губерніямъ, къ естественно историческимъ и культурно-историческимъ областямъ Россіи, къ самой Россіи въ ея цѣломъ, къ нѣкоторымъ Западно-Европейскимъ государствамъ. Диаграммы на $\%$ же.
9. Схематическія картограммы и діаграммы на разстояніи отъ ближайшихъ культурныхъ центровъ, губернскаго или уѣзднаго города, столицъ, отъ моря, перваго меридіана, экватора. (Иногда и разстоянія отъ ближайшей станціи желѣзной дороги, пароходной пристани и т. д.).
10. Доисторическое прошлое Родного Края. Геологическія карты и схемы съ отмѣткой того, что было на мѣстѣ родины въ доисторическія времена.
11. Памятники доисторическаго человѣка: оружіе, украшенія и т. д. Образцы, фотографіи, рисунки, модели.
12. Историческое прошлое Родины въ типическихъ моментахъ.
13. Иллюстрированный календарь мѣстныхъ фенологическихъ явленій и особенно важныхъ дней въ году у мѣстнаго населенія. (Рисунки, фотографіи и т. п.).
14. Геологическій разрѣзъ родины въ краскахъ, фотографіи и схематическихъ чертежахъ и соотвѣтственно подобранные образцы мѣстныхъ горныхъ породъ и ископаемыхъ. Фотографіи, рисунки.
15. Геологическая карта и картограмма.
16. Почвенный разрѣзъ родины въ краскахъ, фотографіи и схематическихъ рисункахъ.
17. Образцы мѣстныхъ почвъ въ монолитахъ и коробочкахъ, съ приложеніемъ въ образцахъ ихъ химическаго анализа, а такъ же образцовъ веществъ нужныхъ для рациональнаго удобренія каждой изъ почвъ.
- 17 а. Гипсометрическая карта. Высота Музея надъ уровнемъ океана. Картины, фотографіи: горъ, возвышенностей, долинъ и низменностей.
18. Климатологическая карта общая и для данной мѣстности. Картограммы, діаграммы, схемы и кривыя для характеристики родины по облачности, господствующему направленію вѣтровъ, количеству атмосферныхъ осадковъ, продолжительности сезоновъ, вскрытія и замерзанія рѣкъ и озеръ, грозъ, града, мглы, тумановъ и т. д. Фотографіи и картины метеорологическихъ эффектовъ. Родное небо по сезонамъ—днемъ, ночью; картины, фотографіи, карты и діаграммы.
19. Метеорологическіе приборы. Термометры: воздушный, почвенный, водный; барометры: обыкновенный и анероидный; гигрометръ, психрометръ, дождемѣръ, лотъ, резиновый футштокъ, рейка и т. д.

20. Схема распределенія грунтовыхъ водъ. Карта распределенія озеръ, болотъ, прудовъ и рѣкъ долины съ указаніемъ водораздѣловъ. Картограммы. Картины, фотографіи и кинематографическія ленты: рѣкъ, пороговъ, водопадовъ, особенно красивыхъ частей рѣкъ и озеръ, поймы воды, наводненія и т. д.
21. Карта распределенія растительнаго царства данной мѣстности. Картограммы и діаграммы этого распределенія. Фотографіи, картины, кинематографическія ленты, характеризующія родину во всё время года съ точки зрѣнія жизни растительнаго царства.
- 21 а. Лѣсъ. Музей родного лѣса по Морозову. Фотографіи и картины.
- 21 б. Лугъ. Музей луга родины, составленный по Ускову. Засушка въ песокъ. Луга заливные, сухіе, лѣсные, культурные. Картины, фотографіи, картограммы.
- 21 в. Поле. Образцы хлѣбныхъ злаковъ. Фотографіи, картины изъ всѣхъ сезоновъ.
- 21 г. Сады и огороды. Планы, фотографіи, картины. Образцы продуктовъ.
22. Вредители растительнаго царства и благодѣтели тоже растительные, наприм., спорынья, грибки, бактеріи, Препараты, образцы, микрофотографіи, рисунки, схемы.
23. Неудобныя для сельско-хозяйственной культуры мѣста: овраги, болота, пески, солончаки, крутые склоны возвышенностей и т. д. Карты, картограммы и діаграммы, фотографіи, картины.
24. Мѣры борьбы съ ними.
25. Животный міръ родины по обществамъ растительнаго царства. Картины, фотографіи, модели, чучела, коллекціи. Діаграммы и картограммы.
26. Человѣкъ. Карты: распределеніе населенія по родинѣ и этнографическому составу; типы мужчинъ и женщинъ всѣхъ возрастовъ, представленные на фотографіяхъ, картинахъ, моделяхъ. Коллективный портретъ.
27. Жилища и постройки человѣка. Общій видъ города, села, деревни, хутора, помѣстья въ рисункахъ, фотографіи, кинолентѣ. Картограммы и діаграммы.
8. Бытъ и культура.
Постройки: избы, сѣни, дворъ, рига, овинъ, амбаръ, клѣтушка, половень, погребъ. Модели, картины, фотографіи.
Одежда и украшенія. Образцы, модели, фотографіи, картинки.
Пища и напитки. По сезонамъ, по буднямъ и праздникамъ. Образцы, матеріалъ, словесное описаніе меню и рецептовъ кушаній. Иллюстраціи.
Утварь. Образцы, модели, фотографіи, картины.
Техника въ народномъ быту. Виды мѣстнаго производства и способы обработки сырыхъ продуктовъ изъ камня, кости, рога, дерева, кожи, металловъ, глины, волокнистыхъ веществъ и т. д. Образцы орудій и образчики сырыхъ продуктовъ и издѣлій по возможности во всѣхъ стадіяхъ обработки.

Картины, фотографіи, киноленты, словесныя описанія. Способы передвиженія: сани, волокуша, экипажи, лодки, суда и проч.

Модели, фотографіи, чертежи, рисунки.

Мѣстные пути сообщенія: дороги, мосты, плотины, каналы, переправы черезъ рѣки, зимніе знаки дороги и т. д. Фотографіи, рисунки. Картограммы. Жизнь крестьянской семьи въ будни: въ теченіе круглыхъ сутокъ. Фотографіи, рисунки, киноленты. Въ празлники; крестины, похороны, свадьба, посидѣлка, сходка, базаръ и т. д. Фотографіи, рисунки, киноленты, грамофонныя пластинки, словесное описаніе.

29. Занятіе жителей. Карты, діаграммы, картограммы, киноленты, фотографіи, рисунки, картины, образцы результатовъ труда и т. д. Занятія по сезонамъ. На полѣ, лугу, въ лѣсу, саду, огородѣ, на неудобныхъ земляхъ, въ домѣ, на дворѣ; кустарная промышленность, фабрикахъ и заводахъ, въ торговлѣ, въ путяхъ и средствахъ сообщенія.
30. Картины семейной и общественной жизни: кинолента, фотографіи, рисунки и словесное описаніе.
31. Мѣстные народныя примѣты и суевѣріе, гаданія. Словесное описаніе и иллюстрація.
32. Народныя религіозныя вѣрованья. Старообрядцы и сектанты. Словесное описаніе, фотографіи, рисунки.
33. Народная медицина. Словесное описаніе, образцы, иллюстраціи.
- 33 а. Народная музыка и народное искусство. Образцы, словесное описаніе и грамофонныя пластинки.
34. Языкъ, грамотность и просвѣщеніе.
Особенности мѣстнаго говора, сказки, преданья, побасенки, анекдоты старины, заговоры, пословицы, поговорки, загадки, причитанія, пѣсни старинныя и новыя и т. д. Словесное описаніе, иллюстрація. Грамофонныя пластинки.
Грамотность населенія на программахъ. Образчики грамотности въ письмахъ и письменныхъ работахъ. Школы, просвѣтительныя учрежденія при кооперативахъ, потребительскихъ обществахъ, земскія, общественныя и частныя. Отчеты, факты, иллюстраціи и словесное описаніе.
35. Храмы, молельни, часовни, больницы, богадѣльни, ночлежныя дома. Фотографіи, рисунки, модели, отчеты.
36. Барскія усадьбы, желѣзнодорожныя станціи, телеграфъ, почта, телефонъ, агрономическія станціи, сберегательныя конторы. Фотографіи, рисунки, картограммы, діаграммы, отчеты.
37. Заповѣдныя и особенно красивыя мѣста. Рисунки, фотографіи описанія.
38. Коллекціи: картъ, плановъ, фотографій, кинолентъ, грамоф. пластинокъ, діаграммъ, картограммъ, чертежей, рисунковъ.
39. Коллекціи и образцы: мѣстныхъ горныхъ породъ, ископаемыхъ организмовъ, полезныхъ ископаемыхъ, металловъ и минералловъ, почвы

ербариумовъ, террариумовъ, аквариумовъ, жуковъ, бабочекъ, насѣкомыхъ, рыбъ, ракообразныхъ и т. д.

образцы мѣстныхъ издѣлій и производствъ.

экскурсионное снаряженіе.

проекционный фонарь, кинематографъ, стереоскопъ, глобоскопъ, лупа, микроскопъ, образцы мѣръ мѣстныхъ и общепринятыхъ, фотографическіе аппараты и граммофонъ.

запасъ матеріаловъ для коллекціи и препаровочная комната.

44. Архивъ и библіотека Родиновѣдѣнія.

45. Каталогъ Музея и инструкція его использования.

Таковъ въ существенныхъ чертахъ составъ Музея родного края. Какъ видно, планъ этого состава выработанъ въ соответствии съ тѣми основными точками зрѣнія, съ которыхъ разсматриваетъ родину Родиновѣдѣ, однако, явно выраженная цѣль Музея—служить наглядности—задаетъ отвести доминирующее мѣсто морфологической точкѣ зрѣнія черкиваніенъ и хорологической.

Что же касается точекъ зрѣнія генетической, динамической и антропологической, то они отчасти проводятся самымъ расположеніемъ зала, но для ихъ выявленія можетъ быть построена и самостоятельная иллюстраціонная схема, устанавливающая должныя связи и отношенія, или другимъ способомъ позволяющая въ нихъ легко разобраться. В этой схемѣ—иллюстраціи—въ заключительной части Музея родного края.

Слѣдуетъ также отмѣтить, что при Музеѣ Родного Края долженъ быть и Ислѣдовательскій Отдѣлъ. Въ дѣлѣ организаци Музея родного края должны соединиться частная инициатива съ инициативой государственныхъ, потребительскихъ обществъ, просвѣтительныхъ учреждений, кружковъ и обществъ Родиновѣдѣнія и само общество. Отсюда понятны основные источники и составъ работниковъ. Однако, во главѣ дѣла должно быть поставлено лицо, вполне компетентное и искренне любящее данное дѣлу. Являясь ядромъ образовательнаго Музея, Музей родного края не долженъ останавливаться на этой стадіи, но идти и дальше какъ по пути углубленія матеріала, такъ и расширенія, постепенно создавая и добывая все болѣе и болѣе элементовъ общеобразовательнаго Музея со всѣми его функціями.

Организаци музеевъ, какъ и всѣхъ вообще мѣропріятій по Внешкольному образованію, строится по районной системѣ.

М. Силищинскій.

КРАТКАЯ БИБЛИОГРАФІЯ ПО РОДИНОВѢДѢНІЮ.

1. Никитинъ. Замятки для преподавателей. Элементарный курсъ географіи. М. 1875 г.
2. Сельскій. Методъ наблюденій въ преподаваніи географіи.
3. Малышевъ. Съ чего и какъ начинать географическое обученіе въ средней школѣ.
4. Розановъ. О введеніи Родиновѣдѣнія въ число учебныхъ предметовъ школы. (№ „Свободнаго Воспитанія“ за 194—15 г.
5. Е. А. Звягинцевъ. Локализатія учебнаго матеріала въ выпускѣ 1-мъ сборникѣ „Народная жизнь и школа“.
6. Е. А. Звягинцевъ. Кружки Родиновѣдѣнія и участіе въ нихъ народныхъ учителей.
7. Е. А. Звягинцевъ. Въ трудахъ 1-го общеземскаго съѣзда по народному образованію напечатанъ его докладъ „Свѣдѣнія о природѣ и жизни мѣстнаго края“, какъ учебный матеріалъ въ земской школѣ.
8. Шульцъ. Исторія развитія Родиновѣдѣнія. (Естествознаніе и географія 1904 г., 7—8)
9. Шубинъ. Къ вопросу о преподаваніи Родиновѣдѣнія (Рус. нач. учитель 1909, 1).
10. Селищенскій. Родиновѣдѣніе и музей родного края. Конспектъ лекцій, читан. въ Костромскихъ и Калужскихъ курсахъ 1916 г.
11. Журналы: Естествознаніе и географія и землевѣдѣніе.
12. Журналъ: „Русскій Экскурсантъ“.
13. Д. Розановъ. Родиновѣдѣніе въ Россіи („Русскій Экскурсантъ“ 1906 г. 1—2)
14. Н. Софроновъ. Польское Родиновѣдѣніе (Русскій Экскурсантъ 1915 г. 6).
15. Н. Софроновъ. Финляндское Родиновѣдѣніе (Русскій Экскурсантъ 1905 г. 1)
16. Д. Золотаревъ. Изъ исторіи Родиновѣдѣнія Россіи (Русскій Экскурсантъ 1906 г. 1)
17. Журналъ „Экскурсионный Вѣстникъ“, издаваемый при Моск. учебномъ округѣ.
18. Журналъ. Школьные экскурсіи и школьный музей.
19. Изд. Таврической губ. Зем. Управы: „Журналъ засѣданія жюри, созданнаго для разсмотрѣнія учебниковъ и книгъ по Родиновѣдѣнію“.
20. Докладъ Н. Ф. Езерскаго. Опытъ плана преподаванія географіи и естествознанія въ народной школѣ. См. Труды 1-го общеземскаго съѣзда по народному образованію.
21. Д. В. Розановъ. О преподаваніи Родиновѣдѣнія. № 9—10 „Русской школы“.
22. Д. В. Розановъ. Выставка по Родиновѣдѣнію при съѣздѣ препод. географіи. (№ 3 Своб. Воспитанія 1916—17 г.).
23. Райковъ. Школьные экскурсіи, ихъ значеніе и организація. Спб. 1910 г.
24. Арепьевъ. Общеобразовательныя экскурсіи въ средней школѣ. „Рус. школа“ 1900, 5—6
25. Березинъ. Географическія экскурсіи Тенишевскаго училища.
26. Готлибъ А. Общеобразовательныя поѣздки съ учащимися по Россіи и за границу „Рус. школа“ 1909, 9.
27. А. Красновъ. Натуралисты на Кавказѣ.
28. Дьячковъ-Тарасовъ. О значеніи и организаціи дальнихъ ученическихъ экскурсій по Россіи.
29. А. Мироновъ. Организація общеобразоват. экскурсій въ Москвѣ.
30. Цыбульскій. Поѣздки учащихся за границу. „Рус. Школа“ 1901, 4.
31. А. Яриевъ. Подмосковныя прогулки. Перечень ихъ въ „Естеств. и Географ.“ 1900, 6.
32. Русскіе учителя за границей. Изд. Комиссіи по организаціи экскурсій.
40. Образовательныя экскурсіи по Россіи. Сборникъ — отчетъ.
41. Дзайверъ. Экскурсіи учащихся въ Смоленскѣ.
42. Россія подъ ред. Семенова. 9 томовъ.
43. Клетнова. Изученіе Родного края.
44. Звягинцевъ А. Родиновѣдѣніе и локализатія въ народной школѣ. Москва.

1906 г.

О Г Л А В Л Е Н И Е.

	Стр.
1. Предисловие	1
2. В. И. Пичета—История белорусского народа	87
3. Д. Н. Анучин—К вопросу о белорусской территории	101
4. И. П. Силинич—Географический очерк Белоруссии	126
5. А. Ф. Фортунатов—Из сельскохозяйств. статистики пяти белорусских губ.	145
6. Е. М. Чепурковский—Антропология белоруссов.	152
7. Н. А. Янчук—Этнографический очерк Белоруссии.	185
8. П. А. Расторгуев—Белорусская речь в ее современном и прошлом состоянии.	258
9. Д. Ф. Жылунович—Беларуская літэратура.	294
10. М. И. Силищенский—К вопросу о методике родиноведения	
11. Акад. Е. Ф. Карский—Этнографическая карта Белорусского плем.	

Цена 50 руб.

Вышли из печати:

- Янка Купала.** Избранные стихотворения в переводах русских поэтов. Собрал и редакт. Ив. Белзусов. М. 1919 г.
- Карский В. Ф.** Этнографическая карта Белорусского племени.

Находятся в печати:

- Януш Н. А.** Очерки белорусской литературы; вып. I. Новейшая литература.
- Горюхо.** Белорусский школьный сборник народных песен.

Приготовлены к печати:

- Януш Н. А.** Очерки белорусской литературы, вып. II и III.
- Януш Н. А.** История Белоруссии.

План... 15 карт и 15 текстов...

Тур... (рационального и ре... влияния белоруссов).

Сборник... Рабоче-крестьянский букварь для взрослых.

Купала Янка... Януш Н. А.

Книжки можно получить:

накомитет, Белос... Остожненск...